

AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM

17

Sayı
(Issue)

2026

Yıl
(Year)

Artuklu Kaime

e-ISSN: 3062-164X

Artuklu Kaime

e-ISSN: 3062-164X

www.dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu

SAYI: 17

Mart 2026

Yayıncı

Mardin Artuklu Üniversitesi/MAÜ Press
<https://www.artuklu.edu.tr/mauyayinevi>
puplisher.maupress@artuklu.edu.tr
@mauyayinlari

Kapsam

İktisadi ve İdari Araştırmalar

Periyot

Artuklu Kaime Dergisi yılda iki kez yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

Yayın Dili

Türkçe, İngilizce

Dergi Politikası

Artuklu Kaime Dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemini kullanır.

Açık Erişim - CC-BY-NC lisansı
Hakem kimlikleri gizli tutulur ve yayımlanmaz.

Yazarlar, çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Artuklu Kaime Dergisi [APA Atıf](#) sistemini benimser.

Yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Artuklu Kaime Dergisi'nin tüm giderleri Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından karşılanır.

Hiçbir ad altında yazarlardan ücret talep edilmez.
Dergide makalesi yayımlanan yazarlara da herhangi bir ücret ödenmez.

Derginin Eski Adı

Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi
Yayımlanan Sayılar: Cilt:1 Sayı:1 (2018) – Cilt:7 Sayı:1 (2024)
Önceki e-ISSN: 2651-5296

İletişim

Birim/Fakülte adresi MARDİN / TÜRKİYE
kaime@artuklu.edu.tr
+90 482 213 1091

ISSUE: 17

March 2026

Publisher

Mardin Artuklu University /MAU Press
<https://www.artuklu.edu.tr/mauyayinevi>
puplisher.maupress@artuklu.edu.tr
@mauyayinlari

Scope

Economic and Administrative Studies

Period

Artuklu Kaime Journal is a peer-reviewed academic journal published biannually.

Publish Language

Turkish, English

Journal Policy

Artuklu Kaime Journal uses the model of double-anonymized peer review, which has the duty of at least two reviewers.

Open Access- CC-BY-NC. The identities of reviewers are hidden and not published.

Authors retain the copyright of their work.

Artuklu Akademi Journal adopts the [APA Style](#).

The legal responsibility of the articles belongs to the authors.

Mardin Artuklu University covers all expenses of the Artuklu Kaime Journal.

No fee is charged from the authors under any name.
No fee is paid to the journal authors whose articles are published.

Previous Title/Formerly known as:

Artuklu Kaime International Journal of Economic and Administrative Researchs
Published Issues: Vol:1 Issue:1 (2018) - Vol:7 Issue:1 (2024)
Former e-ISSN: 2651-5296

Contact

MARDİN / TÜRKİYE
kaime@artuklu.edu.tr
+90 482 213 1091

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

e-ISSN: 3062-164X

www.dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu

Sayı / e-Issue: 17 (2026)

İmtiyaz Sahibi/ Owner

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü
Mardin Artuklu University Rector, TÜRKİYE

Bilimsel Yayın Koordinatörlüğü/ Scientific Publication Coordinatorship

Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN
<https://orcid.org/0000-0003-3762-7387>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
yilmazdemirhan@artuklu.edu.tr

Editör/ Editor-in-Chief

Doç. Dr. Necmettin ACAR
<https://orcid.org/0000-0002-6130-5145>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
necmettinacar@artuklu.edu.tr

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet RAKİPOĞLU
<https://orcid.org/0000-0002-6287-6943>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
mehmetrakipoglu@artuklu.edu.tr

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Muttalip ÇAĞLAYAN
<https://orcid.org/0000-0003-1252-2335>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
muttalipcaglayan@artuklu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Arş. Gör. Memet Can PALANCI
<https://orcid.org/0000-0001-5447-7507>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
mcpalanci@artuklu.edu.tr

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Arş. Gör. Ahmet Hamdi YANIK
<https://orcid.org/0000-0002-6730-344X>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
ahmethamdiy@artuklu.edu.tr

Yazın Editörü / Redactor Editor

Dr. Öğr. Üyesi Behiye KÖRPE ABDULLATIF
[ORCID:0000-0001-9256-2745](https://orcid.org/0000-0001-9256-2745)
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
behiekorpe@artuklu.edu.tr

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Dinç
[ORCID:0000-0002-2001-2936](https://orcid.org/0000-0002-2001-2936)
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
mehmetdinc@artuklu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Maksud ÖNAL
<https://orcid.org/0000-0002-6059-3210>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
mehmetmaksudonal@artuklu.edu.tr

Sekreter / Secretary

Arş. Gör. Serdar Roni SÜMER
<https://orcid.org/0000-0002-4917-0137>
Mardin Artuklu Üniversitesi
Mardin Artuklu University, TÜRKİYE
serdarsumer@artuklu.edu.tr

AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM

Artuklu Kaime

e-ISSN: 3062-164X

www.dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu

Alan Editörleri / Section Editors

İşletme ve Yönetim / Business and Management

Dr. Öğr. Üyesi Erhan POLAT
<https://orcid.org/0000-0002-1478-637X>
Mardin Artuklu Ü / Univ, İİBF / FEAS, TÜRKİYE
erhanpolat@artuklu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİR
<https://orcid.org/0000-0002-2977-2077>
İstanbul Okan Ü / Univ,
İşletme Fak. / Fac of Business, TÜRKİYE
didemdemir1@okan.edu.tr

Dr. Öğr. Gör. Gönül GÜL EKŞİ
<https://orcid.org/0000-0002-7757-0437>
Çankırı Karatekin Ü / Univ,
Meslek Y. / Vocational Sch, TÜRKİYE
gonulguleksi@karatekin.edu.tr

Asst. Prof. Rubee SINGH
<https://orcid.org/0000-0002-5406-2210>
GLA University,
Inst. of Business Management, INDIA
dr.rubeerajput.delhi@gmail.com
İktisat / Economy

İktisat / Economics

Doç Dr. Pınar ÇUHADAR
<https://orcid.org/0000-0001-6302-7735>
Mardin Artuklu Ü / Univ,
İİBF / FEAS, TÜRKİYE
pinarozdemircukadar@artuklu.edu.tr

Dr. Hakan KAYA
<https://orcid.org/0000-0002-9084-6987>
Bitlis Eren Ü / Univ,
İİBF / FEAS, TÜRKİYE
hkaya@beu.edu.tr

İdari Bilimler / Administration

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AĞAÇ
<https://orcid.org/0000-0002-4753-4689>
Sakarya Uygulamalı Bilimler Ü / Univ,
Sağlık B. Fak. / Fac of Health, TÜRKİYE
gokhanagac@subu.edu.tr

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler/Political Science and International Relations

Prof. Dr. Erhan İÇENER
<https://orcid.org/0000-0003-2198-1883>
İstanbul Sabahattin Zaim Ü / Univ,
İnsan ve Top. B. Fak. / Fac of Human and S.S.
erhan.icener@izu.edu.tr

Doç. Dr. Veysel ERAT
<https://orcid.org/0000-0002-0735-5432>
Bitlis Eren Ü / Univ,
İİBF / FEAS, TÜRKİYE
verat@beu.edu.tr

Assoc. Prof. Yusuke KAWAMURA
<https://orcid.org/0000-0002-9154-6193>
Kobe University
Grad. Sch. of Int'l Coop. Studies, JAPAN
yusuke.kawamura@boar.kobe-u.ac.jp

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nazım UYGUR
<https://orcid.org/0000-0002-4132-3004>
Şırnak Ü / Univ,
İİBF. / FEAS, TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Oğuzhan İPEK
<https://orcid.org/0000-0002-8216-6287>
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Univ,
fatihoguzhan.ipek@comu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇAVUŞOĞLU
<https://orcid.org/0000-0001-6134-6265>
Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri
Araştırmaları Enstitüsü
esra.cavusoglu@marmara.edu.tr

Maliye / Finance

Dr. Arş. Grv. Hikmet Dersim YILDIZ
<https://orcid.org/0000-0002-2866-9215>
Çanakkale 18 Mart Ü / Univ,
Biga İİBF / FEAS, TÜRKİYE
dersimyildiz@gmail.com

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

e-ISSN: 2651-5296

www.dergipark.org.tr/tr/pub/artuklu Cilt-

Sayı/ Volume-Issue: 17 (2026)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

The Impact of Productivity and Environmental Indicators on the Turkish Agricultural Sector

Verimlilik ve Çevre Göstergelerinin Türk Tarım Sektörüne Etkisi

Hakan YILDIZ.....1-18

Rentier Devlet Teorisi Çerçevesinde Enerji Bağımlılığı ve Rejim İstikrarı: Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının Karşılaştırması

Energy Dependence and Regime Stability within the Framework of Rentier State Theory: A Comparative Analysis of Kazakhstan and Azerbaijan

Hüseyin ALTINTAŞ.....19-43

Kardak Krizi ve Kriz Yönetimi: Türkiye–Yunanistan Arasındaki Askeri Gerilimin Tırmanma Dinamikleri

Kardak Crisis and Crisis Management: Escalation Dynamics of the Military Tension Between Turkey–Greece

Kevser ÇELCİ.....44-64

Kültürel İktisat Bağlamında Ekonomik Faaliyetler: Mardin Süryanileri Üzerine İnceleme

Economic Activities in the Context of Cultural Economics: A Study on the Syrians of Mardin

İsa BUCAK 65-97

Çok Kutupluluğun Eşiğinde Orta Doğu: 2013 Sonrası Çin İle Gelişen İlişkiler ve Bölgesel Yansımalar

The Middle East on the Threshold of Multipolarity: Evolving Relations with China and Regional Implications Post 2013

Gökhan ERELİ.....98-112

Körfez İşbirliği Konseyi ve Üyelerinin Suriye Devrimi Süreci Politikaları

The Gulf Cooperation Council and its Members' Policies on the Syrian Revolution Process

Mustafa ÖZTOP.....113-125

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

The Impact of Productivity and Environmental Indicators on the Turkish Agricultural Sector

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YILDIZ | <https://orcid.org/0000-0002-3611-2755> | E-Mail: hakan.yildiz1@medipol.edu.tr

İstanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of Economics and Finance, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/037jwzz50>

Date of Submission 26.02.2026
Date of Acceptance 19.03.2026
Date of Publication 31.03.2026

Citation

Yıldız, H. (2026). The Impact of Productivity and Environmental Indicators on the Turkish Agricultural Sector. *Artuklu Kaime*, 17, 1–18. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1898436>

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the share of the agricultural sector in production and productivity indicators in Türkiye. In this context, labor productivity, energy productivity, and carbon dioxide intensity for the agricultural sector were constructed using variables from 1991-2022, and their effects on the agricultural sector were investigated. Due to the mixed stationarity of the series, the ARDL method was chosen. The results confirm the existence of a long-run cointegration relationship between the variables. Long-run estimates indicate that labor productivity has a positive and statistically significant effect on the share of agriculture, while energy productivity also has a positive effect, albeit at a lower level of statistical significance. In contrast, CO₂ emission intensity has a strong and statistically significant negative impact. In addition, short-run results reveal that improvements in energy productivity have an immediate and positive effect on the agricultural sector. The findings reveal that the agricultural sector and the structural transformation experienced in Türkiye are influenced by productivity indicators and climate and environmental conditions.

Keywords: Agricultural Sector Share, Labor Productivity, Energy Productivity, CO₂ Intensity, Türkiye.

Highlights

- We examine the relationship between labor productivity, energy productivity, and CO₂ intensity in Türkiye's agricultural sector.
- ARDL methodology is employed to analyze 1991–2022 time-series data, accounting for mixed stationarity.

The Impact of Productivity and Environmental Indicators on the Turkish Agricultural Sector • 2

- Results suggest that productivity indicators positively influence the share of agriculture in production.
- Higher emission intensity negatively affects the agricultural sector.

Verimlilik ve Çevre Göstergelerinin Türk Tarım Sektörüne Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YILDIZ | <https://orcid.org/0000-0002-3611-2755> | E-Posta: hakan.yildiz1@medipol.edu.tr

İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/037jwzz50>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tarım sektörünün üretimdeki payı ile verimlilik göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, 1991-2022 yılları arasındaki değişkenler kullanılarak tarım sektörü için işgücü verimliliği, enerji verimliliği ve karbondioksit yoğunluğu oluşturulmuş ve bunların tarım sektörü üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Serilerin karma durağanlığı nedeniyle ARDL yöntemi seçilmiştir. Sonuçlar, değişkenler arasında uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Uzun dönem tahmin sonuçları, işgücü verimliliğinin tarımın payı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, enerji verimliliğinin de daha düşük bir istatistiksel anlamlılık düzeyinde olsa da pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, CO₂ emisyon yoğunluğunun güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı negatif bir etkisi tahmin edilmiştir. Ayrıca, kısa dönem tahmin sonuçları, enerji verimliliğindeki iyileşmelerin tarım sektörü üzerinde anlık ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, tarım sektörünün ve Türkiye'de yaşanan yapısal dönüşümün verimlilik göstergeleri ile iklim ve çevre koşullarından etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörünün Payı, İşgücü Verimliliği, Enerji Verimliliği, CO₂ Yoğunluğu, Türkiye.

Öne Çıkanlar

- Türkiye'nin tarım sektöründe işgücü verimliliği, enerji verimliliği ve CO₂ yoğunluğu arasındaki ilişki incelenmiştir.
- 1991-2022 dönemine ait zaman serisi verilerini analiz etmek için, karma durağanlığı dikkate alan ARDL yöntemi kullanılmıştır.
- Sonuçlar, verimlilik göstergelerinin tarımın üretimdeki payını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.
- Daha yüksek emisyon yoğunluğu ise tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir.

Atıf Bilgisi

Yıldız, H. (2026). Verimlilik ve Çevre Göstergelerinin Türk Tarım Sektörüne Etkisi. Artuklu Kaime, 17, 1-18. <https://doi.org/10.55119/artuklukaima.1898436>

Geliş Tarihi 26.02.2026
Kabul Tarihi 19.03.2026
Yayın Tarihi 31.03.2026

Introduction

The agricultural sector holds a key position in the Turkish economy and in supporting the livelihoods of rural populations. Although its share of Gross Domestic Product (GDP) has declined somewhat over time, the sector continues to be strategically important. For instance, the Agriculture, Forestry, and Fisheries sector accounted for an average of over 8% of GDP in the second half of the 2000s, while estimates for the early 2020s show a decrease to around 6.2% (Turkish Statistical Institute [TURKSTAT], 2025a). Agriculture also plays a major role in employment. Recent data indicate that about 14–15% of Türkiye’s total workforce is engaged in agricultural activities (World Bank, 2025a). These figures highlight the sector’s significance both in production and job creation. Moreover, roughly one-third of Türkiye’s land is suitable for farming, reflecting the sector’s wide resource base (TURKSTAT, 2025b). At the same time, agriculture is a notable consumer of energy and natural resources and contributes significantly to greenhouse gas emissions. For example, the sector, including livestock production, uses approximately 4.5% of the country’s total energy (Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources, 2025). Activities such as livestock farming and fertilizer application are important sources of greenhouse gases, and in 2023, the agricultural sector accounted for around 13% of total emissions (TÜRKSTAT, 2025c). Together, these factors underline that improving agricultural productivity while managing its environmental footprint remains a crucial policy concern in Türkiye.

The Turkish agricultural sector faces various structural and environmental challenges that affect both productivity and long-term sustainability. In particular, climate change and water scarcity have become increasingly prominent in Türkiye, with frequent droughts causing significant crop losses. Climate projections indicate a further increase in extreme weather events (Bagherzadeh & Shigemitsu, 2021). In addition, resource-based constraints such as soil degradation, erosion, and inefficient irrigation infrastructure deepen existing vulnerability. Policy assessments indicate that Türkiye's agricultural production structure is often fragmented and traditional. The fact that many farms are small-scale and use relatively outdated production techniques prevents them from fully benefiting from economies of scale. Land fragmentation and limited mechanization levels restrict productivity growth, while high costs of basic inputs such as fuel, seeds, and fertilizers suppress farm profitability. These structural pressures are also reflected in macroeconomic indicators. For example, Türkiye has recently experienced extremely high food inflation, exceeding 100% (TURKSTAT, 2025d). This has had disproportionate effects, particularly on farmers and consumers in rural areas. Consequently, the combination of variable climate conditions, limited natural resources, and structural inefficiencies significantly restricts agricultural production capacity.

In this context, the efficient use of resources emerges as a fundamental determinant of agricultural productivity and production. While a sector-specific total factor productivity can be established in agriculture, specific criteria such as labor productivity, energy productivity, and emission intensity can also be developed. Labor productivity is defined as the amount of agricultural output obtained per unit of labor. This indicates that more production can be achieved with the same workforce, and production costs can be reduced. Energy productivity, on the other hand, is related to the amount of energy consumed per unit of output produced. Efficient use of agricultural energy refers to the effective use of energy as a production input. As mentioned above, a decrease in energy productivity in agriculture means that more energy is consumed to obtain the same

output, which can increase costs. Emission intensity is the amount of greenhouse gas emissions per unit of product. A low emission intensity indicates that higher output is obtained with fewer emissions. Increasing both labor and energy productivity can increase the growth potential of agricultural production; reducing emission intensity contributes to environmental sustainability. While the literature generally emphasizes a positive relationship between resource efficiency and agricultural output, indicators of climate change are often highlighted as having negative effects (Eshete et al., 2020; Potapov, 2020; Habib-ur-Rahman et al., 2022).

The aim of this study is to empirically examine the impact of key productivity indicators—namely labor productivity, energy productivity, and emission intensity—on the share of the agricultural sector in Türkiye’s economy. Given the trend in agriculture’s share of the economy over the years, using data from 1991–2022, the potential relationships between these indicators and production will be examined. Although the relationship between agricultural productivity and growth has been examined in various studies, the impact of energy and emissions on agricultural production, particularly in the context of Türkiye, has not been comprehensively addressed. In this context, this study will contribute to the literature by evaluating the results obtained from international and national studies on the subject.

The rest of the study is organized as follows: Following the introduction, a review of the empirical literature on the variables under study is provided. After introducing the dataset and methodology used in Chapter 3, the empirical results are presented in Chapter 4. In the final chapter, the results are discussed, and various recommendations are made based on the findings.

1. Literature Review

The factors affecting the level of agricultural production are varied and include economic factors such as the accumulation of capital, the level of technological development, the natural resource base, the climate, public policies, and the nature of foreign trade. However, the most important factors affecting the long-term evolution of the agricultural sector are the productivity indicators. Among these, labor productivity, energy productivity, and the carbon intensity of the agricultural sector are the most important holistic variables that enable the simultaneous evaluation of the economic and environmental sustainability of the agricultural sector. The study aims to analyze the share of the agriculture sector in the GDP in the context of three key variables, under the assumption that the evolution of the agriculture sector must be evaluated not only in terms of production volume but also in terms of productivity.

Agricultural labor productivity is considered a central determinant in terms of the modernization, structural transformation, and long-term economic growth dynamics of the agricultural sector (Hunt, 2000; Bilenko, 2022). Increased labor productivity enhances sectoral competitiveness by enabling more efficient use of resources and provides a fundamental basis for sustainable economic development (Fedulova et al., 2019). In this context, productivity increases in the agricultural sector not only increase sectoral production and added value but also contribute to overall economic growth by accelerating structural transformation processes (Shen et al., 2023). The empirical literature shows that this relationship yields consistent, significant results across different geographies. For example, Bilenko (2022) reports that in Central and Eastern European (CEE) countries, agricultural labor productivity increased by approximately 12% annually between 1996 and 2019, outpacing the industrial and service sectors.

Furthermore, it has been found that the impact of increased agricultural added value on economic growth in these countries has become statistically stronger, especially after their accession to the European Union. Similarly, Shen et al. (2023) show a positive relationship between the aging rural population and agricultural labor productivity in China. This finding is explained by the fact that the decreasing labor supply encourages capital deepening, mechanization, and the adoption of modern production techniques. On the other hand, Uçar et al. (2025), in their studies covering the Turkic republics, identified a unidirectional causal relationship between increased agricultural productivity and economic growth. Overall, the literature reveals that agricultural labor productivity is a fundamental element shaping both sectoral production performance and macroeconomic growth dynamics.

Energy efficiency plays a crucial role in agriculture, as it directly influences production performance, shapes cost structures, and determines the sustainability of agricultural systems (Wicki et al., 2025). Mechanization, irrigation, fertilizer and pesticide use, and post-harvest processing activities in agricultural production processes require high levels of energy input; therefore, the efficiency of energy use determines the energy intensity per unit of output and, indirectly, the sector's competitiveness. The literature emphasizes that this relationship is complex and multifaceted. For example, Pelletier et al. (2011) state that energy intensity in food systems is directly linked to food security and that the lack of research on energy performance, especially in developing countries, constitutes a significant gap. Similarly, in an empirical analysis covering 27 emerging economies, Liu et al. (2021) estimated the median energy efficiency in the agricultural sector as 0.74 and revealed that there is a potential for energy savings of 542.80 Mtoe by eliminating inefficiencies alone; furthermore, it was determined that economic structure, urbanization, and per capita income can negatively affect energy efficiency, while the energy mix and pesticide use are determining factors. In the context of the European Union, Makutėniene et al. (2016) point out a partial decoupling trend between agricultural gross value added growth and energy consumption, while Rokicki et al. (2021) show that energy consumption is concentrated in certain countries, but the use of renewable energy is increasing, and energy sources are diversifying. These findings suggest that the transformation in the energy structure is closely related to the production structure. In a country-level production function analysis, Moghaddasi and Pour (2016) found that increases in energy consumption raise agricultural value added in the short term but can be negatively correlated with total factor productivity in the long term, suggesting that the use of cheap, inefficient energy can limit productivity growth. On the other hand, Benedek et al. (2023), in a bibliometric assessment, highlight the growing importance of energy efficiency amid climate change, resource scarcity, and energy shocks, and emphasize the need for interdisciplinary collaboration. Overall, the literature indicates that energy efficiency in the agricultural sector plays a decisive role not only in saving energy but also in transforming the production structure, increasing total factor productivity, and sustaining growth; conversely, inefficient and intensive energy use can undermine long-run productivity gains.

The relationship between agricultural production and CO₂ emissions is closely linked to the sector's economic growth, input use, and structural transformation dynamics. Energy use in agriculture, fertilization, livestock activities, and land-use patterns support increased production but can also increase carbon intensity, raising a trade-off between economic growth and environmental pressures. Thus, climate change may pose serious risks to agricultural productivity and food security, underscoring the need for a thorough understanding of its complex, wide-ranging effects (Farah et al.,

2025). The literature indicates that the relationship between agricultural growth and CO₂ emissions is not linear but rather complex, exhibiting structural, regional, and temporal variations. For example, Hossain and Chen (2022), in the case of Bangladesh, found strong and weak decoupling between agricultural development and agricultural CO₂ emissions in most periods during the 1990–2017 period; they showed that population, energy intensity, and economic activity levels increased emissions, while transformations in the energy and economic structures played a mitigating role. Similarly, Luo et al. (2017), who examined 30 provinces in China, identified fertilizer use, rice production, and cattle breeding as the main sources of emissions and revealed a stronger divergence trend between agricultural output and CO₂ emissions, particularly in East China. Analyses within the Environmental Kuznets Curve (EKC) framework show that the relationship between growth and emissions is not linear. Mahmood et al. (2019) found an inverted U-shaped relationship between per capita income and CO₂ emissions for Saudi Arabia, and that an increase in the share of the agricultural sector in national income could increase emissions up to a certain threshold, after which it could have a mitigating effect. In Mediterranean countries, Zafeiriou and Azam (2017) confirmed the EKC hypothesis for France, Portugal, and Spain, but noted that short-term results varied across countries. In another analysis at the production component level, Chandio et al. (2020) found that plant and animal production increased CO₂ emissions in China. Overall, the literature indicates that increased agricultural production can raise CO₂ emissions, but that economic growth can be partially offset by carbon emissions through energy structure transformation, improvements in production patterns, technological advancements, and land-use policies. These findings reveal that the environmental sustainability of agricultural production depends not only on production volume but also on structural and technological factors that determine its carbon intensity.

Generally, the literature shows that increases in labor and energy productivity in the agricultural sector support sectoral production performance and economic growth; conversely, carbon intensity plays a decisive role in terms of sustainability by reflecting the environmental cost of the production structure. However, current studies mostly address these indicators separately and examine their holistic relationship with agriculture's share of GDP to a limited extent. In this context, an approach that simultaneously analyzes labor productivity, energy productivity, and CO₂ intensity will enable the economic weight of the agricultural sector to be evaluated not only in terms of quantitative magnitude but also in relation to production efficiency and environmental performance. Such a framework contributes to a more thorough analysis of agricultural structural transformation processes and provides important implications for policymakers in designing productivity increase and environmental sustainability goals together.

2. Data Set and Methodology

2.1. Data Description

This research utilizes annual time-series data for Türkiye to investigate the influence of key productivity indicators within the agricultural sector. The dataset spans the period from 1991 to 2022¹. The dependent variable is defined as the agricultural sector's share

---

¹ The data used in this study belong to the main sector of agriculture, forestry, and fishing, which is reported together in statistical classifications. Since these activities are

of national income. The independent variables include labor productivity, energy productivity, and CO₂ emission intensity in agriculture. Labor productivity is defined as the ratio of total agricultural output to the number of workers employed in the sector. Energy productivity is measured by dividing agricultural production by total energy consumption. Emission intensity is computed as the ratio of CO₂ emissions generated by the agricultural sector to the total value of its output. Detailed variable definitions and summary statistics are presented in Table 1.

Table 1: Definitions and Summary Statistics of the Key Variables

Variable	Definition	Unit	Mean	Sd	Min	Max
agshare	The share of agricultural activities in GDP	%	9.605	3.512	5.534	16.855
lp	Labor productivity: Agricultural value-added at constant prices/number of workers employed in the agriculture sector	TL/worker	13745.320	5513.051	6649.140	24458.650
ep	Energy productivity: Agricultural value-added at constant prices/energy use in the agriculture sector	TL/TEP	23682.430	3201.206	15077.760	32042.900
cint	Carbon intensity: CO ₂ emitted in the agriculture sector/Agricultural value-added at constant prices	Kg CO ₂ /TL	0.025	0.004	0.016	0.033

Notes: Agricultural production and CO₂ were obtained from the World Bank (2025b). The energy consumption in the agricultural sector was compiled from the energy balance sheets released by the Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources (2025). The number of workers was obtained by comparing the agricultural value-added and per-worker agricultural value-added series provided by the World Bank (2025b).

The average of the agshare variable, which shows the share of agriculture in GDP, is 9.61% for the period. During the period examined, the lowest value was observed at 5.53%, and the highest value at 16.86%. The standard deviation of 3.51 indicates that the relative weight of the agricultural sector in the economy has shown a significant change over time. This finding is consistent with the structural transformation process that accelerated in the Turkish economy from the 1990s onwards.

Looking at sectoral productivity indicators, labor productivity (lp) averages 13,745 TL/worker. The minimum and maximum values are 6,649 TL/worker and 24,459 TL/worker, respectively, with a standard deviation of 5.513. The relatively high coefficient of variation shows that production per worker in the agricultural sector exhibited significant fluctuations throughout the period. This situation may be related to changes in technology use, mechanization level, scale structure, and the sectoral

presented under a single aggregated sector in official statistics, the variables could not be separated within the scope of the analysis, and holistic sector data were used. Although the conceptual framework of the study is mainly based on the agricultural sector, due to data limitations, the relevant main sector will be referred to briefly as the "agricultural sector" in the analyses. This usage technically encompasses all agricultural, forestry, and fishing activities and aims at terminological simplification.

distribution of the workforce. The energy productivity (*ep*) variable is defined as the ratio of agricultural output to energy use at constant prices, averaging 23,682 TL/TEP. Values range from 15,078 TL/TEP to 32,043 TL/TEP. The relatively low standard deviation (3.201) indicates that energy use efficiency has followed a more stable trend compared to labor productivity. This suggests that energy-use technologies in agriculture may have shown less variation over time.

Carbon intensity (*cint*), used as an environmental performance indicator, represents CO₂ emissions per unit of real output in the agricultural sector. The average value is 0.025 kg CO₂/TL, with minimum and maximum values of 0.016 and 0.033, respectively. The standard deviation of 0.004 indicates that carbon intensity fluctuated within a relatively narrow band throughout the period. This finding suggests that the sector's production structure has undergone a gradual but limited transformation in its carbon profile.

Overall, while the share of the agricultural sector in Türkiye's GDP decreased during the 1991–2022 period, productivity indicators showed an upward trend. In particular, the high volatility in labor productivity suggests that the fundamental dynamic of structural transformation in the sector is shaped by increased production per worker. Energy productivity and carbon intensity indicators, on the other hand, allow for the analysis of the environmental dimension of the production structure and enable empirical testing of the relationship between economic efficiency and environmental sustainability.

2.2. Empirical Framework

This work primarily analyzes how productivity and environmental indicators influence the portion of the agricultural sector in GDP. Among the commonly employed approaches in time-series analysis, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model is extensively used. This model, introduced by Pesaran et al. (2001), enables us to estimate short- and long-run relations in a unified framework. A key benefit of the ARDL technique is its flexibility in handling series integrated at diverse orders of stationarity, as well as its suitability for relatively small sample sizes. In light of these advantages, the empirical analysis in this study initially relies on the ARDL specification presented in Equation 1.

$$\ln(agshare)_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \ln(agshare)_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \ln(lp)_{t-i} + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \ln(ep)_{t-i} + \sum_{i=0}^d \beta_{4i} \ln(cint)_{t-i} + e_t \quad (1)$$

where *a*, *b*, *c*, and *d* are the optimum lag values to be determined by the information criteria. *Agshare* is the share of the agrarian sector in the GDP, *lp* shows the labor productivity, *ep* stands for the energy productivity, *cint* refers to the CO₂ intensity in the agriculture sector, and *e_t* is the error term.

We may define equation 1's relationship in error-correction form as equation 2.

$$\begin{aligned}
\Delta \ln(agshare)_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta \ln(agshare)_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \Delta \ln(lp)_{t-i} \\
& + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \Delta \ln(ep)_{t-i} + \sum_{i=0}^d \beta_{4i} \Delta \ln(cint)_{t-i} \\
& + \beta_5 \ln(agshare)_{t-1} + \beta_6 \ln(lp)_{t-1} + \beta_7 \ln(ep)_{t-1} \\
& + \beta_8 \ln(cint)_{t-1} + e_t
\end{aligned} \tag{2}$$

In equation 2, we may use the conventional bounds test to evaluate the existence of long-term cointegration among the series by testing the hypotheses in equation 3.

$$\begin{aligned}
H_0: & \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0 \\
H_1: & \text{At least one of the parameters is different from zero.}
\end{aligned} \tag{3}$$

In essence, the lack of cointegration is specified in the null hypothesis, whereas the alternative hypothesis states a cointegration between the variables.

We then construct a conditional error-correction model to analyze the short-run dynamics represented in equation 4.

$$\begin{aligned}
\Delta \ln(agshare)_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta \ln(agshare)_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \Delta \ln(lp)_{t-i} \\
& + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \Delta \ln(ep)_{t-i} + \sum_{i=0}^d \beta_{4i} \Delta \ln(cint)_{t-i} + \gamma ect_{t-1} + e_t
\end{aligned} \tag{4}$$

In equation 4, the γ coefficient represents the speed of adjustment and shows how rapidly short-term deviations reach equilibrium in the long term.

2.3. Estimation Strategy

Prior to conducting the ARDL estimation, the stationarity features of the variables will be evaluated to verify the suitability of the modeling framework. To this end, the ADF test initially proposed by Dickey and Fuller (1979) and the PP test proposed by Phillips and Perron (1988) will be applied to detect the integration order of the variables. The ARDL methodology stipulates that none of the variables should be integrated of order 2, as the presence of second-order integration renders the bounds testing approach invalid. After establishing that all variables are integrated at either the I(0) or I(1) level, the cointegration procedure will be implemented. Following this step, the corresponding error correction model (ECM) will be estimated to seize both short-run and long-run adjustment impacts across the series.

3. Empirical Findings

This section of the study reports the findings of our investigation. Before the ARDL analysis, we tested the stationarity of the variables that we used. Table 2 presents the unit root test results for the ADF and PP tests.

Table 2: Unit Root Test Results

Variables	PP Test		ADF Test	
	Constant	Constant with trend	Constant	Constant with trend
lagshare	-1.1999	-2.0473	-1.2271	-2.0473
llp	-0.5462	-2.248	-0.6041	-2.2506
lep	-2.6053	-2.3387	-2.6722*	-3.2182*
lcint	-2.9054*	-2.8007	-2.9855**	-2.8841
$\Delta(\text{lagshare})$	-5.1696***	-5.4731***	-5.1879***	-5.1411***
$\Delta(\text{llp})$	-6.2225***	-6.1142***	-6.2382***	-6.1261***
$\Delta(\text{lep})$	-5.0712***	-6.0348***	-4.9405***	-5.0015***
$\Delta(\text{lcint})$	-8.4189***	-11.7018***	-5.8542***	-5.4189***

Notes: Δ is the first difference operator. *, **, and *** show the significance levels at 10%, 5%, and 1%, respectively.

When the unit root test results are examined, it is seen that the vast majority of the series become stationary after first differencing. Although the energy productivity variable is stationary at the 10% significance level according to the ADF test, the PP test does not confirm such a finding. Similarly, the emission intensity indicator was found to be stationary at conventional significance levels under both the ADF and PP tests, with only a constant term. However, this situation was not detected in the constant and trend models. When the first difference of these variables is taken, their stationarity is confirmed by both tests and models. According to the results of both tests, all variables except these two have unit root level values, but their first differences are stationary. Looking at the results as a whole, while it is debatable whether some variables are I(0) or I(1), it is clear that none are I(2). This shows that the assumptions of the ARDL method used in the study are met.

Since all variables meet the requirements of the ARDL approach, the model can be applied to analyze both long- and short-run dynamics. Based on the Schwarz Information Criterion, the most suitable lag lengths for the relevant variables were determined to be ARDL (1, 0, 1, 2). Before examining the short-term and long-term estimations, a bounds test was performed to determine the presence of cointegration. The results of the bounds test for the ARDL (1, 0, 1, 2) model are presented in Table 3.

Table 3: Bounds Test Results

Model	F-stat	Significance Level	Critical Values for Lower and Upper Bounds	
ARDL (1, 0, 1, 2)	13.823	10%	3.868	4.965
		5%	4.683	5.980
		1%	6.643	8.313

The computed F-statistic is found to be higher than the critical upper limit at the 1% significance level. Accordingly, a cointegration relationship between the variables has been identified. After confirming the presence of cointegration, short- and long-term dynamics can be evaluated using the ARDL method.

Table 4: Estimation Results of the ARDL (1, 0, 1, 2) Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	P-Value
Long-run estimates				
llp	0.4161	0.1712	2.4311	0.0241
lep	0.1646	0.0959	1.7161	0.1009
lcint	-0.9007	0.1328	-6.7815	0.0000
Short-run estimates				
Constant	-5.0870	0.6367	-7.9892	0.0000
Trend	-0.0425	0.0055	-7.7836	0.0000
Δlep	0.4747	0.0908	5.2261	0.0000
$\Delta lcint_t$	-0.2394	0.0589	-4.0626	0.0006
$\Delta lcint_{t-1}$	0.2108	0.0766	2.7521	0.0119
ECT	-0.8548	0.1075	-7.9510	0.0000
Diagnostic tests				
Breusch-Pagan-Godfrey heteroskedasticity				0.7813
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test				0.2283
Jarque Bera test				0.5835
Ramsey Reset test				0.3838
Cusum and Cusumsq				Stable

The long-term estimation results in Table 4 suggest that the llp variable is positive and significant at the 5% significance level. This finding indicates that the agricultural sector remains labor-intensive and that its production capacity is sensitive to labor supply. The impact of rural employment on production volume is one of the key mechanisms that can explain this result. The energy productivity variable also has a positive sign and is statistically significant at traditional significance levels. This result shows that increases in energy productivity positively affect the share of agriculture in national income in the long term. Improvements in energy efficiency can support sectoral added value by reducing production costs and improving resource allocation. The relatively lower significance level may indicate that the impact of energy productivity on agriculture manifests indirectly and over time. Emission intensity, on the other hand, is negative and highly significant. Accordingly, increased emission intensity can suppress agricultural productivity through environmental degradation, reduced soil quality, and adverse changes in the climate. Therefore, environmental sustainability appears to be a critical determinant for the agricultural sector. The fact that the trend variable in the model is negative and significant indicates a structural downward trend in the agricultural sector's share of GDP over time. This can be interpreted as a decrease in the relative importance of agriculture over time, parallel to the process of structural economic transformation.

According to short-term estimation results, the change in energy productivity is positive and significant. This finding indicates that short-term increases in energy productivity have a rapid and strong impact at the agricultural sector's share. Increasing energy efficiency in the production process can support production by providing a short-

term cost advantage. The current period change in emission intensity is negative and significant. In contrast, its one-period lagged value is positive and significant. This finding suggests the presence of a partial adjustment mechanism, whereby the initial adverse effects of increased emissions are followed by a compensatory response in the subsequent period. Such a response may be associated with policy interventions, changes in input use, or short-term adaptations in production behavior. The error correction term (ECT) is negative and statistically significant. The coefficient being between -1 and 0 indicates that the model has a stable long-term equilibrium relationship. The approximately 85% adjustment rate indicates that deviations occurring in the short term are largely corrected in the next period. This finding shows that the system quickly returns to its long-term equilibrium. In addition, diagnostic tests examining the model's validity indicate that the forecasting results are reliable and stable.

Conclusion

This study examines how the share of the agricultural sector in GDP is affected by productivity indicators within the framework of the economy's structural transformation. The findings show a long-term equilibrium relationship between the variables and that the model is statistically consistent. According to the long-term results, labor has a positive and significant effect on the share of the agricultural sector. Energy productivity also shows a positive effect, but it is at a relatively lower significance level. In contrast, emission intensity strongly and negatively affects the share of agriculture in GDP. Short-term results show that increases in energy productivity, in particular, have a rapid and supportive effect on the agricultural sector. The high, negative error-correction coefficient indicates that short-term deviations are largely eliminated in the next period and that the system strongly converges to its long-term equilibrium. Furthermore, the negative and significant trend variable indicates that the relative share of the agricultural sector in Türkiye has been decreasing over time, suggesting that the structural transformation process continues.

The findings reveal that the agricultural sector in Türkiye remains labor-intensive compared to other sectors. The positive and significant long-term impact of labor demonstrates the sensitivity of production capacity to human factors. This may indicate that, despite the progress of the structural transformation, agriculture has not fully evolved into a capital- and technology-intensive structure. The positive impact of energy productivity in both the short and long term shows that productivity increases support sectoral added value. The stronger short-term impact suggests that improvements in energy productivity can yield rapid reductions in production costs and output levels. The most striking finding is the strong and negative impact of emission intensity. This result shows that environmental degradation and a carbon-intensive production structure can put pressure on agricultural production capacity. Since the agricultural sector is directly dependent on natural resources and climatic conditions, it is expected that deteriorations in environmental quality indicators will significantly affect the sector's share. In this context, it can be said that there is a strong link between environmental sustainability and sectoral transformation. In general, the findings reveal that, during the structural transformation process, the share of agriculture decreases over time, but this decline is significantly affected by productivity and environmental indicators. Therefore, sectoral transformation is closely related not only to the redistribution of production factors but also to productivity and environmental performance.

The results obtained are generally consistent with the empirical literature on the relationship between productivity indicators in the agricultural sector. The positive and significant long-term impact of labor parallels studies that emphasize the crucial role of agricultural labor productivity for sectoral performance and structural transformation (Hunt, 2000; Bienko, 2022; Shen et al., 2023). This finding reveals the sensitivity of agricultural production capacity to human factors. The fact that energy productivity has a positive impact in both the short and long term aligns with the literature highlighting the role of energy efficiency in transforming production structures and promoting sustainable growth (Pelletier et al., 2011; Liu et al., 2021; Moghaddasi & Pour, 2016). The observation of a stronger effect, particularly in the short term, supports the critical position of energy inputs in the agricultural production process. The strong, negative long-term impact of emission intensity supports studies that point to a structural relationship between agricultural production and carbon intensity (Hossain & Chen, 2022; Luo et al., 2017; Chandio et al., 2020). This result shows that agricultural performance is closely linked not only to production volume but also to the environmental quality of production.

Several key policy implications can be drawn from these findings. Firstly, investments aimed at increasing energy efficiency and supporting technological transformation can have significant positive effects on the agricultural sector. In this context, promoting the adoption of energy-efficient technologies—such as precision agriculture systems, modern irrigation techniques, and energy-saving machinery—can enhance productivity while reducing production costs. Secondly, considering the strong negative impact of emission intensity on the agricultural sector, policies that strengthen environmental sustainability are critical for long-term sectoral stability. The widespread adoption of low-carbon production practices, including optimized fertilizer use, renewable energy integration (e.g., solar-powered irrigation), and improved livestock management, can help reduce emission intensity while maintaining production performance. Thirdly, targeted policy instruments can play a key role in facilitating this transition. In particular, energy subsidies linked to efficiency improvements, carbon reduction incentives, and technical support programs for farmers can accelerate the shift toward a more sustainable and productive agricultural structure. Finally, the workforce's positive impact underscores the importance of human capital in agriculture. In this regard, policies focused on agricultural education, technical knowledge transfer, and skill-enhancing programs can support productivity improvements and ensure a more resilient structural transformation.

This study aims to make an empirical contribution to the literature by examining the structural transformation of Türkiye's agricultural sector through the lens of productivity and environmental indicators. However, as with any empirical analysis, the study's scope is limited. Firstly, the analysis focuses on the Turkish economy. While this allows for a more detailed assessment of country-specific dynamics, it may limit the direct generalization of the findings to different country groups. Future research could look at similar indicators across different countries and economic systems to make the findings more widely applicable. In this study, we focused on selected productivity and environmental indicators to explain structural changes in agriculture, which helped keep the analysis clear and focused. Still, adding other factors like capital accumulation, technology adoption, digitalization, or trade patterns in future studies could provide a more complete picture. Also, our time-series approach captures relationships at the macro level, but it doesn't go into detail about sub-sectors, regional differences, or individual producer behavior. Future work using more detailed datasets, regional

breakdowns, or micro-level data could give a deeper understanding of how the agricultural sector really works on the ground.

This study aims to make an empirical contribution to the literature by examining Türkiye's agricultural sector's structural transformation through the lens of productivity and environmental indicators. However, as with any empirical analysis, the study's scope is limited. Firstly, the analysis focuses on the Turkish economy. While this allows for a more detailed assessment of country-specific dynamics, it may limit the direct generalization of the findings to different country groups. Future research could look at similar indicators across different countries and economic systems to make the findings more widely applicable. In addition, the dependent variable used in this study—the share of the agricultural sector in GDP—may not fully reflect changes in agricultural production or productivity alone, as it is also influenced by the growth dynamics of other sectors. Therefore, changes in the agricultural share should be interpreted with caution, as they may partly capture broader structural shifts in the economy rather than purely sector-specific developments. Also, our time-series approach captures relationships at the macro level but doesn't delve into sub-sectors, regional differences, or individual producer behavior. Future work using more detailed datasets, regional breakdowns, or micro-level data could provide a deeper understanding of how the agricultural sector operates on the ground.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.
Author Contributions	Article prepared by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça | References

- Bagherzadeh, M., & Shigemitsu, M. (2021). Building the resilience of Turkey's agricultural sector to droughts. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers*, No. 167, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/75430b86-en>
- Benedek, A., Rokicki, T., & Szeberényi, A. (2023). Bibliometric evaluation of energy efficiency in agriculture. *Energies*, 16(16), 5942. <https://doi.org/10.3390/en16165942>
- Bilenko, Y. (2022). Labor productivity in the agriculture, structural shifts and economic growth in the Central and Eastern European countries. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(4), 5-32. <https://doi.org/10.22004/AG.ECON.330349>
- Chandio, A. A., Akram, W., Ahmad, F., & Ahmad, M. (2020). Dynamic relationship among agriculture-energy-forestry and carbon dioxide (CO₂) emissions: empirical evidence from China. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(27), 34078-34089. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09560-z>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Eshete, Z. S., Mulatu, D. W., & Gatiso, T. G. (2020). CO₂ emissions, agricultural productivity and welfare in Ethiopia. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 12(5), 687-704. <https://doi.org/10.1108/IJCCSM-07-2019-0046>
- Farah, A. A., Mohamed, M. A., Musse, O. S. H., & Nor, B. A. (2025). The multifaceted impact of climate change on agricultural productivity: A systematic literature review of SCOPUS-indexed studies (2015–2024). *Discover Sustainability*, 6(1), 397. <https://doi.org/10.1007/s43621-025-01229-2>
- Fedulova, I., Voronkova, O. Y., Zhuravlev, P., Gerasimova, E., Glyzina, M., & Alekhina, N. A. (2019). Labor productivity and its role in the sustainable development of economy: On the example of a region. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(2), 1059. [https://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2\(19\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2(19))
- Habib-ur-Rahman, M., Ahmad, A., Raza, A., Hasnain, M. U., Alharby, H. F., Alzahrani, Y. M., ... & El Sabagh, A. (2022). Impact of climate change on agricultural production; Issues, challenges, and opportunities in Asia. *Frontiers in Plant Science*, 13, 925548. <https://doi.org/10.3389/fpls.2022.925548>
- Hossain, M. A., & Chen, S. (2022). The decoupling study of agricultural energy-driven CO₂ emissions from agricultural sector development. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 19(5), 4509-4524. <https://doi.org/10.1007/s13762-021-03346-7>
- Hunt, R. C. (2000). Labor productivity and agricultural development: Boserup revisited. *Human Ecology*, 28(2), 251-277. <https://doi.org/10.1023/A:1007072120891>
- Liu, J., Wang, H., Rahman, S., & Sriboonchitta, S. (2021). Energy efficiency, energy conservation and determinants in the agricultural sector in emerging economies. *Agriculture*, 11(8), 773. <https://doi.org/10.3390/agriculture11080773>
- Luo, Y., Long, X., Wu, C., & Zhang, J. (2017). Decoupling CO₂ emissions from economic growth in agricultural sector across 30 Chinese provinces from 1997 to 2014. *Journal of Cleaner Production*, 159, 220-228. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.076>
- Mahmood, H., Alkhateeb, T. T. Y., Al-Qahtani, M. M. Z., Allam, Z., Ahmad, N., & Furqan,

- M. (2019). Agriculture development and CO₂ emissions nexus in Saudi Arabia. *PloS One*, 14(12), e0225865. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0225865>
- Makutėniene, D., Balezentis, T., & Streimikiene, D. (2016). Energy use and intensity in agriculture across European countries. *Montenegrin Journal of Economics*, 12(1), 85-93. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2016.12-1.5>
- Moghaddasi, R., & Pour, A. A. (2016). Energy consumption and total factor productivity growth in Iranian agriculture. *Energy Reports*, 2, 218-220. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2016.08.004>
- Pelletier, N., Audsley, E., Brodt, S., Garnett, T., Henriksson, P., Kendall, A., ... & Troell, M. (2011). Energy intensity of agriculture and food systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 36(1), 223-246. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-081710-161014>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Potapov, A. P. (2020). Modeling the impact of resource factors on agricultural output. *Ekonomicheskie i Sotsialnye Peremeny*, 13(4), 154-168. <https://doi.org/10.15838/esc.2020.4.70.9>
- Republic of Türkiye Ministry of Energy and Natural Resources. (2025). Energy balance sheets [Data set] <https://enerji.gov.tr/preview/tr/63d0007a-f593-458b-9610-353eb2545897>
- Rokicki, T., Perkowska, A., Klepacki, B., Bórawski, P., Beldycka-Bórawska, A., & Michalski, K. (2021). Changes in energy consumption in agriculture in the EU countries. *Energies*, 14(6), 1570. <https://doi.org/10.3390/en14061570>
- Shen, D., Liang, H., & Shi, W. (2023). Rural population aging, capital deepening, and agricultural labor productivity. *Sustainability*, 15(10), 8331. <https://doi.org/10.3390/su15108331>
- TURKSTAT. (2025a). Regional accounts [Data set]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=en>
- TURKSTAT. (2025b). Crop production statistics [Data set]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=en>
- TURKSTAT. (2025c). Greenhouse gas emission statistics [Data set]. <https://data.tuik.gov.tr/>
- TURKSTAT. (2025d). Consumer price index [Data set]. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Uçar, M., Ülger, M., Atamer, M. A., & Alptürker, H. (2025). Tarımsal verimlilik, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu arasındaki ilişki: Türk Cumhuriyetlerinden kanıtlar. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 31(2), 389-404. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.1686846>
- Wicki, L., Dudek, H., Parzonko, A., Kusz, D., & Naglis-Liepa, K. (2025). Factors Influencing the Productivity of Direct Energy Inputs in EU Agriculture. *Sustainability*, 17(3), 1217. <https://doi.org/10.3390/su17031217>
- World Bank. (2025a). Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) [Data set]. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>
- World Bank. (2025b). World development indicators [Data set]. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Zafeiriou, E., & Azam, M. (2017). CO₂ emissions and economic performance in EU agriculture: Some evidence from Mediterranean countries. *Ecological Indicators*, 81, 104-114. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.05.039>

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Rentier Devlet Teorisi Çerçevesinde Enerji Bağımlılığı ve Rejim İstikrarı: Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının KarşılaştırmasıHüseyin ALTINTAŞ | <https://orcid.org/0009-0000-2064-2578> | E-Posta: altintashuseyin16@gmail.com

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye

Geliş Tarihi 11.02.2026
Kabul Tarihi 23.03.2026
Yayın Tarihi 31.03.2026**Atıf Bilgisi**Altıntaş, H. (2026). Rentier Devlet Teorisi Çerçevesinde Enerji Bağımlılığı ve Rejim İstikrarı: Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının Karşılaştırması. Artuklu Kaime, 17, 19-43. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1886474>**Öz**

Enerji, günümüz uluslararası sisteminde devletlerin ekonomik büyümesini, dış politika yönelimlerini ve rejim istikrarını şekillendiren temel bir unsur haline gelmiştir. Enerji gelirlerine dayalı ekonomilerde bu kaynaklar, yalnızca kalkınmanın değil, aynı zamanda siyasal meşruiyetin ve istikrarın da belirleyicisidir. Bu çalışma, Rentier Devlet Teorisi çerçevesinde Kazakistan ve Azerbaycan örneklerini karşılaştırmalı olarak ele almakta; enerji bağımlılığı ile rejim istikrarı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Azerbaycan, enerji gelirlerini merkezî kontrol altında toplayarak “dağıtım temelli istikrar” modeli geliştirirken; Kazakistan, yabancı yatırımlar ve ekonomik çeşitlendirme politikalarıyla “kalkınma odaklı pragmatik” bir yaklaşım benimsemektedir. Nitel araştırma ve süreç analizi yöntemleriyle yürütülen bu çalışma, enerji politikalarının her iki ülkede de rentier devlet yapısını güçlendirdiğini, ancak istikrarın niteliğini farklılaştırdığını ortaya koymaktadır. Böylece enerji, yalnızca ekonomik bir girdi değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik, yönetim ve siyasal sürdürülebilirliğin merkezinde yer alan stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Politikaları, Rentier Devlet, Azerbaycan ve Kazakistan, Enerji Bağımlılığı.**Öne Çıkanlar**

- Azerbaycan ve Kazakistan’da petrol ve doğalgaz gelirlerine dayalı rentier devlet yapısı, ekonomik dönüşümden ziyade rejim istikrarını ve siyasal sürekliliği sağlamaya yönelik bir mekanizma olarak işlemektedir.
- Azerbaycan’da enerji gelirleri, merkezî devlet kontrolü altında yönetilmekte; sosyal harcamalar ve stratejik projeler aracılığıyla siyasal meşruiyet ve rejim devamlılığı güçlendirilmektedir.

Rentier Devlet Teorisi Çerçevesinde Enerji Bağımlılığı ve Rejim İstikrarı: Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının Karşılaştırması • 20

- Kazakistan'da enerji gelirleri, yabancı sermaye çekme, kontrollü piyasa reformları ve sınırlı ekonomik çeşitlendirme politikalarıyla ilişkilendirilerek daha esnek bir rentier yönetim modeli ortaya koymaktadır.
- Her iki ülkede de enerji kaynakları, yalnızca ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda dış politika tercihleri ve jeopolitik dengeleme stratejilerinin temel belirleyicilerinden biri olmaktadır.
- Devlet merkezli ekonomik yapı ve enerji rantına dayalı yönetim anlayışı, Azerbaycan ve Kazakistan'da kurumsal hesap verebilirliği sınırlamakta ve uzun vadeli siyasal dönüşümün önünde yapısal bir engel oluşturmaktadır.

Energy Dependence and Regime Stability within the Framework of Rentier State Theory: A Comparative Analysis of Kazakhstan and Azerbaijan

Hüseyin ALTINTAŞ | <https://orcid.org/0009-0000-2064-2578> | E-Mail: altintashuseyin16@gmail.com

Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of International Relations, Bursa, Türkiye

Abstract

Energy has become a key factor shaping the economic growth, foreign policy orientations, and regime stability of states in today's international system. In rent-dependent economies, energy resources determine not only development but also political legitimacy and stability. This study analyzes the cases of Kazakhstan and Azerbaijan within the framework of the Rentier State Theory, focusing on the relationship between energy dependence and regime stability. Azerbaijan has developed a "distribution-based stability" model by maintaining centralized control over its energy revenues, while Kazakhstan follows a "development-oriented pragmatic" approach through foreign investments and economic diversification policies. Conducted through a qualitative and process-tracing methodology, the research reveals that energy policies in both countries reinforce rentier state structures, yet shape the nature of stability differently. Consequently, energy is evaluated not merely as an economic input but as a strategic element at the core of regional security, governance, and political sustainability.

Keywords: Energy Policies, Rentier State, Azerbaijan and Kazakhstan, Energy Dependence, Regime Stability.

Highlights

- In Azerbaijan and Kazakhstan, the rentier state structure based on oil and natural gas revenues functions as a mechanism aimed at ensuring regime stability and political continuity rather than economic transformation.
- In Azerbaijan, energy revenues are managed under centralized state control, with political legitimacy and regime continuity reinforced through social spending and strategic projects.
- In Kazakhstan, energy revenues are associated with attracting foreign capital, controlled market reforms, and limited economic diversification policies, resulting in a more flexible model of rentier governance.
- In both countries, energy resources constitute a key determinant not only of economic growth but also of foreign policy preferences and geopolitical balancing strategies.
- The state-centered economic structure and rent-based governance approach limit institutional accountability in Azerbaijan and Kazakhstan and represent a structural obstacle to long-term political transformation.

Citation

Altıntaş, H. (2026). Energy Dependence and Regime Stability within the Framework of Rentier State Theory: A Comparative Analysis of Kazakhstan and Azerbaijan.

Rentier Devlet Teorisi Çerçevesinde Enerji Bağımlılığı ve Rejim İstikrarı:
Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının Karşılaştırması • 22

Artuklu Kaime, 17, 19–43. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1886474>

Date of Submission	11.02.2026
Date of Acceptance	23.03.2026
Date of Publication	31.03.2026

Giriş

Enerji, günümüz uluslararası sisteminde devletlerin ekonomik büyümelerini, güç dengelerini ve dış politika stratejilerini belirleyen en temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Ancak enerji, yalnızca ekonomik bir girdi değil; aynı zamanda devletler arası güvenlik ilişkilerini, diplomatik yönelimleri ve stratejik ittifakları şekillendiren bir güç aracıdır. Bu nedenle enerji kaynaklarının kontrolü, devletlerin uluslararası alandaki konumlarını, meşruiyetlerini ve etki kapasitelerini doğrudan belirlemektedir. Özellikle enerji gelirlerine dayalı ekonomilere sahip devletlerde, enerji yalnızca ekonomik kalkınmanın değil siyasal istikrarın da anahtarı haline gelmektedir. Bu çerçevede Rentier Devlet Teorisi, enerji bağımlılığı ile rejim istikrarı arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir teorik zemin sunmakta; Kazakistan ve Azerbaycan örnekleri de bu ilişkinin somut biçimde gözlemlenebileceği iki kritik vaka olarak öne çıkmaktadır. Rentier Devlet Teorisi'nin öngördüğü biçimiyle, enerji gelirlerinin devletin ekonomik ve siyasal yapısındaki merkezi rolü, bu ülkelerde rantıye karakterli yönetim biçimlerinin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır (A.A. Казанцев, 2022). Bu çerçevede temel soru şudur: Enerji gelirlerine dayalı ekonomik yapı, Kazakistan ve Azerbaycan'da rejim istikrarını güçlendiren mekanizmalar ile uzun vadede siyasal ve kurumsal dönüşümü sınırlayan dinamikler arasındaki ilişkiyi hangi yollarla şekillendirmektedir?

Azerbaycan, enerji gelirlerini devletin merkezî kontrolü altında toplayarak siyasal istikrarı koruma yönünde güçlü bir mekanizma geliştirmiştir. Devlet, petrol ve doğalgaz gelirlerini SOCAR gibi kamu kurumları aracılığıyla yönetmekte ve bu gelirlerin bir kısmını sosyal harcamalar yoluyla halka dağıtarak rejim istikrarını pekiştirmektedir. Bu durum, Rentier Devlet Teorisi'nin öngördüğü “dağıtım yoluyla meşruiyet” modeline oldukça yakındır. Kazakistan ise enerji gelirlerinin büyük kısmını yabancı yatırımlarla elde etmekte ve ekonomik çeşitliliğe yönelik politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Ancak burada da gelirlerin yönetimi büyük ölçüde merkezi otoritenin kontrolünde kalmakta bu da rejimin uzun süreli istikrarını sağlamakla birlikte demokratikleşme dinamiklerini sınırlamaktadır (ФРАНКЕ, ГАВРИЧ, Г, & АЛІАКБАРОВ, 2010). Rentier Devlet Teorisi açısından değerlendirildiğinde, Azerbaycan enerji gelirlerini rejim istikrarının bir garantörü olarak kullanırken Kazakistan bu gelirleri kısmen ekonomik reformlara yönlendirerek uzun vadede bağımlılığı azaltma eğilimindedir. Dolayısıyla, iki ülkenin enerji politikaları benzer bir rant temeline dayansa da rejim istikrarı üzerindeki etkileri bakımından farklı yönelimler sergilemektedir: Azerbaycan'da “kontrollü istikrar”, Kazakistan'da ise “kalkınma odaklı pragmatizm” öne çıkmaktadır. Enerji bağımlılığı perspektifinden bakıldığında ise; her iki ülke de petrol ve doğalgaz ihracatına yüksek düzeyde bağımlıdır. Bu bağımlılık, rentier devletlerde öngörülen gibi ekonomik gelirlerin birbirine bağlı olmasına yol açmakta; rejimler, enerji gelirleri sayesinde toplumsal taleplerin baskısını azaltabilmektedir.

Mevcut literatür, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikalarının, bölgesel enerji güvenliği ve jeopolitik dengedeki stratejik önemini ortaya koymaktadır. Seçkin Köstem'in (2016) “The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy” başlıklı çalışması, Türkiye'nin Orta Asya ve Hazar bölgesine yönelik stratejilerini analiz ederek enerji kaynaklarının yönetiminin bölgesel etki ve rejim istikrarı açısından önemini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Bahar Özsoy, Esra Banu Sipahi ve Yusuf Sayın'ın (2022) “Orta Asya'da enerji politikaları ve küresel rekabet bağlamında Türkiye'nin rolü üzerine bir değerlendirme” başlıklı çalışmaları, enerji piyasalarındaki küresel rekabet bağlamında Orta Asya ülkelerinin enerji politikalarını ve stratejik işbirliklerini ele alarak,

enerji altyapısı ve ticaretin devletlerin bağımsızlık ve istikrar üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Benjamin Smith'in (2004) "Oil wealth and regime survival in the developing world, 1960-1999" başlıklı çalışması, petrol gelirlerinin devlet kurumları üzerindeki etkisinin tek tip ve sabit olmadığını vurgulayarak rentier devlet literatüründe farklı enerji yönetimi modellerinin rejim istikrarı ve kurumsal kapasite üzerindeki değişken sonuçlarını ortaya koymaktadır (Hlavac, 2010). Bu perspektif, Azerbaycan ve Kazakistan örneklerinde enerji gelirlerinin ekonomik ve siyasal etkilerini analiz ederken teorik bir zemin sağlamaktadır. Mustafa İlbaş'ın (2023) "Türk birliği yolunda Türk dünyası enerji işbirliği" adlı çalışması ise, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde geliştirilen enerji politikalarının üye ülkeler açısından stratejik fırsatlar sunduğunu ve enerji çeşitlendirmesi ile sürdürülebilirliğin sağlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu literatür, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikalarının, bölgesel enerji güvenliği ve jeopolitik dengedeki stratejik önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her iki ülke, sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarını uluslararası enerji piyasalarına ulaştırmadaki merkezi konumları ile ekonomik büyüme ve siyasi istikrarlarını doğrudan şekillendirmektedir. Bu durum, rentier devlet yapısı bağlamında enerji gelirlerinin devletin ekonomik ve politik yapısındaki kritik rolünü ve rejim istikrarını pekiştirmedeki etkisini gözler önüne sermektedir. Rentier devlet teorisine göre, enerji veya doğal kaynak gelirlerine yüksek derecede bağımlı ülkelerde devlet, bu gelirleri hem ekonomik kalkınmayı desteklemek hem de toplumsal ve siyasi kontrolü sağlamak için kullanmaktadır (ИИмат, 2013). Buna rağmen, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikaları ve bu politikaların rentier devlet yapısı ile rejim istikrarı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele alan akademik çalışmalar hâlâ sınırlıdır. Bu alandaki başlıca zorluklar, ülkelerin enerji politikalarının hızlı değişim göstermesi ve ekonomik ile siyasi dinamiklerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Bu bağlamda, çalışmamız mevcut literatürdeki bu boşlukları doldurmayı ve Azerbaycan ile Kazakistan'ın enerji bağımlılığı ve rentier devlet yapısının rejim istikrarına etkileri arasındaki ilişkiye dair yeni analizler sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki enerji politikalarını nitel bir yaklaşımla ve süreç analizi yöntemiyle incelemektedir. Araştırmada, her iki ülkenin enerji politikalarının iç yapısı, enerji altyapı projeleri ve bölgesel işbirlikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, enerji gelirlerinin hangi kurumsal ve siyasal mekanizmalar aracılığıyla rejim istikrarını desteklediğini, uzun vadeli demokratikleşme ve kurumsal bağımsızlık üzerinde nasıl sınırlamalar oluşturduğunu değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Çalışmada ikincil kaynaklardan (akademik literatür, raporlar, resmi belgeler) yararlanılmış hem İngilizce hem de Türkçe literatür taranarak bölgedeki enerji yönetimi ve diplomatik ilişkilerin çok boyutlu yapısı analiz edilmiştir. Çalışma ayrıca; Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikalarının uzun vadeli gelişim potansiyelini ve bu politikaların rentier devlet yapısının rejim istikrarı üzerindeki etkilerini ortaya koyarak bölgesel enerji dinamiklerini daha iyi anlamaya olanak tanımaktadır. Böylece, enerji politikaları aracılığıyla sağlanan ekonomik ve siyasi istikrarın iki ülkenin bölgesel ve küresel enerji piyasalarındaki stratejik konumlarını nasıl etkilediğine dair kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Rentier Devlet Teorisi'nin temel çerçevesi ele alınacaktır. Bu bölümde rentier devlet teorisinin temel unsurları, enerji gelirlerinin devlet yapısı ve siyasi istikrara etkileri detaylı olarak tartışılacaktır. Enerji gelirlerinin ekonomik ve siyasi süreçlerde oynadığı belirleyici rol bu bölümde ortaya konacaktır. İkinci bölümde, enerji politikaları incelenecektir. Petrol ve doğalgazın ekonomik ve stratejik önemi, enerji altyapısı ve ihracat stratejileri, Azerbaycan ve Kazakistan

bağlamında ele alınacak; enerji kaynaklarının yönetim biçimleri ve enerji projeleri değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde, uluslararası rekabet ve Orta Asya'nın konumu analiz edilecektir. Bölgesel enerji aktörleri ve jeopolitik dengeler ve dış politika ilişkileri tartışılacak, iki ülkenin enerji kaynaklarının uluslararası enerji piyasalarındaki stratejik rolü ortaya konacaktır. Dördüncü bölümde, Kazakistan'ın enerji politikası ve rejim istikrarı ele alınacaktır. Bu bölümde enerji gelirlerinin yönetimi, ekonomik çeşitlendirme stratejileri ve rejim istikrarını destekleyen mekanizmalar detaylı biçimde incelenecektir. Beşinci bölümde, Azerbaycan'ın enerji politikası ve rejim istikrarı değerlendirilecektir. Petrol ve doğalgaz gelirlerinin merkezi yönetimi, enerji projeleri ve bu projelerin rejim istikrarına etkisi detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Altıncı bölümde, Kazakistan ve Azerbaycan politikalarının karşılaştırılması yapılacaktır. Bu bölümde enerjiye dayalı ekonomik yapı ve rentierlik düzeyi, rejim istikrarı ve siyasal yapı, dış politika ve enerji diplomasisi ile jeopolitik denge, rant temelli istikrarın sınırları, Türk Devletleri Teşkilatı ve bölgesel enerji işbirliği ile karşılaştırmalı değerlendirme alt başlıkları altında analiz edilecektir.

Bu kapsamda çalışma, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikalarını yalnızca ekonomik veya jeopolitik bir mesele olarak değil; enerji bağımlılığı ve rentier devlet yapısının rejim istikrarı üzerindeki etkileri bağlamında kritik bir stratejik güvenlik olarak ele almayı amaçlamaktadır.

1. Rentier Devlet Teorisi'nin Temel Çerçevesi

Rentier Devlet Teorisi, temelde devletin gelir kaynaklarının üretim süreçlerinden değil dışsal rantlardan özellikle doğal kaynak ihracatından elde edilmesinin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılar üzerindeki etkilerini açıklamayı amaçlar. Benjamin Smith (2004), Mahdavy ve Delacroix'un perspektiflerini temel alarak, petrol gelirlerinin devlet kurumları üzerindeki etkisinin tek tip ve sabit olmadığını vurgulamış; özellikle enerji ihracatına dayalı dışsal rantların, farklı ülkelerde hem kısa vadeli rejim istikrarını güçlendirebildiğini hem de uzun vadede toplumsal ve kurumsal dönüşüm üzerinde sınırlayıcı etkiler yaratabileceğini göstermiştir. Bu yaklaşım, rentier devlet teorisinin birinci kuşaktan ikinci kuşağa evrimi sürecinde, 1960'lardan 1990'lara kadar gelişen farklı devlet modellerinin ekonomik ve siyasal sonuçlarını analiz etmek için teorik bir zemin oluşturmaktadır (Yamada, 2020). Ross (2001), enerji ihracatına dayalı petrol gelirlerinin demokratikleşme üzerindeki etkilerini inceleyerek, yüksek petrol gelirlerinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde siyasal liberalizasyonu sınırlayabileceğini ve yönetici elitlerin toplumsal talepler karşısındaki hesap verebilirliğini azaltabileceğini göstermiştir. Bu bulgu, Mahdavy (1970) ve Delacroix (1980'ler) ile Smith'in (2004) çalışmalarını tamamlayarak, rentier devletlerin ekonomik ve siyasal yapı üzerindeki etkilerinin hem kısa vadede istikrar hem de uzun vadede demokratikleşme açısından değişken ve ülkeye özgü olduğunu ortaya koymaktadır (L.Ross, 2001).

Birinci kuşak olarak adlandırılan teorinin temelleri Hossein Mahdavy'nin 1970'lerdeki çalışmalarıyla atılmıştır. Mahdavy'ye göre rantçı devlet, sahip olduğu doğal kaynakları tıpkı bir mülk sahibi gibi değerlendirir; bu kaynakların dış pazarlarda satışından elde ettiği gelirleri, toplumun belirli kesimleri arasında dağıtarak toplumsal refahın genel bir artışını sağlar. Ancak bu gelirler üretim ilişkilerini dönüştürecek birikim süreçlerini harekete geçirmez; dolayısıyla ekonomik yapıda sürdürülebilir kalkınma dinamikleri ortaya çıkmaz. Mahdavy, bu tip ekonomilerde vergilendirme temelli bir gelir fazlasının bulunmadığını, dolayısıyla devletten hak talep edebilecek bağımsız bir toplumsal sınıfın da oluşmadığını vurgular (Sune & Özdemir, 2012).

1980'lerle birlikte teorinin kapsamı genişlemiş ve Jacques Delacroix bu alanda önemli katkılar sunmuştur. Delacroix, Mahdavy'nin analizinde dünya ekonomisinin çevresel etkilerinin yeterince hesaba katılmadığını öne sürmüş, bu çerçevede "dağıtımçı devlet" (distributive state) kavramını geliştirmiştir. Ona göre rantçı devlet, kapitalist sınıf yapılarının belirgin olmadığı ortamlarda üretimden ziyade yeniden dağıtım yoluyla varlığını sürdürür. Bu nedenle, Weberci ya da Marksist açıklamalar bu devlet tiplerinin toplumsal dinamiklerini tam anlamıyla yansıtamaz (Sune & Özdemir, 2012).

Rentier Devlet Teorisi'nin gelişiminde bir diğer önemli isim olan Giacomo Luciani ise ikinci kuşakta ortaya çıkmıştır. Luciani, devletleri "üretim" ve "dağıtım" temelli yapılar olarak sınıflandırmıştır. Luciani'ye göre dağıtım devletlerinde demokrasinin işlevi sınırlıdır; çünkü meşruiyet, üretimden elde edilen vergiler üzerinden değil devletin sağladığı rantın yeniden paylaşımı yoluyla tesis edilir (Sune & Özdemir, 2012). Bu durum, toplumsal taleplerin ekonomik üretimden bağımsız bir biçimde kontrol edilmesini sağlar. Hazem Beblawi, literatüre "rantiye zihniyeti" (rentier mentality) kavramını kazandırarak teoriyi toplumsal psikolojik bir boyuta taşımıştır (Sune & Özdemir, 2012). Ona göre bu tür sistemlerde gelir dağılımı, çalışma ve ödül arasındaki bağlantıyı koparır; yurttaşlık bilincinin ve bireysel üretkenliğin gelişmesini engeller. Dolayısıyla üretim yerine rantın paylaşımına dayalı bir kazanç anlayışı hâkim olur. Bu çerçeveyi kurumsal dönüşümler üzerinden geliştiren Jill Crystal ise Kuveyt ve Katar örnekleri üzerinden rantın siyasal sistemler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Crystal'e göre petrol zenginliği, yeni devlet aygıtlarının ve karar alma mekanizmalarının oluşumuna yol açsa da iktidar ilişkilerinin temel yapısını değiştirmemiştir (Sune & Özdemir, 2012). Böylece rantın, ekonomik dönüşüm yaratırken siyasal devamlılığı da besleyen bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1990'larda rantıye devlet kuramında ortaya çıkan üçüncü kuşak, önceki teorik yaklaşımlardan farklı olarak iç toplumsal ve tarihsel dinamikleri analizlerine katma gerekliliğini vurgulamıştır. Bu kuşağın önde gelen isimlerinden Chaudry (1994), Irak ve Suudi Arabistan'ın ekonomik liberalizasyon süreçlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, devletin iktisadi çıktıları üzerindeki sosyal tepkilerin ve kurumsal yapıların etkisini tarihsel özgünlükler çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Chaudry, rantıye devlet analizini yalnızca rant odaklı açıklamalardan çıkararak, mikro düzeydeki karar alma süreçleri ve yerel toplumsal dinamikler üzerinden değerlendirmiştir (Sune & Özdemir, 2012). Örneğin Suudi Arabistan'da devletçilik politikalarıyla oluşan çıkar gruplarının liberalizasyon karşısındaki tutumları ve Irak'ta devletin endüstriyel üretimdeki payının yüksek kalması, piyasa reformlarının başarısızlığını açıklamada tarihsel ve kurumsal bağlamın önemini ortaya koymaktadır. Okruhlik (1999) ise, önceki kuşakları eleştirerek siyasal düzeyi analizlerine yeterince katmadıkları görüşünü ileri sürmüştür. Okruhlik, petrol gelirleriyle muhalefetin tamamen teskin edildiği iddialarını reddetmekte ve bu gelirlerin dağıtımının toplumsal ve siyasal süreçler üzerindeki etkilerinin daha karmaşık olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, rantıye devlet yaklaşımı devleti "şeyleştirerek" yani toplumsal bağlamdan kopararak analiz etmekte, harcamaların sosyal sonuçlarından bağımsız ele alınmasına yol açmaktadır (Sune & Özdemir, 2012). Okruhlik'in çalışmaları, rantın devlete sağladığı manevra alanını kabul etmekle birlikte, dağıtım politikalarının yatıştırıcı etkisi ve siyasi alanın toplumsal gruplar karşısındaki özergiliği gibi unsurları göz ardı eden önceki yaklaşımları tamamlayıcı niteliktedir.

21. yüzyılın başında ortaya çıkan revizyonist literatür, klasik rantıye devlet kuramının temel varsayımlarını sorgulamış ve rant gelirlerinin devletin yapısını

belirleyen bağımsız değişkenler olarak kullanılamayacağını vurgulamıştır. Bu yaklaşım, harici rantların yerel ve tarihsel belirleyenlerle etkileşim içinde hareket ettiğini ve devlet yapısının oluşumunda bu bağlamın kritik rol oynadığını savunur. Böylece revizyonistler, rantın tek başına devleti şekillendirdiği fikrini aşarak, rantıye devlet analizini daha bütüncül bir çerçeveye taşımıştır. Moore (2002), Körfez Bölgesi'nde petrol fiyatlarının 1981–1999 arasındaki dalgalanmalarını ve bu dalgalanmaların rejim istikrarı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Moore, klasik rantıye devlet kuramının aksine, fiyat değişimlerinin doğrudan siyasi istikrarsızlığa yol açmadığını ortaya koymuştur (Sune & Özdemir, 2012). Ona göre petrol gelirleriyle şekillenen ekonomi, devletin gücünü otomatik olarak belirlemez; bunun yerine, iş çevreleri, devlet ilişkileri ve toplumsal üretim sistemleri arasındaki tarihsel ve kurumsal etkileşimler önemlidir. Bu çerçevede Hollanda Hastalığı ve tek sektöre bağımlı ekonomik yapı gibi olguların etkisi, otomatik siyasi sonuçlar doğurmayabilir. Benjamin Smith, Moore'un perspektifini destekleyerek petrol gelirlerinin devlet kurumları üzerindeki etkisinin tek tip ve sabit olmadığını vurgulamıştır (Waldner & Smith, 2014). Smith'e göre petrolün ihracat maddesi olup olmaması ve gelirlerin edinildiği tarihsel zamanlama, devlet yapısı ve politik süreçler üzerinde belirleyici rol oynar (Sune & Özdemir, 2012). Örneğin, 1979 yılında petrol fiyatlarının zirvede olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla İran Devrimi'nin ortaya çıkışı, petrol gelirlerinin yokluğuyla değil bu gelirlerin toplumun geniş kesimlerine yeterince yansıtılmamasıyla ilişkilidir, Endonezya'da ise petrol gelirleri öncesinde modernleşmiş bir devlet yapısına sahip olduğundan benzer muhalif taleplere direnebilmiştir. Revizyonist yaklaşım, bu örneklerle klasik rantıye devlet kuramının yapısal determinist çerçevesini aşmayı ve devletin enerji gelirleriyle şekillenen yapısını tarihsel süreçler, toplumsal yapı ve yerel siyasetle etkileşim üzerinden analiz etmeyi önermektedir. Böylece rantın etkileri yalnızca ekonomik gelirler üzerinden değil siyasi stratejiler, kurumsal yapılar ve toplumsal dinamikler göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Bu perspektif, rantıye devlet kuramının önceki kuşaklarının sınırlılıklarını aşarak, devlet ve enerji ilişkilerini daha kapsamlı bir çerçevede anlamayı mümkün kılmaktadır.

2. Enerji Politikaları: Azerbaycan ve Kazakistan Bağlamı

Türk Dünyası coğrafyasındaki petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmı Hazar havzasında yoğunlaşmaktadır. Bu durum, enerji gelirlerinin bölgesel devletler için yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir kaynak haline geldiğini göstermektedir. Rentier Devlet Teorisi bağlamında, Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji zengini ülkelerde devletin petrol ve doğalgaz gelirlerini kontrol etmesi, ekonomik yapının ve rejim istikrarının belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır. Hazar havzasının tarihi ve stratejik önemi, bu devletlerin enerji kaynaklarını yalnızca ulusal kalkınma değil aynı zamanda otoriteyi pekiştiren bir araç olarak kullanmalarına olanak sağlamaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan, enerji gelirlerini farklı yöntemlerle yöneterek rentier yapılarını şekillendirmiştir. Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz gelirleri merkezi devlet kontrolünde toplanmakta ve SOCAR gibi kurumlar aracılığıyla yönetilmektedir. Gelirlerin bir kısmı sosyal harcamalara aktarılmakta ve bu yöntem rejim istikrarını güçlendirmektedir. Kazakistan ise enerji gelirlerinin önemli bir kısmını yabancı yatırımlarla elde etmekte ve ekonomik çeşitlendirme stratejileri geliştirmeye çalışmaktadır. Buna rağmen gelirlerin yönetimi büyük ölçüde merkezi otoritenin kontrolünde kalmakta, böylece devlet hem ekonomik büyümeyi hem de siyasi istikrarı güvence altına almaktadır.

Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının stratejik önemi, bu devletlerin uluslararası enerji piyasalarındaki konumunu da güçlendirmektedir (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bölgesel enerji kaynaklarının kontrolü, rentier devlet yapısının bir sonucu olarak, devletlerin dış politika ve diplomasi stratejilerini şekillendirmektedir. Moore ve Smith'in revizyonist rantıye devlet literatüründe vurguladığı gibi, petrol gelirlerinin etkisi tek boyutlu olmayıp, tarihsel süreçler, yerel siyasi koalisyonlar ve ekonomik yapı ile etkileşimli bir şekilde değerlendirildiğinde, Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji gelirleri hem ekonomik kalkınmayı hem de rejim istikrarını belirleyen merkezi değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan, sahip oldukları petrol ve doğalgaz rezervleri sayesinde enerji gelirlerini devlet yapısının merkezi bir unsuru haline getirmiştir. Kazakistan'da Lukoil'in kanıtlanmış rezervlerinin yaklaşık %40'ı ülkeye ait olup, petrol taşımacılığı Atrau-Samara boru hattı üzerinden gerçekleştirilmekte ve enerji gelirleri devletin ekonomik ve siyasi politikalarının belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bu durum, rentier devlet teorisinin öngördüğü gibi, enerji gelirlerinin merkezi otorite tarafından kontrol edilmesi ve bu gelirlerin hem ekonomik kalkınma hem de rejim istikrarı için bir araç olarak kullanılması şeklinde yorumlanabilir. Azerbaycan'da ise enerji gelirleri devletin merkezî kontrolü altında toplanmakta ve petrol ile doğalgaz projeleri SOCAR gibi kamu kurumları aracılığıyla yönetilmektedir (İsmayilov & Budak, 2015). Elde edilen gelirlerin bir kısmı sosyal harcamalar ve kamu hizmetleri yoluyla halka aktarılmakta, bu da rejimin meşruiyetini ve istikrarını pekiştiren bir mekanizma oluşturmaktadır. Her iki ülkede de enerji bağımlılığı yüksek düzeydedir; Kazakistan, enerji gelirlerini ekonomik reform ve çeşitlendirme politikalarıyla uzun vadede bağımlılığı azaltma yönünde kullanmaya çalışırken, Azerbaycan enerji gelirlerini doğrudan rejim istikrarını güçlendiren bir araç olarak kullanmaktadır. Bu farklı kullanım biçimleri, rentier devletlerin enerji gelirlerini hem ekonomik hem de siyasal amaçlarla yönetebileceğini göstermekte ve iki ülkede de bu bağımlılığının devletin yapısal ve kurumsal örgütlenmesinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Enerji gelirlerinin yüksek olduğu rentier ekonomilerde doğal kaynaklardan elde edilen finansal kaynaklar yalnızca ekonomik büyümeyi değil aynı zamanda siyasal rejimlerin istikrarını da doğrudan etkileyebilmektedir (Weyland, 2009). Azerbaycan ve Kazakistan örneklerinde enerji projeleri, boru hatları ve hidrokarbon ihracatına dayalı ekonomik yapı devletin mali kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Bu durum hükümetlerin geniş kamu harcamaları, sosyal programlar ve patronaj ağları aracılığıyla toplumsal destek üretmesine imkan tanımaktadır. Aynı zamanda enerji gelirleri devletin vergiye olan bağımlılığını azaltarak yönetici elitlerin toplumsal aktörler karşısındaki hesap verebilirliğini sınırlayabilmektedir. Bu mekanizma, rentier devlet literatüründe, siyasal elitlerin ekonomik kaynakları merkezi biçimde kontrol etmesine ve bu kaynakları siyasal istikrarı koruyacak biçimde dağıtmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla enerji projeleri ve boru hatları yalnızca ekonomik altyapı unsurları olarak değil aynı zamanda devlet kapasitesini güçlendiren ve yönetici elitlerin rejim istikrarını sürdürmesine katkıda bulunan kurumsal ve siyasal araçlar olarak değerlendirilmelidir. Azerbaycan ve Kazakistan örneklerinde görülen enerji temelli gelir yapısı, bu nedenle, siyasal iktidarın kaynak dağıtımını üzerinden toplumsal ve siyasal kontrolünü pekiştiren önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır (L.Ross, 2001).

Rentier Devlet Teorisi çerçevesinde ele alındığında, Kazakistan'ın enerji üretim profili, ülkenin ekonomik ve siyasi yapısı üzerindeki etkileri bakımından kritik bir öneme sahiptir. Ülkenin elektrik üretiminde kömürün dominant rolü, yalnızca enerji arz

güvenliği açısından değil aynı zamanda devletin ekonomik gelir ve yatırım planlamasında da belirleyici bir faktör oluşturmaktadır. Kömür üretimi ve termik santraller üzerinden sağlanan enerji, Kazakistan'ın iç talebi karşılarken aynı zamanda enerji ihracatı ve bölgesel enerji işbirlikleri için stratejik bir temel sunmaktadır (Yazar, 2011). Bu durum, rentier devlet yaklaşımıyla uyumlu olarak, enerji kaynaklarının merkezi kontrolü ve gelir dağıtım mekanizmalarının devletin ekonomik ve siyasi otoritesini pekiştirmesine olanak tanımaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan örnekleri, enerji kaynaklarının hem ekonomik kalkınma hem de siyasi istikrar açısından merkezi rolünü göstermektedir. Kazakistan'ın kömüre dayalı enerji üretimi ve ihracatı, enerji gelirlerinin devletin stratejik politikaları ile doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koyarken, Azerbaycan'da petrol ve doğalgazın yönetimi, rentier devlet modelinin klasik örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Her iki ülkenin de enerjide dışa bağımlılığı üzerinden hem ekonomik büyümeyi hem de politik otoriteyi destekleyen bir yapıyı sürdürmektedir.

Orta Asya'nın enerji zenginliği, bölgesel ve küresel jeopolitik dengeleri doğrudan etkilemektedir. Azerbaycan ve Kazakistan, petrol ve doğalgaz rezervleri açısından öne çıkan iki Türk devletidir ve bu kaynaklar, hem iç ekonomik kalkınma hem de dış politikada stratejik araç olarak kullanılmaktadır. Her iki ülke de enerji gelirlerini merkezi devlet mekanizmaları aracılığıyla yönetmekte, böylece ekonomik büyüme ve rejim istikrarını desteklemektedir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji politikaları, Hazar havzasındaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmakta ve bu ülkelerin enerji ihracatındaki dışa bağımlılıklarını azaltmaktadır. Trans-Hazar, BTC ve benzeri enerji altyapı projeleri, her iki ülkenin enerji kaynaklarını stratejik olarak yönetmesini mümkün kılarken, ekonomik özerkliklerini güçlendirmekte ve bölgesel enerji piyasalarında etkili bir aktör olmalarını sağlamaktadır (Şilibekova, 2009). Bu durum, enerji gelirlerinin devletin ekonomik ve siyasi yapısını güçlendiren bir araç olarak kullanılmasını sağlayan rentier mekanizmayı desteklemektedir. Enerji taşımacılığı ve ihracat altyapısındaki bu stratejik konum, Azerbaycan ve Kazakistan'a bölgesel güç ve küresel pazarlarda söz sahibi olma imkânı sunmaktadır. Her iki ülke, enerji kaynaklarını yöneterek ekonomik büyümeyi ve siyasi istikrarı sağlamanın yanı sıra, uluslararası enerji piyasalarındaki stratejik konumlarını da güçlendirmektedir. Enerji gelirlerinin merkezi kontrolü ve etkin yönetimi, rentier devlet perspektifinden, devletin hem iç politikada hem de dış ilişkilerde manevra alanını genişleten temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları, her iki ülkenin enerji politikalarının merkezini oluşturmakta ve bölgesel işbirliğini yönlendiren temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Trans-Hazar ve diğer enerji altyapı projeleri, bu ülkelerin enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara ulaştırmasını sağlamaktadır. Bu projeler, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji ihracatında bağımsızlıklarını artırırken rentier devlet mekanizması çerçevesinde ekonomik kalkınmayı desteklemekte ve rejim istikrarının sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece Hazar havzası, yalnızca enerji üretim alanı olarak değil aynı zamanda bölgesel enerji diplomasisinin ve stratejik işbirliklerinin merkezi konumunu korumaktadır (Al, 2024).

3. Uluslararası Rekabet ve Orta Asya'nın Jeopolitik Konumu

Orta Asya, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri nedeniyle uluslararası enerji piyasalarının ve küresel güçlerin dikkatini çeken bir bölge konumundadır. Enerji

gelirlerinin büyük kısmının devlet bütçelerine aktığı bu ülkelerde rentier devlet dinamikleri belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji zengini ülkelerde, devletler enerjiyi hem ekonomik kalkınma hem de siyasi istikrarın merkezi bir unsuru olarak kullanmaktadır. Ancak bu bağımlılık, aynı zamanda enerji gelirlerinin sürdürülebilir kalkınma ve üretken ekonomik faaliyetler yerine dışa bağımlı ve tek kaynaklı bir yapıya dönüşmesine yol açmaktadır.

Kazakistan ve Azerbaycan, enerji ihracatına dayalı ekonomileri sayesinde bölgesel aktörler olarak öne çıkarken, rentier devlet özellikleri nedeniyle ekonomik ve siyasi bağımlılıklara maruz kalmaktadır. Kazakistan, petrol ve kömür rezervlerinin ihracatına büyük ölçüde Rusya üzerinden bağımlı olup, enerji taşımacılığı ve altyapı projelerinin kontrolüyle sınırlı hareket alanına sahiptir. Azerbaycan ise Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarını BTC ve TANAP gibi boru hattı projeleri aracılığıyla dünya pazarlarına taşıırken, enerji gelirleri üzerinden devletin ekonomik ve siyasi meşruiyetini sürdürmektedir. Bu durum, her iki ülkede enerji gelirlerinin rentier mantığı çerçevesinde devletin merkezi otoritesini güçlendirdiğini, ancak ekonomik çeşitlenme ve üretken yatırımlar açısından sınırlılık yarattığını göstermektedir. Kazakistan ve Azerbaycan, enerji gelirleri sayesinde dış müdahalelere karşı belirli bir özerklik kazanmakla birlikte, enerji pazarlarına erişimde büyük aktörlere bağımlı kalmaktadır. Rentier devlet yapısı, enerji ihracat gelirlerinin iç politikada kullanımını kolaylaştırırken, dış politikada esnekliği sınırlamakta ve bölgesel işbirliklerinde stratejik tercihleri belirlemektedir. Bu durum, Orta Asya'daki enerji zenginliğinin, sadece ekonomik bir avantaj değil aynı zamanda bir bağımlılık ve kontrol aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır (ФРАНКЕ, ГАВРИЧ, Г, & АЛІАКБАРОВ, 2010).

Azerbaycan ve Kazakistan'ın Orta Asya ve Hazar Havzası'ndaki enerji işbirlikleri, enerji ihracatında bağımsızlıklarını artırmakta ve bölgesel rentier mantığının yaratabileceği dışa bağımlılığı sınırlamaktadır. BTC, Trans-Hazar ve benzeri altyapı projeleri, bu ülkelerin enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara ulaştırmasını sağlarken, enerji arz güvenliğini güçlendirmekte ve ekonomik kalkınmayı destekleyen fırsatlar yaratmaktadır. Bu projeler, enerji taşımacılığında kapasiteyi artırmakla kalmayıp alternatif güzergahların devreye girmesine ve bölgesel ekonomik entegrasyonun güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik açısından da önemli olan bu projeler, fosil yakıtların daha verimli ve güvenli bir şekilde taşınmasını sağlayarak çevresel etkilerin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.

Türk Dünyası'nın enerji işbirliği bağlamında Türkiye ve Azerbaycan'ın rolü oldukça belirgindir. 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması, Azeri-Çıralı-Güneşli petrol yataklarının işletilmesini mümkün kılmış ve bölgedeki enerji projelerinin Rusya'ya karşı alternatif güzergahlar üzerinden hayata geçirilmesinin ilk adımı olmuştur. Bu anlaşmaya, 30 yıl boyunca geçerli olacak şekilde dünyanın yedi ülkesinden on bir uluslararası şirket imza atmış, Türkiye ise Doğu-Batı enerji koridoru stratejisiyle enerji kaynaklarının Rusya topraklarını atlayarak Batı pazarlarına ulaşmasını sağlamıştır. BTC Projesi, Azerbaycan ve Türkiye arasında 1991'de planlanmış, 2003'te inşaatına başlanmış ve 2006'da faaliyete geçmiştir. Bu boru hattı, Azerbaycan petrolünü Türkiye ve Batı pazarlarına güvenli bir şekilde taşımakta olup, yıllık 50 milyon ton kapasiteye sahiptir. 2006'da Kazakistan'ın projeye dahil edilmesi, hem Türk Dünyası hem de küresel enerji piyasası açısından stratejik öneme sahiptir (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). BTC, petrol üreticilerinin uluslararası pazarlara ulaşmasını sağlayan 3 milyar dolarlık bir ulaşım altyapısı olup, Orta Asya ve Hazar Havzası enerji ihracatında Rusya'ya olan bağımlılığı kırarak rentier devlet mantığının dışa bağımlı boyutunu sınırlamaktadır. Boru hattının

temelleri, 1998'de Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan liderlerinin Ankara Deklarasyonu'nu imzalamasıyla atılmış, hükümetler arası anlaşma ise 18 Kasım 1999'da İstanbul AGİT Zirvesi sırasında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye tarafından onaylanmıştır. 1.768 kilometre uzunluğa sahip BTC, günlük 1 milyon varil taşıma kapasitesiyle küresel petrol tedariklerinin yaklaşık %1,3'ünü ve Hazar bölgesindeki petrol ticaretinin yaklaşık yarısını sağlamaktadır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bakü-Supsa Hattı ile birlikte bu projeler, enerji ihracatında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmakla kalmayıp rentier devletlerin enerji gelirlerinin dış baskılara karşı güvenli ve özerk şekilde yönetilmesine imkân tanımaktadır.

Hazar bölgesinden çıkarılan petrol, Azerbaycan üzerinden uluslararası enerji koridorlarına bağlanarak dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. BTC projesi ve benzeri enerji altyapıları, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji kaynaklarını küresel piyasalara taşımada alternatif güzergâhlar oluşturarak bu ülkelerin enerji ihracatında Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmaktadır. Bu durum, her iki ülkenin enerji arz güvenliğini güçlendirirken, enerji gelirlerine dayalı ekonomik yapılarının sürdürülebilirliğini artırmakta ve uluslararası enerji piyasalarındaki stratejik konumlarını pekiştirmektedir. Boru hattının geçtiği bölgelerde ekonomik canlılık, istihdam artışı ve transit gelirlerde kayda değer artışlar gözlemlenmekte, rentier devlet mantığı çerçevesinde enerji gelirlerinin daha özerk ve sürdürülebilir yönetimine katkı sağlamaktadır. 2006 yılında Kazakistan petrolünün, 2010'da ise Türkmenistan petrolünün BTC aracılığıyla taşınmasına yönelik anlaşmalar imzalanmış, böylece enerji ihracatında Rusya'nın belirleyici etkisi sınırlanmıştır. 1760 kilometre uzunluğunda ve günlük 1,2 milyon varil taşıma kapasitesine sahip BTC, Hazar petrolünün Rusya topraklarından geçmeden Akdeniz kıyısındaki Ceyhan terminaline ulaşmasını sağlamıştır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bu güzergâh, enerji transitinin güvenliğini artırmanın yanı sıra Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara daha istikrarlı ve güvenli biçimde ulaştırılmasına olanak tanımaktadır. BTC'nin sağladığı alternatif enerji koridoru, Azerbaycan ve Kazakistan gibi enerji ihracatçısı ülkelerin küresel enerji piyasalarına erişimini kolaylaştırırken, Rusya merkezli güzergâhlara olan bağımlılığı da azaltmaktadır. Bu durum, rentier devlet mekanizması çerçevesinde enerji gelirlerinin dış baskılara karşı daha dengeli bir şekilde yönetilmesine katkı sağlamakta ve söz konusu ülkelere ekonomik ve siyasal özerkliklerini güçlendirmektedir. Bu yönüyle BTC, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası sisteme entegrasyonunda stratejik bir enerji koridoru olarak bölgesel enerji güvenliği, ekonomik kalkınma ve siyasal istikrar açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

BTC Projesi'nin sağladığı bu stratejik avantajlar, Orta Asya enerji üreticisi ülkeler için rentier devlet dinamiklerinin yönetilmesinde kritik öneme sahiptir. Enerji gelirlerinin büyük kısmı dış pazarlardan elde edilen kaynaklara dayandığı için, bu gelirlerin yönetimi hem devletlerin ekonomik bağımsızlığı hem de toplumsal istikrar açısından belirleyici olmaktadır. BTC ve benzeri projeler, enerji ihracatçısı devletlerin gelirlerini merkezi otoriteler üzerinden kontrol etme kapasitesini artırarak, dış bağımlılığı azaltmakta ve rentier devletlerde sık görülen "dışa bağımlı gelir şokları" riskini düşürmektedir. Aynı zamanda, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji ihracatını farklı güzergâhlar üzerinden çeşitlendirme çabaları, bu ülkelerin enerji politikalarında daha bağımsız bir hareket alanı oluşturmaya katkı sağlamaktadır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Güney Gaz Koridoru gibi projeler, Hazar havzasındaki doğal gazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasını mümkün kılarken Azerbaycan başta olmak üzere bölge ülkelerinin enerji gelirlerinin çeşitlendirilmesine de olanak tanımaktadır (Beyaz, 2017). Bu durum, enerji ihracatçısı devletlerin gelirlerini yalnızca

tek bir alıcıya veya güzergâha bağımlı kılmadan yönetebilmelerine imkân tanımakta ve rentier devletlerin karşılaşılabileceği ekonomik kırılganlıkları sınırlamaktadır. Bununla birlikte bölgesel enerji altyapısının gelişmesi, Azerbaycan ve Kazakistan açısından yalnızca enerji ihracatıyla sınırlı bir etki yaratmamaktadır. BTC, TANAP ve benzeri enerji projeleri, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırırken aynı zamanda enerji sektörüne bağlı lojistik, inşaat ve hizmet alanlarında yeni ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasına da katkı sağlamaktadır. Bu süreç, enerji gelirlerinin ekonomik yapı içerisinde daha geniş alanlara yayılmasına olanak tanıyarak enerji zenginliği ile ekonomik kalkınma arasında daha güçlü bir ilişki kurulmasına yardımcı olmaktadır. Böylece enerji altyapı projeleri, Azerbaycan ve Kazakistan'da hem ekonomik büyümenin desteklenmesinde hem de enerji gelirlerinin siyasal ve ekonomik istikrar üzerindeki etkisinin güçlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Güney Gaz Koridoru, TANAP ve TAP projeleri aracılığıyla Orta Asya ve Hazar Havzası ülkelerinin enerji ihracatını Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin kontrolünden bağımsız olarak gerçekleştirebilmesine olanak tanımaktadır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bu durum, rentier devlet mantığı çerçevesinde enerji gelirlerinin yönetiminde özerklik kazandırmakta ve dışa bağımlı gelir şoklarının riskini azaltmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan gibi enerji üreticisi devletler, bu boru hatları sayesinde gelirlerini çeşitlendirebilmekte ve enerji ihracatını daha güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde planlayabilmektedir. Azerbaycan ve Kazakistan açısından ise bu boru hatları yalnızca enerji ihracatının teknik altyapısını oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda bu ülkelerin bölgesel enerji politikalarındaki stratejik konumlarını güçlendirmektedir. TANAP ve TAP gibi projeler aracılığıyla sağlanan gaz akışı, Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının küresel pazarlara daha güvenli ve istikrarlı biçimde ulaştırılmasına imkân tanımaktadır. Bu durum, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji zenginliğini uluslararası enerji piyasalarına entegre ederken aynı zamanda enerji ihracatını farklı güzergâhlar üzerinden çeşitlendirmelerine olanak sağlamaktadır. Böylece söz konusu ülkeler, enerji gelirlerini daha sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmekte ve rentier devlet yapısının doğurabileceği dışa bağımlılık risklerini kısmen dengeleyebilmektedir (Yazar, 2011). Bu durum, Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji koridorları içerisindeki stratejik konumlarını güçlendirmekte ve enerji gelirlerinin daha özerk ve sürdürülebilir biçimde yönetilebilmesi için gerekli altyapıyı oluşturmaktadır. Boru hattı projeleri aynı zamanda ekonomik ve toplumsal boyutlarda da önemli etkiler yaratmaktadır. Enerji projeleri kapsamında geliştirilen altyapı yatırımları ve lojistik faaliyetler, yeni istihdam alanları oluşturmakta ve enerji sektörüne bağlı ekonomik faaliyetlerin genişlemesine katkı sağlamaktadır. Enerji ihracatından elde edilen gelirler, bu ülkelerin mali kapasitesini güçlendirirken rentier devlet mantığı çerçevesinde devletin kaynak dağıtımındaki rolünü de artırmaktadır. Bu çerçevede enerji gelirlerinin yönetimi, yalnızca merkezi bütçeyi destekleyen bir unsur olarak kalmamakta; aynı zamanda altyapı yatırımları, bölgesel kalkınma projeleri ve sosyal harcamalar aracılığıyla ekonomik refahın daha geniş toplumsal kesimlere yansımaya da olanak tanımaktadır.

Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları, başta Kazakistan ve Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyası ülkelerini küresel aktörlerin rekabet alanına taşımakta, bu ülkelerin enerji gelirlerinin yönetiminde dışa bağımlılık ve kırılganlık risklerini artırmaktadır. Bu çerçevede Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulması, bölgesel işbirliğini ve enerji gelirlerinin daha özerk bir şekilde yönetilmesini mümkün kılarak, enerji bağımlılığı kaynaklı riskleri azaltan önemli bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Teşkilat, aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri arasındaki enerji projelerinin koordinasyonunu ve stratejik işbirliğini güçlendirmektedir. Türk Dünyası'nın enerji potansiyeli, rentier devlet

mantığı çerçevesinde analiz edildiğinde, bu kaynakların ekonomik ve siyasi özerklik sağlamak için önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Azerbaycan, 2 milyar ton kanıtlanmış petrol ve 2,6 trilyon m³ kanıtlanmış doğalgaz rezervi ile bölgesel enerji ihracatında öncü konumdayken (İlbaş, 2023), TANAP projesi aracılığıyla bu kaynakların Rusya ve Çin'e bağımlı olmadan Batı pazarlarına ulaşması mümkün olmaktadır. Kazakistan ise 4,2 milyar varil petrol ve 2,3 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahip olup, üretim kapasitesini BTC ve diğer boru hattı projeleriyle uluslararası pazarlara aktarmaktadır (İlbaş, 2023). Bu altyapılar, enerji gelirlerinin daha bağımsız bir şekilde yönetilmesine ve dışa bağımlı gelir şoklarının sınırlanmasına hizmet ederek rentier devletlerin temel kırılganlıklarını azaltmaktadır. Enerji boru hattı projeleri, ekonomik ve toplumsal etkiler açısından da önem taşımaktadır. BTC, TANAP ve TAP gibi projeler, güzergâh üzerindeki istihdamı artırmakta, transit gelirleri çoğaltmakta ve bölgesel ekonomik kalkınmaya katkı sunmaktadır. Bu durum, enerji gelirlerinin sadece merkezi otoriteye bağımlı kalmadan, sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasına imkân tanımakta ve rentier devletler için dışa bağımlılığın yol açtığı kırılganlıkları azaltmaktadır (İlbaş, 2023). Bu projeler, enerji arz güvenliğini sağlamanın yanı sıra bölgesel istikrar ve ekonomik özerklik açısından da kritik öneme sahiptir. Genel olarak Türk Dünyası, yaklaşık 600 milyar kWh elektrik tüketimi, 30 trilyon m³ kanıtlanmış doğalgaz ve 10 milyar ton (yaklaşık 70 milyar varil) petrol rezervi ile küresel ölçekte önemli bir ekonomik güç oluşturmaktadır (İlbaş, 2023). Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji kaynakları, bölgedeki rentier devlet dinamiklerini belirler. Bu işbirliği, enerjide dış bağımlılığa karşı alınmış stratejik bir önlem niteliğinde olup, Türk Dünyası'nın küresel enerji piyasasında etkili ve güvenli bir aktör olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

4. Kazakistan'ın Enerji Politikası ve Rejim İstikrarı

Kazakistan, Orta Asya'nın enerji kaynakları bakımından en zengin ülkelerinden biri olup, ekonomisinin temel dayanağını petrol ve doğalgaz gelirleri oluşturmaktadır. Ülkenin ihracat gelirlerinin büyük kısmı enerji sektöründen sağlanmakta, bu da Kazakistan'ı klasik bir rentier devlet örneğine yaklaştırmaktadır. Sahip olduğu bu enerji potansiyeli, ekonomik kalkınmayı desteklerken, aynı zamanda siyasi rejimin istikrarının en önemli dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana Kazakistan, enerji sektörünü ulusal kalkınmanın merkezine yerleştirmiştir. Tengiz, Kaşagan ve Karachaganak gibi büyük petrol sahaları, ülkenin enerji ihracatında belirleyici rol oynamaktadır. Moore (2002) ve Smith (2007) gibi revizyonist rentier devlet literatürünün temsilcileri, petrol gelirlerinin rejim istikrarı üzerindeki etkisinin sadece gelir miktarına değil, bu gelirlerin yerel siyasetle nasıl eklendiğine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Kazakistan örneğinde, enerji gelirleri kamu yatırımları ve altyapı projeleri aracılığıyla yeniden dağıtmakta ve halkın devlete yönelik ekonomik bağlılığı pekiştirilmektedir. Bu durum, rentier devlet teorisinin ilk kuşağı olan "finansal bağımlılık ve gelir dağıtım etkisi" mekanizması ile doğrudan ilişkilidir (Ajılı & Hasanichenar, 2021).

Siyasal açıdan enerji gelirleri, Kazakistan'da rejim istikrarının finansal temeli olarak işlev görmektedir. Nursultan Nazarbayev'in uzun süreli liderliği döneminde yönetim modeli, ekonomik büyüme ve refah artışı üzerinden toplumsal meşruiyet sağlamıştır. Devlet, enerji gelirleri sayesinde hem kamu sektörünü genişletmiş hem de elitler arası dengeyi koruyan patronaj ilişkilerini sürdürmüştür. Bu yaklaşım, halkın siyasi katılım talebini sınırlarken, rejimin ekonomik başarı üzerinden meşruiyet üretmesine olanak tanımıştır. Kazakistan'da rejim istikrarı, enerji gelirlerinin sürekliliğine ve bu gelirlerin elitler ve halk arasında dengeli biçimde paylaşılmasına dayanmaktadır. Bu, rentier devlet

teorisinin ikinci ve üçüncü kuşak yaklaşımlarının altını çizdiği siyasi ve kurumsal bağımlılığı göstermektedir (Ajılı & Hasanichenar, 2021). Ancak bu istikrar yapısal olarak kırılabilir bir nitelik taşımaktadır. Kazakistan ekonomisi, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı oldukça hassastır. Özellikle petrol fiyatlarının düştüğü dönemlerde gelir kayıpları, sosyal harcamaların azalmasına ve halkın memnuniyetsizliğine yol açmaktadır. 2022’de yaşanan protestolar, enerji gelirlerine dayalı refah dengesinin bozulmasının siyasal istikrarı ne kadar kolay sarsabildiğini göstermiştir. Günümüzde yönetim, enerji bağımlılığını azaltmak için ekonomik çeşitlenmeye yönelse de bu dönüşüm hâlen sınırlı düzeydedir. Smith’in revizyonist perspektifinde olduğu gibi, Kazakistan’daki hükümetler de petrol gelirlerini yalnızca ekonomik büyüme aracı olarak değil aynı zamanda yerel siyasetle eklenilen bir araç olarak kullanmaktadır.

5. Azerbaycan’ın Enerji Politikası ve Rejim İstikrarı

Azerbaycan, Hazar Denizi kıyısında yer alan ve enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Tıpkı Kazakistan gibi Azerbaycan da ekonomisini büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ihracatına dayandırmaktadır. Enerji sektöründen elde edilen gelirler, hem ülke ekonomisinin omurgasını oluşturmakta hem de siyasal rejimin devamlılığı için bir araç işlevi görmektedir. Bu yönüyle Azerbaycan, Rentier Devlet Teorisi’nin öngördüğü yapısal dinamikleri açık biçimde yansıtan bir örnektir (Altunışık, 2014). Bağımsızlığın ardından Azerbaycan, enerji alanında uluslararası yatırımcılarla iş birliğini öncelik haline getirmiştir. 1994 yılında imzalanan “Asrın Anlaşması”, ülkenin petrol rezervlerinin Batılı şirketlerle ortak üretimini ve ihracatını mümkün kılmıştır. Bu anlaşma, Azerbaycan’ı kısa sürede bölgesel bir enerji merkezi haline getirmiştir. BTC petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz hattı gibi projeler, ülkenin hem ekonomik hem de jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Bu projeler, Rusya’ya olan enerji bağımlılığını azaltarak, Azerbaycan’ın enerji arz güvenliğini artırmakta ve rentier devlet mantığı çerçevesinde enerji gelirlerinin daha özerk yönetilmesini mümkün kılmaktadır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022).

Siyasal açıdan, enerji gelirleri Azerbaycan’da rejim istikrarının temel dayanaklarından biridir. 2003 yılından itibaren İlham Aliyev’in liderliğinde süregelen yönetim, enerji gelirlerini sosyal politikalar ve altyapı yatırımları yoluyla halka yansıtarak ekonomik meşruiyet üretmiştir. Devlet, enerji sektöründeki yüksek gelirleri kullanarak kamu istihdamını artırmış, maaş ve sosyal yardımları genişletmiş, böylece toplumsal muhalefetin tabanını daraltmıştır. Bu durum, rentier devletin “siyasal sessizlik” etkisi olarak tanımlanabilecek bir olgu yaratmıştır: halk, ekonomik refah karşılığında siyasal taleplerini sınırlı tutmuştur (Altunışık, 2014). Azerbaycan rejiminin istikrarı, aynı zamanda elitler arası dengeye ve enerji gelirlerinin bu elitler arasında adil biçimde dağıtılmasına dayanmaktadır. Devlet, enerji rantını yalnızca halkla değil, siyasi ve ekonomik elitlerle paylaşarak potansiyel çatışmaları önlemekte, böylece sistemin iç bütünlüğünü korumaktadır (ДАНИЛЕНКО, 2013). Bu durum, rentier devlet teorisinin dördüncü kuşağının vurguladığı “gelirlerin siyasallaşması” boyutunu desteklemektedir (Hlavac, 2010). Ancak tıpkı Kazakistan’da olduğu gibi Azerbaycan’ın istikrarı da yapısal bir kırılabilirlik taşımaktadır. Ülke ekonomisi hâlâ büyük ölçüde enerji gelirlerine bağımlıdır ve küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, bütçe dengesini doğrudan etkilemektedir. Enerji gelirlerinin azalması durumunda rejimin halk üzerindeki ekonomik meşruiyet zemini zayıflamakta, bu da siyasal istikrar açısından potansiyel riskler doğurmaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan yönetimi dış politikada enerji diplomasisini etkin bir biçimde kullanarak bu kırılabilirliği dengelemeye çalışmaktadır. Türkiye ve Avrupa Birliği ile kurulan enerji iş birlikleri, ülkenin uluslararası sistemdeki

konumunu güçlendirmekte, bu da iç politikada rejime ek bir dayanıklılık sağlamaktadır. TANAP ve Güney Gaz Koridoru projeleri, enerji gelirlerinin sürdürülebilir ve bağımsız biçimde yönetilmesine hizmet ederken, Azerbaycan'ın ulusal kalkınmasını ve enerji temelli rejim istikrarını pekiştirmektedir (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Böylece enerji, yalnızca ekonomik bir araç değil aynı zamanda rejim istikrarını destekleyen jeopolitik bir güç unsuru haline gelmiştir.

6. Kazakistan ve Azerbaycan Politikalarının Karşılaştırılması

Kazakistan ve Azerbaycan, Orta Asya ve Hazar Havzası'nda enerji kaynakları bakımından en zengin iki ülke olarak, rentier devlet dinamiklerini güçlü bir biçimde sergilemektedir. Her iki ülke de petrol ve doğalgaz ihracatına dayalı ekonomilere sahiptir; bu durum ekonomik büyümeyi desteklerken, rejim istikrarının finansal temelini de oluşturmaktadır (Altunışık, 2014). Kazakistan, Tengiz, Kaşagan ve Karachaganak sahalarıyla petrol üretiminde öncü rol oynarken, Azerbaycan BTC ve BTE projeleri aracılığıyla Hazar petrolünü dünya pazarlarına taşımaktadır. Her iki ülkede enerji gelirleri, devletin kamu yatırımları, altyapı projeleri ve sosyal harcamalar yoluyla topluma dağıtılması suretiyle, rentier devlet mantığı çerçevesinde siyasal meşruiyet sağlamaktadır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Ancak bu ülkeler arasındaki farklar, enerji bağımlılığı ve rejim kırılganlığı alanında ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'da enerji gelirlerinin büyük kısmı iç piyasada ve kamu sektörü üzerinden dağıtılırken, Kazakistan uluslararası enerji şirketleri ve dış yatırımcılarla iş birliği yaparak enerji gelirlerini hem iç hem dış politikada bir stratejik araç olarak kullanmaktadır (Al, 2024). Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa ile kurduğu enerji koridorları sayesinde enerji ihracatında Rusya'ya bağımlılığı azaltmış ve jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Kazakistan ise enerji ihracatında hâlâ büyük ölçüde Rusya üzerinden geçiş yapmaktadır; bu durum fiyat dalgalanmalarına karşı kırılganlığı artırmaktadır. Her iki ülke de rentier devlet teorisinin dördüncü kuşağında vurgulanan gelirlerin siyasallaşması ve elitler arası dağılım mekanizmalarını kullanarak rejim istikrarını sürdürmektedir, ancak Azerbaycan daha çok dış ortaklıklarla kırılganlığı dengelemeye çalışmaktadır (Laporte, 2024).

Kazakistan ve Azerbaycan, her ne kadar enerji gelirlerine dayalı rentier devlet özellikleri sergilese de kaynakların yönetimi ve kurumsal yapılanma açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Kazakistan'da enerji gelirleri büyük ölçüde ulusal fonlar ve devlet mekanizmaları aracılığıyla merkezi bir şekilde yönetilmekte, bu da devletin mali kapasitesini artırmakta ve kaynak dağıtımının belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu yapı, ekonomik gelirlerin siyasal istikrarı destekleyecek biçimde kullanılmasına imkan verirken elitler arasındaki rekabetin kurumsal çerçeve sayesinde kontrol altında tutulmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan'da enerji projelerinin rejim istikrarına etkisi daha çok kurumsal gelir yönetimi ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesi mekanizması üzerinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Azerbaycan'da enerji gelirleri daha doğrudan yürütme erki ve siyasi elitlerin kontrolündedir; kaynakların dağıtımı patronaj ilişkileri ve merkezi karar alma süreçlerine sıkı biçimde bağlıdır. Bu nedenle Azerbaycan örneğinde enerji projelerinin rejim istikrarına katkısı daha çok elit sadakati ve patronaj temelli kaynak dağıtım mekanizması üzerinden açıklanabilir. Bu kurumsal farklılıklar, doğal kaynak gelirlerinin siyasal etkilerini de şekillendirmektedir. Kazakistan'da merkezi yönetim ve fonlar aracılığıyla yapılan dağıtım, devletin mali kapasitesini güçlendirerek kamu hizmetleri ve sosyal programlar üzerinden toplumsal destek oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, elitler arası güç mücadelesini sınırlandırırken rejimin istikrarını sürdüren kurumsal mekanizmaların etkinliğini de artırmaktadır. Azerbaycan'da ise

gelirlerin elit kontrolünde ve patronaj ilişkileri yoluyla dağıtılması, toplumsal desteği doğrudan etkileyen bir araç olarak işlev görür; ancak kurumsal sınırlamaların görece zayıf olması, siyasi hesap verebilirlik ve elitler arası dengeyi farklı biçimde şekillendirmektedir. Kazakistan'da görece kurumsallaşmış gelir yönetimi ön plana çıkarken, Azerbaycan'da merkezi elit kontrolüne dayalı bir dağıtım modeli daha belirgin hâle gelmektedir. Bu karşılaştırma, rentier devlet teorisinin yalnızca tek tip açıklamalar sunmadığını, kurumsal bağlam ve yönetim modellerinin doğal kaynak gelirlerinin siyasi etkilerini belirlemede kritik rol oynadığını göstermektedir (ФРАНКЕ, ГАВРИЧ, Г., & АЛЖАБАНОВ, 2010).

Bu çerçevede enerji politikalarının yalnızca ekonomik veya jeopolitik boyutlarıyla ele alınması, Azerbaycan ve Kazakistan'daki rentier devlet dinamiklerini açıklamak için tek başına yeterli değildir. Asıl belirleyici unsur, enerji gelirlerinin devlet yapısı içinde nasıl kurumsallaştığı ve hangi siyasi mekanizmalar aracılığıyla dağıtıldığıdır. Azerbaycan'da enerji gelirlerinin büyük ölçüde merkezi yönetim tarafından kontrol edilmesi ve devlet fonları aracılığıyla dağıtılması, siyasi elitler arasındaki güç dengesinin korunmasına ve rejimin meşruiyet üretme kapasitesinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Beblawi & Luciani, 1987). Buna karşılık Kazakistan'da enerji gelirlerinin ulusal fonlar ve yarı kurumsal yapılar üzerinden yönetilmesi, ekonomik istikrarı destekleyen daha kurumsallaşmış bir kaynak yönetimi modelinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu farklılık, her iki ülkenin benzer enerji zenginliğine sahip olmasına rağmen rentier devlet mekanizmalarının siyasi sonuçlarının aynı şekilde ortaya çıkmadığını göstermektedir. Dolayısıyla enerji gelirlerinin varlığından ziyade bu gelirlerin yönetim biçimi ve kurumsal yapılarla ilişkisi, rentier devletlerin siyasi ve ekonomik sonuçlarını belirleyen temel unsur olarak değerlendirilebilir (Chaudhry, 1994).

Bu bağlamda Azerbaycan ve Kazakistan örnekleri, rentier devlet literatüründe sıklıkla varsayılan tek tip sonuçların her durumda ortaya çıkmadığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Her iki ülke de enerji ihracatına dayalı benzer ekonomik yapılara sahip olsa da enerji gelirlerinin siyasi sistem içindeki kullanım biçimleri farklı kurumsal sonuçlar üretmektedir. Azerbaycan'da enerji gelirlerinin merkezi siyasi yapı içinde yoğunlaşması, devletin ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolünü artırarak siyasi sadakat üretimi ve elitler arası denge mekanizmalarının sürdürülmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kazakistan'da ise enerji gelirlerinin bir kısmının ulusal fonlar ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla yönetilmesi, ekonomik istikrarın korunmasına yönelik daha kurumsallaşmış bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu farklılık, rentier devlet modelinin yalnızca enerji gelirlerinin varlığıyla değil bu gelirlerin kurumsal yönetimi ve dağıtım biçimiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Schwarz, 2008). Dolayısıyla Azerbaycan ve Kazakistan karşılaştırması, enerji zenginliğinin tek başına benzer siyasi sonuçlar üretmediğini; aksine devlet kapasitesi, kurumsal yapı ve elit ilişkilerinin bu süreci şekillendiren temel değişkenler olduğunu ortaya koymaktadır.

6.1. Enerjiye Dayalı Ekonomik Yapı ve Rentierlik Düzeyi

Kazakistan ve Azerbaycan ekonomilerinin temel özelliği, yüksek oranda enerji ihracatına dayalı olmalarıdır. Kazakistan, özellikle Tengiz, Kaşagan ve Karachaganak sahalarından elde ettiği petrol gelirleri sayesinde Orta Asya'nın en büyük enerji ihracatçısı haline gelmiştir. Azerbaycan ise Hazar Denizi'ndeki zengin rezervleriyle, 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" sonrasında büyük bir petrol üretim

kapasitesine ulaşmış ve BTC hattı sayesinde Batı pazarlarına doğrudan açılmıştır (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Her iki ülke de enerji gelirlerini devletin merkezi bir güç aracı olarak kullanmış, rantın dağıtımını yoluyla siyasal ve ekonomik kontrol mekanizması oluşturmuştur. Bu anlamda Kazakistan ve Azerbaycan, rentier devlet modelinin klasik üç etkisini açık biçimde sergilemektedir.

- Gelir etkisi: Devletin enerji gelirleri sayesinde geniş sosyal harcamalar yapabilmesi, halkın ekonomik bağımlılığını artırmakta ve rejim meşruiyetini güçlendirmektedir (Saranen, 2019).

- Rant dağıtım etkisi: Enerji rantı, elitler arasında dağıtılarak siyasal sadakat sağlamak ve potansiyel muhalefeti azaltmaktadır. Bu mekanizma, rentier devlet teorisinin dördüncü kuşağında vurgulanan “elit konsensüsü ve gelir paylaşımı” kavramıyla uyumludur (Altunışık, 2014).

- Vergilendirme etkisi: Enerji gelirleri, devletin vergi toplama ihtiyacını azaltmakta ve toplumsal taleplerin siyasal katılıma dönüşmesini sınırlamaktadır (L.Ross, 2001).

Dolayısıyla hem Kazakistan hem de Azerbaycan, enerjiye dayalı gelir yapısı sayesinde yüksek düzeyde rejim istikrarı sağlamalarına rağmen demokratik katılım ve kurumsal şeffaflık açısından sınırlı bir yapıya sahiptir. Bu durum, rentier devlet teorisinin öngördüğü klasik ve modern etkilerin somut birer örneğini oluşturmaktadır.

6.2. Rejim İstikrarı ve Siyasal Yapı

Kazakistan ve Azerbaycan rejimleri, demokratik görünüm altında faaliyet gösterse de pratikte “yumuşak otoriter” veya “hybrid regime” nitelikleri taşımaktadır (Diamond, 2002). Kazakistan’da Nursultan Nazarbayev döneminde devlet, enerji gelirleri üzerinden inşa edilen ekonomik başarıyı meşruiyetin temel kaynağı haline getirmiştir. Tengiz, Kaşagan ve Karachaganak gibi enerji sahalarından elde edilen gelirler, kamu harcamaları, altyapı yatırımları ve sosyal programlar aracılığıyla halkın devlete bağımlılığını pekiştirmiştir. 2022 protestoları, bu istikrarın enerji fiyatlarına ve gelir dağılımına ne kadar bağımlı olduğunu açıkça göstermiştir (İsmayilov & Budak, 2015; İsmayilov & Budak, 2015). Azerbaycan’da ise İlham Aliyev yönetimi, enerji gelirlerini stratejik bir şekilde kullanarak hem halk nezdinde hem de elit çevrelerde sadakat sağlamıştır. Enerji yatırımları, büyük altyapı projeleri (BTC, TANAP, Güney Gaz Koridoru) ve sosyal yardımlar aracılığıyla siyasal istikrarın aracı haline gelmiştir (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bu bağlamda, Azerbaycan’daki rejim, rentier devlet teorisinin “siyasal sessizlik” etkisini göstermekte; yani enerji gelirleri halkın ekonomik refahını destekleyerek siyasal taleplerin ve muhalefetin sınırlı kalmasını sağlamaktadır (L.Ross, 2001). Her iki ülke de enerji gelirlerini toplumsal ve elitler arası kontrol mekanizması olarak kullanmakta, bu sayede rejim istikrarını sürdürmektedir. Bununla birlikte, enerjiye dayalı bu istikrar yapısal kırılabilirlik taşımakta ve uzun vadede demokratikleşme sürecini yavaşlatmaktadır. Kurumsal gelişimin enerjide dışa bağımlılık çerçevesinde sınırlı kalması, rentier devletlerin klasik risklerinden biri olarak hem Kazakistan hem de Azerbaycan’da gözlemlenmektedir.

6.3. Dış Politika, Enerji Diplomasisi ve Jeopolitik Denge

Kazakistan ve Azerbaycan, enerji kaynaklarını yalnız ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir güç unsuru olarak değerlendirmektedir. Kazakistan, coğrafi konumu gereği

Rusya ve Çin arasında denge politikası yürütmektedir. Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" girişimi çerçevesinde önemli bir transit ülke olan Kazakistan aynı zamanda Rusya'nın enerji altyapısına da bağımlıdır. Bu bağımlılık, rentier devlet mantığı çerçevesinde hem ekonomik hem de siyasal kırılmalık yaratmakta, devletin uluslararası ilişkilerdeki manevra alanını sınırlamaktadır (Sairanen, 2019). Azerbaycan ise Türkiye ve Batı ile geliştirdiği enerji projeleri sayesinde Rusya'ya alternatif bir rota oluşturmuştur (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). Bu projeler, rentier devletlerin uluslararası sistemde enerji diplomasisi yoluyla kırılmalıklarını dengelemelerine örnek teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Kazakistan daha çok Avrasya merkezli bir denge politikası, Azerbaycan ise Batı ile enerji ortaklıklarına dayalı bir dış politika izlemektedir. Her iki ülkenin ortak noktası, enerji diplomasisini rejim meşruiyetinin dış politika boyutu olarak kullanmalarıdır. Enerji ihracatı, yalnız gelir değil aynı zamanda uluslararası tanınırlık ve rejim dayanıklılığı üretmektedir (İsmayilov & Budak, 2015). Özellikle Azerbaycan, BTC ve Güney Gaz Koridoru projeleriyle enerji ihracatını Türkiye ve Avrupa pazarlarına yönlendirerek Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış, hem ekonomik hem de siyasi özerklik kazanmıştır. Kazakistan ise Çin ve Rusya ile kurduğu enerji transit ilişkileri sayesinde bölgesel istikrarı sağlamaya çalışmakta, ancak hâlâ enerji fiyatları ve dış talep dalgalanmalarına karşı kırılmalık bir pozisyon sergilemektedir.

6.4. Ortak Sonuç: Rant Temelli İstikrarın Sınırları

Kazakistan ve Azerbaycan, enerji gelirlerini siyasal istikrarın temel kaynağı olarak kullanmakta ancak bu istikrarın sürdürülebilirliği açısından ortak kırılmalıklar taşımaktadır. Petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki ani düşüşler, kamu gelirlerini azaltarak sosyal harcamaların kısıtlanmasına ve rejim istikrarının sarsılmasına yol açmaktadır. Bu durum, rentier devletlerin "gelir etkisi" mekanizmasına doğrudan bir örnek teşkil etmektedir: devletin enerjiden elde ettiği gelirler azaldığında, hem halkın ekonomik bağımlılığı hem de siyasal meşruiyet zayıflamaktadır (Sairanen, 2019). Kurumsal kapasitenin ve mali şeffaflığın sınırlı olması, enerji gelirlerinin dağıtımında adaletsizliklere yol açmakta ve uzun vadede toplumsal huzursuzluk riskini artırmaktadır. Azerbaycan'da enerji gelirleri, BTC ve TANAP gibi altyapı projeleri aracılığıyla hem elitler hem de halk arasında stratejik bir şekilde dağıtılarak rejimin siyasal sessizliği sağlanırken, Kazakistan'da petrol ve doğalgaz gelirleri özellikle kamu yatırımları ve patronaj ilişkileri üzerinden istikrarı desteklemektedir (İsmayilov & Budak, 2015). Bu çerçevede, Kazakistan ve Azerbaycan'daki istikrar, kalıcı kurumsal dengelere dayanmayan, enerji gelirlerinin sürekliliğine bağlı olan "rant temelli geçici istikrar" olarak tanımlanabilir. Bu bağımlılık, ülkelerin hem ekonomik hem siyasal kırılmalıklarını şekillendiren temel faktör olarak öne çıkmakta; enerji fiyatlarının dalgalanması, dış talep değişiklikleri veya jeopolitik riskler, bu geçici istikrarı doğrudan tehdit etmektedir. Rentier devlet teorisinin öngördüğü gibi, bu yapı sürdürülebilir demokratikleşme veya kurumsal derinleşme açısından sınırlı bir zemin sunmaktadır.

6.5. Türk Devletleri Teşkilatı ve Bölgesel Enerji İşbirliği

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), enerji kaynaklarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve jeopolitik bir güç aracı olarak kullanılmasını teşvik etmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan gibi enerji zengini ülkelerin TDT çatısı altında ortak hareket etmesi, enerji ihracatının Rusya ve Çin gibi büyük güçlere olan bağımlılığı azaltacak şekilde çeşitlendirilmesine olanak tanımaktadır (Şilibekeva, 2009). Bu durum, rentier devletlerin karşılaştığı kırılmalıkları azaltmakta ve enerji gelirlerinin bölgesel kalkınma

ve istikrar amacıyla kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Boru hattı projeleri, dış bağımlılığı ve transit risklerini düşürerek bölgesel güvenliği artırmaktadır. TANAP, TAP, BTC ve olası Trans-Caspian Gaz Boru Hattı (TCGP) gibi altyapı girişimleri, enerji gelirlerinin sürdürülebilirliğini sağlarken, rentier devletlerin dış baskılara karşı özerkliğini güçlendirmektedir (Özsoy, Sipahi, & Sayın, 2022). TPAO'nun bölgedeki üretim projelerine katılımı ise enerji işbirliğini somutlaştırmakta, hem Kazakistan hem de Azerbaycan'ın enerji ihracatını kontrol edebilecekleri yeni kanallar oluşturmakta ve rent gelirlerinin kolektif bir kalkınma modeline dönüştürülmesine katkı sağlamaktadır. Böylece TDT, enerjiye dayalı ekonomik ve siyasal istikrarın bölgesel ölçekte güvence altına alınmasını sağlayan bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır (İlbaş, 2023). Enerji gelirlerinin toplum ve elitler arasında dengeli biçimde dağıtılması, rentier devletlerin öne çıkan kırılganlıklarını azaltmakta ve risklerin yönetilmesine olanak tanımaktadır. Bu stratejik yaklaşım, Türk Dünyası'nın enerji potansiyelini ekonomik büyüme, siyasal istikrar ve uluslararası etki aracı olarak bütünleştiren kapsamlı bir model sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Kazakistan ve Azerbaycan örnekleri üzerinden enerji kaynaklarının ekonomik ve siyasal yapılar üzerindeki etkilerini rentier devlet yaklaşımı çerçevesinde incelemiştir. Her iki ülkenin de petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından zengin olması ve ekonomilerinin büyük ölçüde enerji ihracatına dayanması, enerji gelirlerinin devlet yapısı ve siyasal istikrar üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, rentier devlet modelinde vurgulanan gelir etkisi, rant dağıtım mekanizması ve vergilendirme ilişkilerinin bu ülkelerde farklı biçimlerde işlediğini ortaya koymaktadır.

Kazakistan örneğinde Tengiz, Kaşagan ve Karachaganak sahalarından elde edilen enerji gelirleri, devletin ekonomik kapasitesini güçlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu gelirlerin önemli bir kısmının kurumsal mekanizmalar ve ulusal fonlar aracılığıyla yönetilmesi, devletin mali kontrolünü artırmakta ve ekonomik kaynakların belirli bir düzen içinde dağıtılmasını sağlamaktadır. Bu durum, elitler arası güç dengelerinin korunmasına katkıda bulunarak siyasal istikrarın sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte 2022 yılında yaşanan protestolar, enerji gelirlerine dayalı ekonomik istikrarın mutlak bir güvence sağlamadığını ve küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ile toplumsal beklentiler arasındaki dengenin kırılgan olabileceğini göstermiştir. Azerbaycan'da ise enerji gelirlerinin siyasal sistem üzerindeki etkisi farklı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. BTC ve BTE gibi stratejik boru hatları ve enerji projeleri, yalnızca ekonomik büyüme açısından değil aynı zamanda siyasal meşruiyetin güçlendirilmesi bakımından da önemli bir araç işlevi görmektedir. Enerji gelirlerinin merkezi siyasal yapı içinde yönetilmesi ve bu kaynakların toplumsal refah programları ile elitler arası ilişkilerde kullanılması, rejimin toplumsal destek tabanını korumasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan örneğinde enerji gelirlerinin siyasal sadakat ve meşruiyet üretimi açısından belirgin bir rol üstlendiği görülmektedir.

Araştırma bulguları ayrıca bölgesel enerji işbirliklerinin ekonomik ve siyasal sonuçlarını da ortaya koymaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde geliştirilen enerji projeleri, Kazakistan ve Azerbaycan'ın enerji ihracatını çeşitlendirmesine ve uluslararası enerji piyasalarındaki konumlarını güçlendirmesine katkı sağlamıştır. TANAP, TAP, BTC ve Trans-Hazar gibi projeler yalnızca enerji taşımacılığını kolaylaştıran altyapılar olarak değil aynı zamanda bölgesel işbirliği ve ekonomik

entegrasyonu destekleyen stratejik girişimler olarak da değerlendirilebilir. Bu gelişmeler, enerji gelirlerine aşırı bağımlılığın yaratabileceği kırılganlıkları sınırlarken, bölgesel düzeyde ekonomik dayanıklılığın artırılmasına da katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak; Kazakistan ve Azerbaycan örnekleri enerji gelirlerinin devlet kapasitesini güçlendirdiğini ve siyasal istikrarın sürdürülmesinde önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen bulgular, enerji temelli ekonomik refahın uzun vadede demokratikleşme ve kurumsal bağımsızlık açısından bazı sınırlılıklar yaratabileceğine de işaret etmektedir. Enerji gelirlerinin merkezi yönetim tarafından kontrol edilmesi ve siyasal istikrarın bu kaynaklara dayandırılması, kurumsal çeşitlenme ve demokratik denetim mekanizmalarının gelişimini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle enerji politikaları, bir yandan ekonomik kalkınma ve bölgesel işbirliğini destekleyen stratejik bir unsur olarak önemini korurken diğer yandan siyasal dönüşüm ve kurumsal gelişim açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.
Author Contributions	Article prepared by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça | References

- Ajlı, H., & Hasanichenar, S. R. (2021). Rethinking the Rentier States and Democracy; Comparative Study of Saudi Arabia and Norway. *International Journal of New Political Economy*. <https://doi.org/10.52547/jep.3.1.85>
- Al, A. (2024). Türkiye'nin Orta Asya Enerji Politikalarındaki Rolü: Jeopolitik Rekabet ve Bölgesel İşbirliği. *Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi*, s. 24.
- Altunışık, M. B. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*.
- Beblawi, H., & Luciani, G. (1987). *The Rentier State*. Routledge Library Editions: Politics of The Middle East, 2015.
- Beyaz, H. (2017). Gelişen Dünya Düzeni İçerisinde Türk Dünyası Enerji Koridoru. s. 11.
- Chaudhry, K. A. (1994). Economic Liberalization and The Lineages of The Rentier State. *Comparative Politics*. <https://doi.org/10.2307/422215>
- Diamond, L. (2002). Elections Without Democracy: Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0025>
- Hlavac, M. (2010). Comment on Benjamin Smith (2004): "Oil Wealth and Regime Survival in the Developing World, 1960-1999". *Georgetown Public Policy Institute*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1690346>
- İlbaş, M. (2023). Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İşbirliği. *Demokrasi Platformu Dergisi*, s. 3.
- İsmayilov, E., & Budak, T. (2015). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'ın Enerji Politikası. *Bilgesam Analiz*.
- Köstem, S. (2019). The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy. *Italian Institute For International Political Studies*: <https://www.ispionline.it/en/publication/power-quiet-turkeys-central-asia-strategy-24069> adresinden alındı
- L.Ross, M. (2001). Does Oil Hinder Democracy? <https://doi.org/10.1353/wp.2001.0011>
- Laporte, J. (2024, Kasım 4). *Carnegie Endowment For International Peace*. <https://carnegieendowment.org/research/2024/10/bakus-balancing-act-azerbaijan-between-green-energy-and-oil-rents> adresinden alındı
- Özsoy, B., Sipahi, E. B., & Sayın, Y. (2022). Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. <https://doi.org/10.19060/gav.1131224>
- Sairanen, M. (2019). Soviet Legacies and the Consolidation of Economic Rentierism in Kazakhstan. *E-International Relations*.
- Schwarz, R. (2008). The Political Economy of State-Formation in The Arab Middle East: Rentier States, Economic Reform and Democratization. <https://doi.org/10.1080/09692290802260662>
- Sune, E., & Özdemir, A. M. (2012). RANTÇI DEVLET YAZINI ÜZERİNE DENEME. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*.
- Şilibekova, A. (2009). Görevimiz Güvenlik: Kazakistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem. *21. Yüzyıl Dergisi*.
- Waldner, D., & Smith, B. (2014). Rentier States and State Transformations. *The Oxford Handbook of Transformations of the State*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691586.013.38>
- Weyland, K. (2009). The Rise of Latin America's Two Lefts: Insights from Rentier State Theory. *Comparative Politics*.

- <https://doi.org/10.5129/001041509X12911362971918>
- Yamada, M. (2020). Can a Rentier State Evolve to a Production State? An ‘Institutional Upgrading’ Approach. *British Journal of Middle Eastern Studies*. <https://doi.org/10.1080/13530194.2020.1714867>
- Yazar, Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
- А.А. Казанцев, С. Л. (2022). ГОСУДАРСТВА-РАНТЬЕ: ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИКИ И ПОЛИТИКИ. Теория и методология политических исследований. Полис. Политические исследования. <https://doi.org/10.17976/jpps/2022.02.12>
- ДАНИЛЕНКО, Л. Н. (2013). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ РЕНТНОЙ ЭКОНОМИКИ (РЕНТНОГО ГОСУДАРСТВА). Национальные интересы: приоритеты и безопасность. Стратегия развития экономики.
- ФРАНКЕ, А., ГАВРИЧ, А., Г, & АЛАКБАРОВ. (2010). КАЗАХСТАН И АЗЕРБАЙДЖАН КАК ПОСТСОВЕТСКИЕ ГОСУДАРСТВА-РАНТЬЕ: ДОХОДЫ ОТ РЕСУРСОВ И АВТОКРАТИЯ КАК ДВОЙНОЕ ПРОКЛЯТЬЕ ПОСТСОВЕТСКИХ РЕЖИМОВ. ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ЗАКАВКАЗЬЕ.
- Шмат, В. (2013). РЕНТА И ГОСУДАРСТВА-РАНТЬЕ. ЭКОНОМИКА: ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ. Институт экономики и организации промышленного производства СО РАН, Новосибирск.

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Kardak Krizi ve Kriz Yönetimi: Türkiye–Yunanistan Arasındaki Askeri Gerilimin Tırmanma Dinamikleri

Kevser ÇELCİ | <https://orcid.org/0009-0008-6064-0516> | E-Posta: kevsercelci@gmail.com

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03rdpn141>

Geliş Tarihi 13.02.2026
Kabul Tarihi 24.03.2026
Yayın Tarihi 31.03.2026

Atıf Bilgisi

Çelci, K. (2026). Kardak Krizi ve Kriz Yönetimi: Türkiye-Yunanistan Arasındaki Askeri Gerilimin Tırmanma Dinamikleri. Artuklu Kaime, 17, 44-64. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1888695>

Öz

Bu çalışma, 1996 Kardak/İmia Krizi'ni Alexander L. George'un zorlayıcı diplomasi kuramsal çerçevesi ışığında incelemektedir. Ekonomik ya da stratejik açıdan sınırlı öneme sahip olduğu düşünülen Kardak kayalıklarının Türkiye ve Yunanistan'ı kısa süre içerisinde savaşın eşiğine sürüklemesi, krizlerin nasıl hızla tırmanabildiğini ve güç kullanımının hangi koşullar altında kontrol edilebildiğini anlamak açısından dikkat çekici bir krizdir. Bu yönüyle Kardak Krizi, zorlayıcı diplomasinin pratikteki işleyişini değerlendirmek için de uygun bir çerçeve sunmaktadır. Çalışma, kriz sürecinde tarafların karşılıklı oldu-bitti girişimlerini, iç siyaset kaynaklı baskıları ve egemenlik tartışmalarına dayanan diplomatik belirsizlikleri analiz etmektedir. Özellikle, sınırlı askerî tırmanma gerçekleşmesine rağmen, diplomatik geri adım ve uzlaşma mekanizmalarının neden devreye girmediği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nin devreye girmesiyle ortaya çıkan üçüncü taraf müdahalesinin, krizin tırmanma seyrini nasıl etkilediği de ele alınmaktadır. Bu bağlamda süreç takibi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, zorlayıcı diplomasinin yalnızca askerî kapasiteye değil, diplomatik iletişim, meşruiyet algısı ve zamanlama gibi unsurlara bağlı olduğunu göstermektedir. George'un modelinde öngörülen ideal koşullar Kardak Krizi'nde tam anlamıyla sağlanamamıştır. İç politika kısıtları, karşılıklı güvensizlik, hukuki yorum farklılıkları ve dış aktör etkisi, diplomasinin etkinliğini sınırlayan temel faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kardak Krizi, Alexander L. George, Zorlayıcı Diplomasi, Tırmanma Dinamikleri, Türk-Yunan İlişkileri.

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, Kardak/İmia Krizi'nin Alexander L. George'un zorlayıcı diplomasi modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, ideal zorlayıcı diplomasi koşullarının kriz sürecinde tam olarak sağlanamadığını ileri sürmektedir.

- Kriz sürecinde tarafların karşılıklı oldu-bitti girişimleri, egemenlik temelli söylemleri ve diplomatik belirsizlikler, tırmanma dinamiklerini hızlandıran başlıca unsurlar olmuştur.
- İç politik baskılar ve kamuoyuna yönelik sert söylemler, tarafların diplomatik manevra alanını daraltarak zorlayıcı diplomasinin etkinliğini sınırlamıştır.
- Amerika Birleşik Devletleri'nin üçüncü taraf olarak devreye girmesi, krizin kontrol altına alınmasında belirleyici olmuş; ancak bu müdahale kalıcı bir çözüm üretmemiştir.

Kardak Crisis and Crisis Management: Escalation Dynamics of the Military Tension Between Turkey–Greece

Kevser ÇELCİ | <https://orcid.org/0009-0008-6064-0516> | E-Mail: kevsercelci@gmail.com

Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of International Relations, Bursa, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03rdpn141>

Abstract

This study examines the 1996 Kardak/Imia Crisis between Türkiye and Greece through the theoretical framework of Alexander L. George's Coercive Diplomacy model. The rapid escalation of tensions over the Kardak islets, which were considered of limited economic or strategic significance, highlights how crises can quickly spiral and under what conditions the use of force can be controlled. The study analyzes the parties' reciprocal fait-accomplis actions, domestic political pressures, and diplomatic ambiguities rooted in sovereignty disputes. In particular, it focuses on why, despite the limited military escalation, diplomatic de-escalation and compromise mechanisms failed to emerge. The analysis was conducted using a process-tracing approach. The study also considers how third-party intervention by the United States influenced the course of the crisis. It demonstrates that coercive diplomacy depends not only on military capacity but also on diplomatic communication, legitimacy perceptions, and timing. The ideal conditions envisioned in George's model were not fully met during the Kardak Crisis. Domestic political constraints, mutual mistrust, divergent legal interpretations, and the influence of external actors emerged as the primary factors limiting the effectiveness of diplomacy.

Keywords: Kardak Crisis, Alexander L. George, Coercive Diplomacy, Escalation Dynamics, Turkish-Greek Relations.

Highlights

- This study argues that, when analyzed within Alexander L. George's coercive diplomacy framework, the ideal conditions for effective coercive diplomacy were not fully met during the Kardak/Imia Crisis.
- During the crisis, mutual faits accomplis, sovereignty-based rhetoric, and diplomatic ambiguities constituted the main factors accelerating escalation dynamics.
- Domestic political pressures and hardline public discourse narrowed the parties' diplomatic room for maneuver, thereby constraining the effectiveness of coercive diplomacy.
- The involvement of the United States as a third party played a decisive role in containing the crisis; however, this intervention did not produce a lasting resolution.

Citation

Çelci, K. (2026). Kardak Crisis and Crisis Management: Escalation Dynamics of the Military Tension Between Turkey–Greece. *Artuklu Kaime*, 17, 44–64. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1888695>

Date of Submission 13.02.2026
Date of Acceptance 24.03.2026
Date of Publication 31.03.2026

Giriş

Uluslararası krizler, çoğu zaman askerî kapasite, güç dengesi ve caydırıcılık kavramları üzerinden analiz edilmektedir. Ancak tarihsel deneyimler, krizlerin yalnızca maddî güç unsurlarıyla sınırlı kalmadığını; lider algıları, iç politik baskılar, kamuoyu tepkileri ve diplomatik iletişim biçimleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kriz yönetimi literatürünün temel sorunsallarından biri, askerî tırmanmanın bilinçli biçimde sınırlı tutulabildiği durumlarda dahi neden diplomatik geri adım ve uzlaşma mekanizmalarının her zaman devreye giremediğidir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, devletlerin doğrudan savaş riskini göze almaksızın sınırlı güç kullanımıyla krizleri yönetmeye çalıştığı görülmektedir. Bu tür krizlerde askerî tırmanma çoğu zaman kontrollü biçimde yürütülmekte ancak buna rağmen krizler kalıcı çözümler üretmek yerine donmuş ihtilaflara dönüşebilmektedir. Bu durum, askerî tırmanmanın yönetilmesi ile diplomatik gerilimin düşürülmesi arasındaki ilişkinin otomatik ve doğrusal olmadığını göstermektedir.

Bu sorunsalı açıklamak amacıyla Alexander L. George tarafından geliştirilen zorlayıcı diplomasi (Coercive Diplomacy) modeli, askerî gücün doğrudan karşı tarafı yok etme aracı olarak değil, karşı tarafı ikna etmeye yönelik bir iletişim ve baskı unsuru olarak kullanılmasını merkeze almaktadır. George'un yaklaşımı, kriz yönetimini yalnızca güç dengeleri üzerinden değil; talep netliği, tehdidin inandırıcılığı, zaman baskısı ve üçüncü taraf müdahaleleri gibi çok boyutlu değişkenler üzerinden ele alması bakımından literatürde önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Kardak Krizi üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı sürecin hukuki boyutuna, Türk-Yunan ilişkilerindeki jeopolitik rekabete ya da tarafların diplomatik ve askerî hamlelerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte diğer tartışmalar ise çoğunlukla krizin başarılı ya da başarısız bir kriz yönetimi örneği olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak zorlayıcı diplomasinin kriz sürecinde hangi noktada ve hangi koşullar altında tıkandığı meselesi, görece daha sınırlı biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, zorlayıcı diplomasinin pratikte neden bazı krizlerde başarısız olduğu ve iç politik dinamiklerin bu süreci nasıl sınırladığı sorusu hâlen tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu tartışma çerçevesinde şu soru öne çıkmaktadır: Askerî tırmanmanın bilinçli biçimde sınırlı tutulduğu bir kriz olan Kardak /İmia Krizi, neden zorlayıcı diplomasinin öngördüğü diplomatik geri adım ve uzlaşma mekanizmalarını üretememiştir? Türkiye ile Yunanistan arasında 1996 yılında yaşanan Kardak Krizi, sınırlı askerî hamlelere rağmen iki tarafın da geri adım atmakta zorlandığı ve çözümün üçüncü taraf müdahalesiyle sağlandığı elverişli bir analiz vakası sunmaktadır.

Bu çalışma, Yunanistan'ın başlattığı oldu-bitti (fait accompli) girişimi ile Türkiye'nin buna verdiği savunmacı karşı-zorlama tepkisinin, zorlayıcı diplomasinin öngördüğü diplomatik uzlaşıyla sonuçlanamamasının temel nedeninin iç siyasi bariyerler olduğunu savunmaktadır. Süreç boyunca medya söylemleri ve liderlerin kamuoyu önünde giderek sertleşen taahhütleri, tarafların diplomatik manevra alanını daraltmış; talep esnekliğini fiilen ortadan kaldırarak geri adım atma olasılığını zayıflatmıştır. Kriz, iç politik baskıların yönetim üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koyan bir vaka niteliği taşır

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, ilk aşamada kriz ve kriz yönetimi literatürünün temel yaklaşımlarına dayandırılmıştır. Bu kapsamda kriz kavramı, krizlerin ayırt edici özellikleri ve kriz yönetiminin temel dinamikleri ele alınmış; ardından Alexander L. George’un zorlayıcı diplomasi modeli teorik bir referans noktası olarak incelenmiştir. Böylece çalışmanın analiz bölümünde kullanılacak temel kavramlar ve değişkenler tanımlanmıştır.

İkinci aşamada, Kardak Krizi’nin tarihsel gelişimi kronolojik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu bölümde krizin ortaya çıkışı, tırmanma süreci ve de-eskalasyon aşaması betimleyici bir anlatımla sunulmuş; tarafların diplomatik ve askerî hamleleri, lider söylemleri ve üçüncü taraf müdahaleleri sistematik biçimde aktarılmaktadır. Bu tarihsel anlatım, analiz bölümüne zemin hazırlamak amacıyla nedensel yorumlardan bilinçli olarak ayrıştırılmıştır.

Üçüncü aşamada ise Kardak Krizi, zorlayıcı diplomasi modeli çerçevesinde analitik olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde; talebin netliği, tehdidin inandırıcılığı, zaman baskısı, aciliyet hissi, iç politik destek ve üçüncü taraf müdahalesi, George’un kuramsal varsayımlarıyla ilişkilendirilerek analiz edilmektedir. Çalışma, sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

1. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

1.1. Kriz Kavramı

Sosyal bilimlerde kullanılan birçok kavramda olduğu gibi, kriz kavramı için de herkes tarafından kabul edilen evrensel bir tanım yapmak mümkün değildir. Bunun temelinde, krizin çok boyutlu ve disiplinler arası bir niteliğe sahip olması yatmaktadır. Kriz kavramı, araştırmacıların metodolojik yaklaşımları ve odaklandıkları analiz düzeyine göre farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Bu nedenle, kriz tanımlarındaki çeşitlilik, araştırmacıların hangi unsura öncelik verdiğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Lebow, 1981).

Literatürde krizler çoğunlukla sistemin rutin işleyişini kesintiye uğratan ani ve beklenmedik kırılmalar olarak tanımlanmaktadır. Youngson (2001, s. 52), krizlerin temel özelliğini “çok az ya da hiç uyarı vermeksizin” ortaya çıkan dinamik bir süreç olarak nitelendirir. Bu sürecin kriz olarak sunulması kamuoyunun dikkatini çekmekle birlikte karar alıcılar üzerinde harekete geçme baskısı yaratır (Milstein, 2015). Bu yoğun baskı ve yüksek öncelikli temel değerlere yönelik tehdit, karar alıcıların kısa sürede harekete geçmesini zorunlu kılar (Tayfur, 1994, s. 137). Brecher ve Wilkenfeld (1997) krizi, temel değerlere yönelik bir tehdidin ortaya çıkması ve devletlerin buna karşı askerî müdahaleye başvurma olasılığının artması üzerinden tanımlar. Dolayısıyla krizler, karar alma süreçlerini etkileyen dinamik olaylar olarak görülmektedir.

Uluslararası sistem açısından ise bir krizden söz edilebilmesi, iki temel koşulun eş zamanlı olarak gerçekleşmesine bağlıdır. İlk olarak devletler arasında askerî düşmanlıkla ilişkisi veya fiziksel bir etkileşimin ortaya çıkması; ikinci olarak ise bu etkileşimin, uluslararası ya da bölgesel sistemin dengesini tehdit eder nitelikte olması gerekir (Brecher ve Wilkenfeld, 1997).

Öte yandan bazı krizleri ani biçimde ortaya çıkmamakta kökenleri uzun yıllara dayanan tarihsel süreçlere uzanmaktadır. Bir krizin aldığı biçimin, onun oluşumuna zemin hazırlayan tarihsel süreç tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir (Zartman,

1988, s. 199). Bu bakış açısı, krizlerin bir anda ortaya çıkan olaylar olmadığını, belirli bir birikimin sonucu olduğunu gösterir. Bu nedenle krizlerin tarihsel bağlamı içerisinde ele alınması gerekmektedir (Lebow, 1981).

Yukarıda ifade edildiği üzere pek çok kriz tanımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte kriz kavramına ilişkin üç temel yaklaşımın bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşımlar, krizin hangi düzeyde analiz edildiğine göre ayrışmaktadır. Bu çerçevede literatürde kriz yaklaşımları; sistem yaklaşımı, karar alma yaklaşımı ve bu iki perspektifi bir araya getiren karma yaklaşım olarak sınıflandırılmaktadır (Şihmantepe, 2013; Yoon, 2003)

Sistem odaklı yaklaşımda, adından da anlaşılacağı üzere sistemi önceleyen bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşım; karar alıcılar gibi mikro düzeylere odaklanmak yerine makro düzeyi, yani uluslararası sistemi oluşturan aktörler ve sistemin genel işleyişi ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada kriz, mevcut düzenin olağan işleyişini bozan bir olaylar zinciri olarak görülmektedir. Bu zincir, sistemde şiddetin meydana gelme ihtimalini artırır (Young, 1967, s. 10). Sistem yaklaşımı, özellikle bölgesel ve küresel düzeydeki krizleri açıklama noktasında önemli bir araçtır.

Buna karşılık karar alma yaklaşımı, krizi devletlerin ve karar alıcıların algıları üzerinden ele almaktadır. Bu yaklaşımın öncülerinden olan Hermann (1969) bir durumun kriz olarak nitelenebilmesi için üç unsurun eş zamanlı oluşumundan bahseder. Bunlardan ilki yüksek öncelikli temel değerlere yönelik ciddi bir tehdidin varlığı bir diğeri bu tehdide yönelik karşılık verme süresini kısıtlayan zaman baskısı ve sonuncusu ise karar biriminde beklenmedik gelişim yaratan sürpriz etkisidir (s. 414). Dolayısıyla kriz yalnızca nesnel koşullar değil, karar alıcıların tehdit algıları ve zaman baskısı altında alınan kararların bir sonucu olarak görülmektedir.

Literatürde daha geniş kabul gören yaklaşım, sistem ve karar alma yaklaşımını bir arada ele alan karma yaklaşımdır. Bu yaklaşım krizleri hem yapısal hem de aktör odaklı süreçler olarak görmektedir. Krizler ne tamamen sistemden ne de tamamen aktörlerden kaynaklanmaktadır. Karma yaklaşım; devletler arası savaş çıkma olasılığının gözle görülür oranda arttığı devletlerin birbirlerine meydan okumalar yoluyla güç gösterisinde buldukları kısa zaman dilimindeki yoğun etkileşim yaşadıkları süreci ifade etmektedir (Williams, 1976, s. 25). Milstein (2015) krizleri, karar alıcıların anlam atfederek eylem üretmek zorunda kaldığı süreçler olarak ele alır. Bu yaklaşım, krizlerin yalnızca yapısal veya aktör odaklı bir etkileşim olmadığını gösterir.

1.2. Kriz Yönetimi

Literatürde krizin ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiğiyle ilgili yoğun bir ilgi olmasına rağmen, benzer bir ilgi kriz yönetimi açısından görülmektedir. Bunun temel nedeni, kriz anlarında hedeflenen amaçların çeşitliliğinin, yönetim süreçlerini etkileyen önemli bir faktör oluşmasıdır (Richardson, 1988, s. 14-16). Özellikle Soğuk Savaş dönemiyle ivme kazanan kriz yönetimi literatürü, karar vericilerin psikolojik algıları ile yanlış algılamaların (misperception) krizlerin tırmanmasındaki rolüne odaklanmıştır (Jervis, 1976; Lebow, 1981). Bu doğrultuda Synder ve Diesing (1977), uluslararası krizlerde çatışma olasılığının, aktörlerin karşı tarafın niyetlerini ve kapasitesini hatalı biçimde değerlendirmeleri sonucunda arttığını ileri sürmektedir.

Kriz yönetimi, uyuşmazlıkların uzlaşılı yoluyla çözülemeyeceği anlaşıldığında, devletlerin askerî güce doğrudan başvurmaktan uzak kalmak için yürüttükleri diplomatik

süreçlerin bütününe ifade eder (İskit, 2015). Bu süreçlerde Aksu'nun (2008) da belirttiği üzere kriz yönetimi yalnızca karşılıklı birbirlerini bir davranışa zorlamasından ibaret değil aynı zamanda yoğun bir pazarlık sürecinin işlediğini göstermektedir.

Ancak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır: Her kriz, devletler için mutlak bir çıkmaz veya zor bir durum olmak zorunda değildir. Williams'ın (1976) ifadesiyle, krizler aynı zamanda içerisinde bir dizi fırsatı da beraberinde getirir (s. 27). Nitekim Lebow (1984) bu durumu “fırsat penceresine” benzetir. Bu çerçevede, devletlerin üst düzey yetkilileri krizin yönetimi ve askerî müdahaleye dönmesine engel olmaya çalışırken, bir yandan da bu süreçten fayda sağlayabilecekleri, ülke çıkarlarına hizmet eden ve kayıpları minimize etmeye yönelik adımlar atmaktadırlar (Şihmantepe, 2013, s. 134). Bu nedenle bazı durumlarda kriz öncesi statükodan daha avantajlı bir noktaya da varabilmektedirler (Aydemir, 2005, s. 211- 212).

Kriz yönetim çalışmalarında öne çıkan isimlerden biri olan Alexander L. George (1991a), kriz yönetimi temelinde yatan bir paradoksa da dikkat çekmektedir. Ona göre; taraf devletler kendi çıkarlarının zedelenmesini önemsemezlerse bu çatışma hatta taraflardan biri geri adım atarsa bu kriz hiç oluşmayabilir. Ancak devletler kendi stratejik çıkarlarının zarar görmesini istemedikleri için mevcut durumu korumak adına ellerinden geleni yaparlar. Öte yandan taraflar, askerî seçeneğin ön plana çıkacağı kontrolsüz bir tırmanmadan kaçınmaları gerekmektedir. Aslında bu süreç devletlerin bir kriz yönetimi için gözetmek zorunda oldukları temel bir dinamiği yansıtır.

Ancak krizlerin özgün ortaya çıkış koşulları ve barındırdıkları pek çok değişken, krizin sonuçlanma biçimi konusunda evrensel ve nesnel bir teori ortaya atmaya zorlaştırmaktadır (George, 1991a, s. 23-24). Krizler, yalnızca olayların betimlenmesi üzerinden değerlendirildiğinde, kriz yönetimi ve krizlerin temel dinamikleri hakkında tatmin edici bir kavrayış sağlamak genellikle mümkün olmamaktadır (Gilbert ve Lauren, 1980, s. 642). Bu nedenle krizler üzerinden doğrudan genellemeler yapabilmek güç olmakla birlikte her krizin öğretisi kriz yönetimi sürecinin anlamlandırılması açısından önemlidir ve literatüre katkı sağlar.

Bu noktaya kadar, kriz ve kriz yönetimi literatüründeki temel yaklaşımlar ele alınmıştır. Ancak askerî gerilimin tırmanma dinamiklerini ve krizin yönetilme biçimini analitik olarak değerlendirebilmek için daha odaklı bir kuramsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın devamında Alexander L. George'un “Zorlayıcı Diploması” (Coercive Diplomacy) modeli temel alınacaktır.

1.3. Zorlayıcı Diploması

Uluslararası ilişkiler literatüründe kriz yönetimi, askerî güç kullanımının siyasal amaçlarla nasıl sınırlandırılabilceği ve bu sınırlandırmanın hangi koşullar altında mümkün olduğu sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu noktada özellikle Soğuk Savaş dönemiyle birlikte nükleer silahların yıkıcı potansiyelinin görünür olması, devletlerin krizleri askerî kapasitelerinden ziyade diploması ve algı yönetimi üzerinden yürütmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Thomas Schelling'in caydırıcılık merkezli yaklaşımı ile Alexander L. George'un diplomatik ve psikolojik boyutları vurgulayan “zorlayıcı diploması” modeli, kriz yönetimi literatüründe iki temel teorik referans noktası ve tartışmasıdır.

Schelling'e göre diploması, sadece bir uzlaşma değil; tarafların karşılıklı zarar verme kapasitelerini bir pazarlık unsuru olarak kullandıkları stratejik bir etkileşimdir

(Schelling, 1966, s. 2). Schelling'in yaklaşımında askerî güç, çoğu zaman belirleyici değişken olarak konumlanmakta; kriz yönetimi, karşı tarafın iradesini kırmaya yönelik stratejik bir baskı süreci olarak ele alınmaktadır. Buna karşılık Alexander L. George, krizlerin yalnızca askerî kapasiteyle açıklanamayacağını; diplomatik iletişim, liderlerin algıları, iç politik kısıtlar ve psikolojik faktörlerin sürecin seyrini doğrudan şekillendirdiğini savunmaktadır (George, 1991b).

Alexander L. George'un geliştirdiği zorlayıcı diplomasi kavramı; karşı tarafa sınırlı ve kontrollü baskı uygulayarak onu istenen davranış değişikliğine yönlendirmeyi amaçlayan bir strateji olarak tanımlanmaktadır (George, 1991b). George'a göre zorlayıcı diplomasi, askerî eylemlere güvenmeye rasyonel bir alternatif sunarak; rakipleri ikna etmek için doğrudan kuvvet kullanımı yerine 'güç tehdidini' merkeze alır (George, 1991b).

Bu yaklaşım, klasik caydırıcılıktan farklı olarak yalnızca gelecekteki tehditlere değil; mevcut kriz ortamında yürütülen diplomatik etkileşime ve sınırlı güç kullanımına dayanır (George vd., 1971). Zorlayıcı diplomaside askerî güç, bağımsız bir zor aracı olmaktan ziyade, diplomatik talepleri destekleyen ve karşı tarafa niyet sinyali gönderen bir iletişim mekanizması olarak işlev görmektedir. Bu nedenle George'un modeli, askerî tırmanmanın kontrol altında tutulmasını ve gücün geri döndürülebilir biçimde kullanılmasını merkezine alır (George, 1991b).

George, zorlayıcı diplomasinin farklı uygulama biçimlerini *fait accompli*, savunmacı karşı-zorlama ve geri çekilme formülü gibi kavramlarla sınıflandırmaktadır (George, 1991b). *Fait accompli*, karşı tarafın mevcut durumu fiilen kabullenmeye zorlandığı hamlelerini ifade ederken; savunmacı karşı-zorlama, karşı tarafın attığı adımlara sınırlı ve ölçülü tepkiler verilmesini öngörür. Geri çekilme formülü ise, krizin diplomatik yollarla çözülmesini mümkün kılacak bir çıkış stratejisine işaret eder. Ancak bu stratejilerin tamamı, tarafların taleplerini yeniden müzakere edebildiği ve geri adım atmanın siyasal olarak mümkün olduğu varsayımına dayanmaktadır (George, 1991b). Bu noktada George, zorlayıcı diplomasinin hangi koşullar altında işlediğini açıklayan süreci belirleyen yedi temel değişken üzerinden açıklamaktadır.

İlk değişken, talebin açıklığı ve belirliliğidir. Zorlayıcı diplomaside karşı tarafa yöneltilen taleplerin net, anlaşılır ve sınırlı olması, istenen davranış değişikliğinin doğru algılanması açısından kritik öneme sahiptir. Belirsiz ya da geniş kapsamlı talepler, karşı tarafın niyetleri yanlış yorumlamasına ve geri adım maliyetini olduğundan yüksek algılamasına yol açabilmektedir (George, 1991b; George vd., 1971).

İkinci değişken, zaman baskısı ve aciliyet derecesidir. George'a göre sınırlı ve kontrollü bir zaman baskısı, karar alma sürecini hızlandırarak diplomatik çözümü teşvik edebilir. Ancak aşırı zaman baskısı, liderlerin iç politik manevra alanını daraltarak sertleşmeye ve askerî tırmanmaya yol açabilmektedir (George, 1991b; George vd., 1971). Bu nedenle zaman faktörü, zorlayıcı diplomaside dikkatle yönetilmesi gereken bir unsurdur.

Üçüncü değişken, tehditlerin inandırıcılığı ve sınırlı güç kullanımının niteliğidir. Zorlayıcı diplomaside askerî gücün inandırıcı olması, karşı tarafın baskıyı ciddiye alması açısından önemlidir; ancak bu gücün ölçsüz kullanımı, diplomatik pazarlık zeminin ortadan kaldıracaktır. George, askerî gücün kontrollü ve geri döndürülebilir biçimde kullanılmasının, zorlayıcı diplomasinin etkin bir biçimde işlemesi için hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır (George vd., 1971).

Dördüncü değişken, karşı tarafa sunulan geri adım imkânıdır. George'a göre, zorlayıcı diplomasinin temel mantığı, karşı tarafa yüz kaybı (face-saving) yaşamadan geri çekilebileceği bir çıkış yolu sunmaktır (George vd., 1971). Bu imkânın ortadan kalktığı durumlarda liderler, rasyonel maliyet-fayda hesaplarına rağmen geri adım atmaktan kaçınabilmektedir.

George'un modelinde beşinci koşul olarak sunulan iç politik destek, başlangıçta zorlayıcı diplomasiyi yürüten lider için inandırıcılığı artıran bir güç kaynağı olarak kavramsallaştırılır. George'a göre liderin arkasındaki toplumsal uzlaş, karşı tarafa iletilen kararlılık mesajının etkisini pekiştirir (George, 1991b; George vd., 1971). Ancak bu değişkenin niteliği, krizin seyri içinde bir güç kaynağından bir engelleme mekanizmasına dönüşebilir. Bu noktada James Fearon'un (1994) 'audience costs' (kamuoyu maliyeti) yaklaşımı, George'un teorik çerçevesine açıklayıcı bir derinlik katar. Ancak bu noktada, liderlerin kamuoyu önünde verdikleri sert ve geri dönülemez taahhütler, bir noktadan sonra geri adım atmaya 'siyasal maliyeti yüksek bir başarısızlık' olarak kodlar. Dolayısıyla, George'un 'kararlılık göstergesi' olarak gördüğü iç destek, Fearon'un perspektifinden bakıldığında liderin diplomatik manevra alanını daraltan, onu belirli bir eylem planına hapseden ve rasyonel pazarlığı zorlaştıran bir maliyet tuzağına işaret eder (1994). Bu iki yaklaşımın sentezi, zorlayıcı diplomasinin neden bazı durumlarda rasyonel bir gerilim düşürme stratejisi üretmediğini anlamak açısından temel teşkil etmektedir.

Altıncı değişken, karşı tarafın algısı ve tırmanma korkusu. Tarafların birbirlerinin niyetlerini, kararlılık düzeylerini ve kırmızı çizgilerini nasıl algıladıkları, kriz sürecinin seyrini doğrudan etkileyebilmektedir. George vd. (1971), karar vericilerin stres ve baskı altında rasyonellikten uzaklaşabileceğini vurgulayarak bu algısal boyuta dikkat çeker; Jervis'in (1976) detaylandığı üzere bu yanlış algılamalar, sınırlı hamlelerin dahi varoluşsal bir tehdit olarak yorumlanmasına yol açabilir. Bu durum, krizlerde tırmanmanın kontrolünü zorlaştırarak zorlayıcı diplomasinin etkinliğini zayıflatmaktadır.

Yedinci ve son değişken ise üçüncü tarafların rolü ve sunulan teşvikler. George'a göre, bazı krizlerde zorlayıcı diplomasi, üçüncü taraf müdahalesi olmaksızın sonuç üretmekte zorlanmaktadır. Üçüncü taraflar, askerî tırmanmayı durdurabilir, taraflar arasında iletişim kanalı açabilir ve geri adım atmaya kolaylaştıracak teşvikler sunabilirler (George vd., 1971)

Bu bağlamda zorlayıcı diplomasi literatürü, kriz yönetimini askerî kapasitenin tek başına belirleyici olmadığı; diplomatik iletişim, algılar, iç politik kısıtlar ve psikolojik faktörlerle birlikte işleyen çok katmanlı bir süreç olarak ele almaktadır. George'un ortaya koyduğu değişkenler, askerî gücün ne ölçüde ve hangi koşullar altında siyasal etki üretebildiğini analiz etmeye imkân tanıyan analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, krizlerin yalnızca güç dengesi üzerinden değil; taleplerin niteliği, zaman baskısı, tehditlerin inandırıcılığı, geri adım imkânları, iç politik destek ve üçüncü taraf etkileşimleri arasındaki dinamik ilişkiler üzerinden anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır (George, 1991b; George vd., 1971). Böylece zorlayıcı diplomasi modeli, kriz yönetimini statik bir sonuçtan ziyade, aşamalı ve etkileşimsel bir süreç olarak kavramsallaştırmaktadır.

2. Yöntem ve Tarihsel Süreç

2.1. Metodoloji

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler literatüründe kriz yönetimi ve diplomasi stratejilerini değerlendirmeye odaklanmaktadır. Temel amaç, 1996 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan Kardak Kayalıkları Krizi'ni, Alexander L. George tarafından geliştirilen Zorlayıcı Diplomasi (Coercive Diplomacy) kuramsal çerçevesi üzerinden analiz etmektir.

Çalışmada vaka analizi (case study) yapılmıştır. Kardak Krizi tek bir vaka olarak ele alınmakta ve kriz sürecindeki dinamikler, tarafların kararları ve karşılıklı etkileşimleri incelenmektedir. Çalışmada process tracing (süreç takibi) yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, krizin tırmanma ve gerileme süreçlerini adım adım izleyerek, tarafların aldığı kararların ve iletişim stratejilerinin olayların seyrini nasıl etkilediğini sistematik biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Analizde, George'un zorlayıcı diplomasiyi şekillendiren yedi temel değişkeni, krizin seyrini anlamak için ana referans noktaları olarak kullanılmaktadır. Bu sayede kriz, yalnızca kronolojik bir olay anlatımıyla değil, aktörlerin kararları ile olayların birbirini nasıl etkilediğine dair analitik bir çerçevede ele alınmıştır. Olayların akışı ve tarafların tepkileri arasındaki ilişkiler sistematik biçimde incelenmiş, krizin tırmanma ve gerileme süreçleri bu değişkenler ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışma, krizin başlangıcı olan 25 Aralık 1995 tarihinden (Figen Akat gemisinin karaya oturması) krizin dondurulduğu safhaya kadar analiz edilecektir. Kriz süresince icra edilen askerî hareketliliğin operasyonel ve lojistik detayları çalışmanın odağı dışında tutulmuş; askerî güç kullanımı yalnızca tarafların siyasal iletişim ve niyet beyanı aracı olarak incelenmiştir. Veri kaynağı açısından ise çalışma arşiv belgelerinden ziyade, kamuoyuna açık resmi beyanatlar, ikincil kaynaklar ve mevcut akademik literatüre dayanmaktadır.

2.2. Kardak Krizi Tarihsel Süreç

Kardak Krizi, 25 Aralık 1995 tarihinde Figen Akat adlı Türk ticaret gemisinin Ege Denizi'ndeki Kardak kayalıklarında karaya oturmasıyla tetiklenmiştir. Olayın hemen ardından bölgeye gelen Yunan Sahil Güvenliği, kurtarma faaliyetinin kendi yetki alanlarında olduğunu ileri sürerek müdahalede bulunmak istemiştir ancak gemi kaptanı, bölgenin Türk karasuları içerisinde yer aldığını savunarak bu teklifi reddetmiştir (Ayman, 2001, s. 53). Başlangıçta teknik ve operasyonel nitelik taşıyan bu anlaşmazlık, tarafların egemenlik iddialarını karşılıklı diplomatik notalar aracılığıyla resmileştirmesiyle kısa sürede hukuki ve siyasal bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Bu anlaşmazlıkla birlikte Ege'deki ihtilaf görünür hale gelmiş oldu (Kaynar ve Ak, 2017, s. 96). Nihayet 28 Aralık tarihinde ise Yunanistan gemilerinin eşliğinde Figen Akat, Türk limanına çekilmiştir (Raftopoulos, 1997, s. 429; Alkan, 2015, s. 713).

Yunanistan'ın olayın başında takındığı tutum, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 29 Aralık'ta Türkiye, Yunanistan'a kayalıkların Türk topraklarına ait olduğunu ifade etmiş ve Yunanistan adanın kendilerine ait olduğuyula ilgili söylemlerine karşı çıkmıştır (Raftopoulos, 1997, s. 429). 9 Ocak'ta Yunan tarafı Türkiye'ye karşı bir nota vererek Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan 1932 ve 1947 Paris Antlaşmalarını tarihi bir dayanak olarak gösterip Yunanistan'a ait olduğunu belirtmiştir. 24-25 Ocak

tarihlerinde ise bu mesele her iki ülkenin medyasına taşınmasıyla süreç şekil değiştirmeye başladı. Özellikle Hürriyet gazetesi bu konuya ağırlık vermiş konuyu sık sık gündeme getirmiştir. Aynı gün, Kalimnos Belediye Başkanı'nın Kardak kayalıklarına Yunan bayrağı diktiği haberlere yansımıştır. (Hickok, 2001; Jacobides, 2007). Belediye Başkanı Dimitris Diakomichalis'in, beraberindeki bir grup sivil ve bir din görevlisiyle birlikte kayalıklara çıkarak bayrak dikmesi, basit bir anlaşmazlığı diplomatik düzlemde çıkararak fiilî ve sembolik bir rekabet alanına taşımış oldu.

Krizin sahadaki karşılıklı sembolik boyut kazanması ise 27 Ocak 1996 tarihinde gerçekleşmiştir. Hürriyet gazetesinden bir grup gazeteci, helikopterle kayalıklara ulaşarak Yunan bayrağını indirmiş ve yerine Türk bayrağını dikmiştir (Mumcu, 2013). Bu görüntüler NTV'de yayınlanmasıyla birlikte kriz kamuoyu önünde görünürlük kazanmıştır (Vlasidis vd., 2022, s. 103). Bu süreçte medya, tek başına karar verici olmasa da kamuoyunu şekillendirerek hükümetlerin gündemini etkilemeyi başarmıştır. Özellikle 1990'lardan sonra 24 saatlik haber yayınlar (CNN etkisi) bu etkiyi güçlendirmiştir (Robinson, 2002; Gilboa, 2005, aktaran Vlasidis vd., 2022, s. 104).

Kriz devam ederken, göreve yeni başlayan Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis Türkiye ile ikili ilişkileri geliştirmeyi ve müzakere süreçlerini hızlandırmayı hedeflediklerini beyan eden açıklamalarda bulunmuştur (Özgör, 2021, s. 651). Türkiye tarafı ise bu kayalıkların statüsüne ilişkin uyuşmazlığın çözümü için müzakereye açık olduğunu belirtmiş ancak Yunanistan'ın adayı terk etmesi gerektiğini vurgulamıştır (Raftopoulos, 1997, s.431; Veremis, 2001, s. 44). Yunanistan bu konuda özellikle daha önce imzalanmış olan anlaşmalara dikkat çekmiştir; Türkiye ise Paris Barış Antlaşmasının, Kardak Kayalıklarını kapsamadığını savunmuştur (Hayta, 2022, s. 71). Yunanistan ise yeni notasında 1932 Türkiye-İtalya anlaşması ve 1947 Paris antlaşmasını hatırlatarak bu anlaşmaların hukuka uygun olduğunu ve herhangi bir boşluk olmadığını ileri sürmüştür (Jacobides, 2007). Kardak müdahalesini bu şekilde hukuki dayanaklara dayandırarak “meşru savunma” çerçevesinde değerlendiren Yunanistan'a karşı, Türkiye durumu fiili bir egemenlik ihlali olarak yorumlamıştır. Ayrıca başlangıçta adada yalnızca Yunan vatandaşları ve basın mensuplarının bulunduğu ifade edilse de sonradan Yunan askerlerinin adaya çıkarıldığı anlaşılmıştır (Özgör, 2021, s. 651). Bu durum Ankara tarafından ciddi bir güvenlik ve egemenlik krizi olarak görülmesine neden olmuştur. Kriz, bu noktadan sonra sadece sembolik bir dizi rekabet olmaktan çıkmış ve askerî bir boyuta taşınmıştır.

29 Ocak'a gelindiğinde Başbakan Tansu Çiller, gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Kardak meselesini gündeme getirmiş ve Yunanistan'ın egemenlik iddialarına karşı sert tutum almıştır. Kayalığın Türkiye tarafına ait olduğunu ilan etmiştir (Hickok, 2001). 30 Ocak günü Türkiye'nin bölgeye deniz kuvveti göndermesi, krizin seyrini değiştirmede önemli bir etken olmuştur. Yunanistan Dışişleri Bakanı buna tepki göstermiştir aynı gün bölgeye yoğun askerî güç sevki sağlanmış ve Yunan bayrağının hiçbir koşulda indirilmeyeceği ile ilgili tutumunu açıkça belirtmiştir (Jacobides, 2007).

Kardak Krizi konusundaki uyuşmazlığın çözümü noktasında NATO ve Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca Tansu Çiller “Türkiye'nin egemenlik haklarından vazgeçmesi mümkün değildir. Kardak (İkizce) Kayalığındaki Yunan bayrağı indirilecek ve askerler geri çekilecektir” açıklamasında bulunmuştur (BYEGM, 1996, aktaran Öztürk, 2004, s. 150). Bu sert tutumun benzeri Yunanistan tarafında da kendini göstermiştir. 29 Ocak'ta, Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis Parlamento konuşmasında Kardak Krizi'ni ele almış ve Türkiye'ye “Olası bir

saldırıya karşı tepkimiz çok sert olacaktır” mesajını vererek uyarıda bulunmuştur (Berberakis, 2021).

Daha sonraki süreçte ABD, arabulucu bir rol üstlenerek krize dahil olmuştur. Yunanistan, Türkiye ve ABD arasında üçlü bir mekanizma oluşturulmuştur. ABD Savunma Bakanı William Perry hem Türkiye hem Yunanistan tarafıyla iletişime geçmiştir. Yunanistan, Türk gemilerinin bölgeden ayrılırsa geri adım atabileceklerin söylemesine karşın benzer açıklama Türkiye’den gelmiştir. Türkiye ise Yunan gemilerinin bölgeden çekilmesi ve bayrağın indirilmesine karşılık olarak bölgeden çekileceklerini ifade etmiştir (Jacobides, 2007). Bu taviz veremem durumu yoğun telefon müzakerelerinde önemli bir rolü üstlenen Richard Holbrooke aracılığı ile yürütülmüştür. Süreç devam ederken Türkiye tarafında ise Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal gibi önemli isimlerin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda uyuşmazlığın diplomatik yollar ile çözülmesi vurgulanırken her ihtimale karşı Türk Silahlı Kuvvetleri’nin teyakkuza geçirilmesine karar verildi (Özgör, 2021, s. 652). Toplantı bitiminden sonra gerçekleşen basın toplantısında Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ömer Akbel tek taraflı gerilimi arttıracak adımlardan kaçınılması gerektiğini hatırlatmış ve Yunan askerlerinin bölgeden çekilmesi ve bayrağın indirilmesi konusunda Yunanistan tarafını uyarmıştır.

Bu istişareler devam ederken Türkiye, 31 Ocak 1996 gecesi Türk Su Altı Taarruz (SAT) komandoları, Batı Kardak kayalığına çıkarak Türk bayrağı dikmiştir (Mumcu, 2013). Yunan tarafının Batı Kardak kayalığında herhangi bir askerî birliği olmasa da bitişindeki Doğu Kardak kayalığında askerî varlık bulundurmaktaydı. Tarafların karşılıklı adalarda konumlanmasıyla birlikte gerilimin had safhaya ulaşmıştır. Bu süreçte Richard Holbrooke Yunan tarafına bayrağın indirilmesi için yoğun baskı uygulamakla birlikte saat 03.30’a kadar süre vermiştir (Jacobides, 2007). Yaklaşık altı saatlik bu süreç ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher ve Devlet Müsteşarı Richard Holbrooke tarafından yoğun telefon diplomasisi ile yönetilmiştir. ABD tarafından önerilen “No flags, no ships, no troops” (bayrak yok, gemi yok, asker yok) formülü ile taraflar adadan çekildi ve bayraklar indirildi (Berberakis, 2021). Yunanistan ve Türkiye, “bölgedeki tüm askerî unsurlarını eş zamanlı ve kademeli olarak geri çekmiştir” (Raftopoulos, 1997, s. 431). Kayalıkların kime ait olduğuyla ilgili tartışma bitmemiş olmakla birlikte kriz yatıştırılmıştır (Eralp, 1997, s. 269). Süreç tarafları durumun kriz önceki statüye (status quo ante) çevrilmesi noktasında mutabık kalınması ile sonuçlanmıştır (Jacobides, 2007).

Osman Metin Öztürk’ün (2004) aktardığı resmî kayıtlar ışığında, krizin devamı incelendiğinde; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 1 Şubat tarihli beyanatıyla sürecin sağduyu ekseninde çözüldüğüne dair yaptığı vurgu dikkat çekmektedir (s. 152). Buna paralel olarak Başbakan Tansu Çiller’in, Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarma teşebbüsünün Türkiye tarafından bir casus belli (savaş sebebi) addedileceğine yönelik kararlılığını en üst perdeden yinelediği görülmektedir (s. 152). Başbakan’ın 2 Şubat tarihinde, krizin ancak tavizsiz bir diplomatik duruşla nihayete erdirildiğine yönelik açıklamalarını takiben (s. 153); Dışişleri Bakanlığı’nın 16 Şubat tarihli bildirisinde, Atina yönetimiyle tesis edilmeye çalışılan müzakere zeminlerinin karşılıksız kaldığı kayıt altına alınmıştır (s. 155). Genel olarak Kardak Krizi süreci boyunca, Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı askerî ve siyasi sertleşmelerin yaşandığı, her iki tarafın da geri adım atmaktan kaçındığı bir gerginlik dönemi hâkim olmuştur.

3. Kardak Krizi: Zorlayıcı Diplomasi Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi

Kardak Krizi, zorlayıcı diplomasi modelinde yer alan temel değişkenlerin sahadaki dinamiklerle ilişkisini gözlemlemek açısından nitelikli bir çerçeve sunmaktadır. George tarafından tanımlanan değişkenler, krizin gelişim sürecindeki geçişken yapıları ve birbirini tamamlayan yapısı nedeniyle üç temel başlık üzerinden değerlendirilmiştir.

3.1. Talebin Netliği ve Tehdidin İnandırıcılığı

Uluslararası ilişkiler literatüründe belirsizliklerin, karar alıcıların stratejik maliyet-fayda hesaplarını bozduğu ve krizleri daha yüksek tırmanma riskine soktuğu vurgulanmaktadır (Youngson, 2001). Talep netliğinin olmaması tarafların birbirlerini yanlış yorumlamalarına ve krizin tırmanmasını neden olabilmektedir. Kardak vakasında tarafların taleplerinin net olmakla birlikte bazı hukuki anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bu belirsizlik Yunanistan 9 Ocak 1996 tarihli notasında kendini göstermiştir. Yunanistan 1932 Türkiye-İtalya Anlaşması ve 1947 Paris Antlaşması'na dayanarak kayalıkların Yunan egemenliğinde olduğunu iddia etmiş; Türkiye ise aynı anlaşmaların farklı şekilde yorumlandığını savunmuştur (Raftopoulos, 1997). Liderler nezdinde ortada belirsizlik mevcut değildir. Her iki taraf da kayalığın kendine ait olduğunu kanıtlamak için bu hukuki dayanakları gündeme getirmiştir. Ancak kayalıkların hukuki durumu bu yerin kime ait olduğuna yönelik doğrudan cevap vermekten uzak olmakla beraber iki devlet de bu toprakların kendilerine ait olduğunu iddia etmeye devam etmiştir. Taleplerin netliği ve tehdit boyutu özellikle dönem açıklamalarında kendini göstermiştir. Tansu Çiller'in 12 mil kararının savaş sebebi olacağına belirtmesi daha sonrasında yaptığı açıklamada ise sorunun kararlı bir diplomasinin uygulanmış olmasına yönelik ifadeleri de bunu yansıtmaktadır (BYEGM, 1996, aktaran Öztürk, 2004, s. 152-153). Ancak vaka şunu da göstermektedir ki tarafların taviz vermez sözleri, taleplerin aşırı net ve sert olması da talebin belirsizliği kadar kriz yönetimini sekteye uğratabilmektedir.

Kriz sırasında lider kararlılığı talebin netliğini etkilemiştir. Kardak krizi yalnızca devletin resmi tutumunu değil aynı zamanda iç politik baskıları da yansıtan bir unsurdur. Krizin ortaya çıktığı dönemde zaten zayıf bir koalisyon hükümetinin başında olan Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'in kendisini güçlü bir lider olarak göstermek amacıyla o dönem parlamento konuşmasında “O bayrak inecek, o asker de gidecek” söyleminde bulunmuştur. Bu söylem kamuoyu nezdinde kararlı bir imaj çizmesini sağlamakla beraber ilerleyen süreçte liderin geri adım atma olanağını daraltan bir kamuoyu baskısına dönüşmüştür. O dönem Milliyet gazetesi haberleri politik baskının varlığını yansıtmaktadır (Milliyet, 1996, 30 Ocak, s. 1). George'un zorlayıcı diplomasi modelinde liderin kararlılığının, kullanılan tehdidin rakip tarafından inandırıcı bulunmasını sağlayan bir faktör olarak görülürken aynı zamanda karşı tarafa çıkış yolu bırakacak bir esnekliğe de ihtiyaç vardır (George, 1991b; George vd., 1971). Kardak Krizi'nde Yunanistan tarafında da Türkiye'dekine benzer sert tutumu sergilemesi karşılıklı talep esnekliğini yani “onurlu terk etme” alanını da giderek ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte kriz sonrası Türkiye bir psikolojik üstünlüğe sahip oldu ve olay bir galibiyet olarak görüldü (Koçer, 2002, s. 137-138).

Kriz dinamiklerinin yönlendirilmesinde bir diğer belirleyici etken algısal ve psikolojik süreçlerdir. Tarafların birbirlerinin niyetlerini nasıl algıladıkları krizi tırmandıran ya da yatıştıran bir sonuç doğurur. Tarafların stratejik niyetlerini tehdit olarak algılaması, diplomasinin yumuşak yönlerini önemli ölçüde sınırlayabilmektedir

(Jervis, 1976). Bu bağlamda algısal ve psikolojik süreçler, tarafların karşılıklı tehditleri ne ölçüde inandırıcı bulduğunu belirleyen temel unsurlara arasında yer almaktadır. Dolayısıyla talep netliği ve tehdidin inandırıcılığı arasındaki ilişki, kriz dinamiklerini hem tırmandıran hem de sınırlayan bir etki yaratmaktadır.

3.2. Zaman Baskısı ve Tırmanma korkusu

Kriz süreçlerinde "tırmanma korkusu", aktörlerin davranış kalıplarını sınırlayan psikolojik bir eşik işlevi görmektedir. Jervis'in (1976) de vurguladığı gibi, sınırlı güç kullanımı dahi karşı tarafça varoluşsal tehdit olarak algılanabilmektedir. Kardak Krizi bağlamında bu durum, mevcutta zaten daralmaya başlayan diplomatik esneklik alanını daha da daraltan bir etki yaratmıştır. Sınırlı güç kullanımı ile diplomasi arasındaki dengeyi bozmuştur. Bu örnek, maddi güç unsurları kadar kriz süresince etkili olabileceği görülmektedir.

Zaman baskısı ise her krizde olduğu gibi Kardak Krizi boyunca önemli bir etkidir. Krizin sahada hızlı gelişmesi, liderlerin karar alma zorunluluğunu artırmıştır ve bu da daha az diplomatik müzakere alanı bırakmıştır (George, 1991b; George vd., 1971). Öte yandan, tarafların sınırlı güç kullanımı stratejileri (bayrak dikme, komandoların kayalıklara çıkarılması) kriz sinyallerini artırarak diplomatik çözüm seçeneklerini görünmez kılmaya neden olmuştur.

Söz konusu gelişmeler, sınırlı güç kullanımı ile diplomatik söylem arasındaki çelişkiyi göstermektedir. Güç, tek başına diplomatik çözüme götüren bir araç değil, aynı zamanda yanlış anlamalara yol açan bir mesajlaşma biçimi olarak da işlev görür. Kardak Krizi'nde zaman baskısı ile bunu takiben tırmanma korkusunun yarattığı sınırlı güç kullanımı arasındaki etkileşim, kriz yönetiminde savaş ile barış arasındaki çizginin bulanıklaşabileceğini ortaya koymuştur.

3.3. İç Politik Destek ve Üçüncü Taraf Müdahalesi

İç politik desteğin kriz anında liderin elini güçlendirmesi beklenmektedir ancak bu noktada kamuoyu maliyeti kavramı önem kazanmaktadır. James Fearon'un (1994) "kamuoyu maliyeti" kavramına göre liderlerin kamuoyu önünde verdikleri sert ve geri dönüşü zor taahhütler, diplomatik esnekliği sınırlayabilir. Kardak Krizi bağlamında bu durum, yalnızca lider söylemleriyle sınırlı kalmamış; medyanın bu söylemleri geniş kitlelere taşınması ve krizi sembolik bir rekabet alanına dönüştürmesiyle daha da pekiştirilmiştir. Özellikle gazetecilerin fiili eylemleri ve bu eylemlerin kamuoyunda yarattığı etki, liderlerin karar alma süreçlerini baskı altına almıştır. Bu süreç, Kardak Krizi'nin yalnızca devletler arası bir uyumsuzluk değil, aynı zamanda liderleri ve kamuoyunu peşinden sürükleyen bir siyasal ve psikolojik bir sürece dönüştüğünü göstermektedir. 27 Ocak 1996'da Hürriyet'in Kardak/İmia kayalıklarında Yunan bayrağını indirdiği ve Türk bayrağı diktiği görüntüleri yayınlaması, krizin toplum önünde dramatik bir şekilde görülmesine yol açmıştır (Vlasis vd., 2022, s. 103). Medyanın yüksek etkisi özellikle de kamuoyunun yoğun ilgisi olan bu tarz krizlerde devletler rasyonel hareket etmeyi ikincil plana itebilmektedir. Bu eylem yalnızca stratejik açıdan değil psikolojik ve sembolik açıdan da maliyeti yükseltmiştir.

Kardak Krizi'nin seyri üzerinde belirgin bir etkiyi üçüncü taraf müdahil devletler ve kurumlar yaratmıştır. ABD, Dışişleri Bakanı Warren Christopher ve Devlet Müsteşarı Richard Holbrooke üzerinden yürütülen diplomasi trafiği ile tarafları Holbrooke'un

ortaya attığı “no flags, no ships, no troops” ilkesine uymaya zorlamıştır (Berberakis, 2021). Bu formül ile aslında ABD tarafı krizin çözümünde kimin haklı olduğu ile ilgilenmediğini de göstermiştir. Asıl hedef, olası bir çatışmayı engellemek ve iki NATO üyesi devletin NATO içinde bir çatlak oluşturmasını önlemektir. ABD’nin bu tavrı, krizin tırmanmasını durdurmuştur ancak temel anlaşmazlığının çözümü noktasında rol üstlenmemiştir (Ayman, 2001, s. 65). Günümüzde de hala bu konuda kalıcı bir çözüme ulaşamamıştır.

Krize müdahil diğer taraf ise AB olmuştur. Ancak AB’nin pasif tutumu, kriz yönetimi kapasitesinin sınırlarını da ortaya koymuştur. AB, kriz sonrasında Yunanistan’a destek mesajı vermiştir ve kuvvet kullanmaksızın sorunun çözülmesi gerektiğinden bahsetmiştir (Türkeş ve Uzgel, 2002, s. 56-57). Catsiapis (1996) ise Birliğin kendi üyesinin sınırlarını korumadaki bu durumu 'güçsüzlük' (impuissance) olarak nitelendirmiş ve AB'nin siyasi bir aktörden ziyade sadece ekonomik bir blok olarak kalma tehlikesi içerisinde olduğuna dikkat çekmiştir (s. 162). ABD ve AB tarafından sergilenen tutum, dönemin koşullarıyla da uyumludur. Balkanlar’daki gelişmeler ve Soğuk Savaş sonrası sistemin değişim süreci, krizin yatıştırılmasını ve NATO ile AB bütünlüğünün korunmasını öncelikli hale getirmiştir. Bu kriz, yalnızca iki taraf arasında dar bir alanda yaşanan bir anlaşmazlık dizisi olarak değil, aynı zamanda Ege’de daha geniş bir güvenlik ikileminin ortaya çıkması olasılığını da gündeme getirmektedir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu kriz ortamında, güvenlik algısının karşılıklı tehdit olarak yorumlanması ve bu algının krizleri kademeli olarak tırmandırması, askerî kapasite üzerinden sertleşmelere yol açmıştır (Gök ve Mavruk Cavlak, 2022, s. 973-975).

Sonuç

Bu çalışma, 1996 Kardak/İmia Krizi’ni Alexander L. George’un zorlayıcı diploması çerçevesinde ele alarak basit bir deniz kazası ile başlayan sürecin nasıl ciddi bir uluslararası güvenlik krizine dönüşebileceğini göstermektedir. Analizler, kriz sürecinde tarafların karşılıklı güç gösterilerinin yalnızca askerî bir yarış olmadığını; diplomatik iletişim, algısal faktörler ve iç siyaset baskıları tarafından da şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kardak Krizi, askerî gücün tek başına çözümün parçası olamayacağını ve sadece askerî okumaların yeterli olmadığını göstermektedir.

Kardak Krizi, Alexander L. George’un zorlayıcı diploması modelinin öngördüğü rasyonel geri adım mekanizması ile pratikte yaşanan gerçeklik arasında belirgin bir çelişki ortaya koymaktadır. Teoriye göre, taraflar sınırlı güç kullanımı ve net talepler ışığında stratejik maliyet-fayda hesapları yaparak krizden geri adım atabilir ve diplomatik uzlaşya ulaşabilir. Oysa Kardak Krizi’nde Yunanistan’ın oldu-bitti girişimi ve Türkiye’nin savunmacı karşı-zorlama stratejisi, George’un modelinde öngörülen rasyonel geri adım süreçleriyle tam olarak uyum göstermemiştir. İç politik baskılar ve kamuoyu beklentileri nedeniyle bu rasyonel esnekliği sergileyememiştir. Liderlerin sert taahhütleri ve medyanın sunumları, geri adımı siyasi taviz olarak algılamalarına yol açmış, böylece teorinin öngördüğü uzlaşya süreçleri devreye girememiştir. Türkiye ve Yunanistan gibi orta ölçekli devletler, coğrafi ve ekonomik açıdan sınırlı öneme sahip kayalıklar konusunda dahi çözümsüzlük yaşayabilmekte ve bu tür krizlerde üçüncü taraf girişimleri gündeme gelebilmektedir. Öte yandan, kriz sırasında üçüncü tarafın müdahalesi, zorlayıcı diplomasının etkinliğini doğrudan etkileyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. ABD’nin arabulucu girişimleri, tarafların karşılıklı geri adım atmasını mümkün kılmış; ancak taraflar arasında pazarlığı sınırlayan başlıca faktör olmuştur. Aynı zamanda ABD temel uyuşmazlığı çözmek yerine krizi geçici olarak dondurmıştır.

Bu bulgu, uluslararası krizlerde arabulucuların hem dengeleyici hem de sınırlayıcı roller üstlenebileceğini ve kriz yönetiminde dış aktörlerin etkisinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Son olarak, Kardak Krizi'nin incelenmesi, zorlayıcı diplomasinin pratikteki sınırlılıklarını ve öngörülemeyen değişkenlerin kriz yönetimindeki etkilerini anlamak açısından örnek sunmaktadır. Çalışma, ayrıca medya etkisi gibi yumuşak faktörlerin de devletlerin rasyonel geri adım mekanizmalarını kısıtlayan büyük bir etken olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Günümüzde ise Ege'de yaşanan gerilimler, Kardak Krizi'nden çıkarılan derslerin hâlen geçerliliğini korumaktadır. Yunanistan'ın karasularını 12 mile genişletme girişimi, Türkiye'nin süresiz NAVTEX ilanları, adaların silahlandırılması ve düşük yoğunluklu tacizler, taraflar arasında güvenin hâlen sınırlı olduğunu ve gerilimlerin üçüncü taraf müdahalelerine ihtiyaç duyarak yatıştırıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Ege'de benzer potansiyelli krizler için çıkarılacak dersler şunlardır: Kriz stratejileri belirlenirken iç politik baskılar ve algısal çarpıtmalar dikkate alınmalı; sınırlı güç kullanımı, diplomatik kanalların açık tutulmasıyla desteklenmeli; üçüncü taraf arabuluculuğu tırmanmayı önlemekte etkili olsa da kalıcı çözüm hukuki ve tarihsel boyutlarıyla ele alınmalıdır. Kriz yönetiminde ise askerî analizlerin yanı sıra siyasal ve medya etkileri bütüncül şekilde değerlendirilmelidir. Bunların uygulanması, güncel Ege politikası açısından kritik öneme sahiptir. Tarafların algı yönetimi, diplomatik kanalların sürekliliği ve uluslararası arabuluculuk mekanizmalarının etkin kullanımı; olası krizlerin tırmanmasını engelleyebileceği gibi bölgesel istikrarın korunmasına da katkı sağlayabilir.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.
Author Contributions	Article prepared by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça | References

- Aksu, F. (2008). Türk dış politikasında zorlayıcı diplomasi. Bağlam Yayınları.
- Alkan, U. (2015). Legal and political aspects of the Aegean dispute and its implications for Turkey's relations with Greece and the European Union. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 691-719.
- Aydemir, E. (2005). Uluslararası krizlerde kriz iletişimi ve uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 204-231.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28432/302856>
- Ayman, S. G. (2001). The Kardak (Imia) crisis and Turkish-Greek relations. *Etudes Helleniques Hellenic Studies*, 9(2), 49-72.
- Berberakis, S. (2021, 1 Şubat). Kardak krizinin 25. yılı: Türkiye ve Yunanistan nasıl savaşın eşiğine geldi? *BBC News Türkçe*.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55882481>
- Brecher, M., & Wilkenfeld, J. (1997). A study of crisis. University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.3998/mpub.14982>
- Catsiapis, J. (1996). L'Union Européenne et la crise gréco-turque d'Imia. *Études helléniques Hellenic Studies*, 4(2), 155-165.
<https://ejournals.lib.uoc.gr/hellst/article/view/1429>
- Eralp, A. (1997). Türkiye ve Avrupa. İmge Kitabevi.
- Fearon, J. D. (1994). Domestic political audiences and the escalation of international disputes. *American Political Science Review*, 88(3), 577-592.
<https://doi.org/10.2307/2944796>
- George, A. L. (1991a). Avoiding war: Problems of crisis management. Westview Press.
- George, A. L. (1991b). Forceful persuasion: Coercive diplomacy as an alternative to war. United States Institute of Peace Press.
- George, A. L., & Simons, W. E. (Eds.). (1971). The limits of coercive diplomacy: Laos, Cuba, Vietnam. Little, Brown and Company.
- Gilbert, A. N., & Lauren, P. G. (1980). Crisis management: An assessment and critique. *The Journal of Conflict Resolution*, 24(4), 641-664.
<https://doi.org/10.1177/002200278002400405>
- Gök, A., & Mavruk Cavlak, Ç. (2022). Türkiye-Yunanistan arasında güvenlik ikilemi ve silahlanma yarışı: Kardak ve Doğu Akdeniz krizleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 973-993.
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.914007>
- Hayta, N. (2022). Türk Yunan ilişkilerinde Ege Denizi ile ilgili başlıca sorunlar. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 1(2), 47-74.
- Hermann, C. F. (1969). International crisis as a situational variable. J. N. Rosenau (Ed.), *International politics and foreign policy: A reader in research and theory* (pp. 409-421). The Free Press.
- Hickok, M. R. (2001, March 6-8). Falling toward war in the Aegean: A case study of the Imia/Kardak affair. [Paper presented]. Sense Making Workshop, Vienna.
http://www.dodccrp.org/events/2001_sensemaking_workshop/pdf/war_in_the_agean.pdf
- İskit, T. (2015). Diplomasi: Tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jacobides, M. G. (2007). The inherent limits of organizational structure and the unfulfilled role of hierarchy: Lessons from a near-war. *Organization Science*, 18(3), 455-

477. <http://dx.doi.org/10.1287/orsc.1070.0278>
- Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton University Press.
- Kaynar, M. K., & Ak, G. (2017). The main issue in the Aegean Sea: (Un)forgotten Turkish islands. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(8), 88-103.
- Koçer, G. (2002). 1990'lı yıllarda askerî yapı ve Türk dış politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29(1-2), 123-158
- Lebow, R. N. (1981). *Between peace and war: The nature of international crisis*. Johns Hopkins University Press.
- Lebow, R. N. (1984). Windows of opportunity: Do states jump through them?. *International Security*, 9(1), 147-186.
- Milliyet. (1996, 30 Ocak). 'Askerî çek. Yoksa...': Kardak'a asker çıkararak Atina son kez uyarıldı. Askerî harekât kapıda [1. Sayfa haberi]. *Milliyet Gazete Arşivi*. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1996.01.30>
- Milstein, B. (2015). Thinking politically about crisis: A pragmatist perspective. *European Journal of Political Theory*, 14(2), 141–160. <https://doi.org/10.1177/1474885114546138>
- Mumcu, C. (2013). Kardak krizi 1996. H. Çakmak (Ed.), *Türk dış politikasında 41 kriz 1924-2014* (s. 235-240). Kripto Yayınevi.
- Özgör, F. N. (2021). Ege Denizi'nde egemenliği belirsiz coğrafi oluşumlar sorunu'nu ortaya çıkaran Kardak Krizi; Türkiye ve Yunanistan'daki etkileri. *TroyAcademy*, 6(2), 643-668. <https://doi.org/10.31454/troyacademy.958321>
- Öztürk, O. M. (2004). *Dış politikada kriz yönetimi*. Odak Yayınları.
- Raftopoulos, E. (1997). The crisis over the Imia rocks and the Aegean Sea regime: International law as a language of common interest. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 12(4), 427-446.
- Richardson, J. L. (1988). *Crisis management: A critical appraisal*. G. R. Winham (Ed.), *New issues in international crisis management* (pp. 13-37). Westview Press.
- Schelling, T. C. (1966). *Arms and influence*. Yale University Press.
- Snyder, G. H., & Diesing, P. (1977). *Conflict among nations: Bargaining, decision making, and system structure in international crises*. Princeton University Press.
- Şihmantepe, A. (2013). Kardak krizi sürecinin kriz yönetim prensipleri açısından incelenmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9(17), 127-156.
- Tayfur, M. F. (1994). Main approaches to the study of foreign policy: A review. *METU Studies in Development*, 21(1), 113-141.
- Türkeş, M., & Uzgel, İ. (Ed.). (2002). *Türkiye'nin komşuları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Veremis, T. (2001). The Protracted crisis. D. Keridis & D. Triantaphyllou (Ed.), *Greek-Turkish relations in the era of globalization* (pp.42-55). Brassey's.
- Vlasidis, V., Korneeva, A., Vounidi, T., Koutoudis, I., & Voutsikidis, V. (2022). Greek Turkish relations: The role of the media amidst two crises. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, (8), 101-125.
- Williams, P. (1976). *Crisis management: Confrontation and diplomacy in the nuclear age*. Martin Robertson.
- Yoon, T. (2003). Between peace and war: South Korea's crisis management strategies towards North Korea. *East Asian Review*, 15(3), 3-22
- Young, O. R. (1967). *The intermediaries: Third parties in international crisis*. Princeton University Press.
- Youngson, P. (2001). *Coercive containment: The new crisis management*. International

Relations, 15(5), 37-52. <https://doi.org/10.1177/004711701015005004>

Zartman, I. W. (1988). Alternative attempts at crisis management: Concepts and processes. In G. R. Winham (Ed.), *New issues in international crisis management* (pp. 199-223). Westview Pres

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Kültürel İktisat Bağlamında Ekonomik Faaliyetler: Mardin Süryanileri Üzerine İnceleme*İsa BUCAK | <https://orcid.org/0000-0002-8281-2744> | E-Posta:isabbucak@gmail.comİnönü üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı Adı,
Malatya, Türkiye

Geliş Tarihi 01.06.2025

Kabul Tarihi 06.02.2026

Yayın Tarihi 31.03.2026

Atıf Bilgisi

Bucak, İ. (2026). Kültürel İktisat Bağlamında Ekonomik Faaliyetler: Mardin Süryanileri Üzerine İnceleme. Artuklu Kaime, 17, 65-97. <https://doi.org/10.55119/artuklukaima.1711186>

Öz

Ekonomik faaliyetler, yaşam mücadelesinde insanoğlunu yıllardır meşgul eden toplumsal konulardan biri olmuştur. Fakat Türkiye genelinde ve Mardin ili özelinde Süryanilerin ekonomik faaliyetlerine yönelik literatürde çalışmaların yetersiz sayıda olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacını, kültürel iktisadın kapsamına giren kültürel farklılıkların Süryanilerin ekonomik faaliyetlerini nasıl şekillendirdiği oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Mardin ilinde Süryanilerle yapılan nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler yapılmış ve veriler bu yolla elde edilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA 24 nitel analiz programına aktarılarak kodlanmış ve içerik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda göçün nedenleri, kültürel bağlar ve Süryani meslekleri ana temaları oluşturulmuştur. Yapılan analizler sonucunda Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği üzerinde göç, kültürel bağlar ve destekleyici yardımların etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Kültürel İktisat, Süryaniler, Ekonomik Faaliyetler.**Öne Çıkanlar**

- Kültürel iktisat bağlamında, kültürel farklılıkların Süryanilerin ekonomik faaliyetleri üzerindeki önemi incelenmiştir.
- Süryanilerin ekonomik faaliyetleri ile kültürel bağları arasında ilişki olduğu görülmüştür.
- Göçlerin ekonomik faaliyetleri etkilediği saptanmıştır.

* Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında hazırlanan “Kültürel İktisat Perspektifinden Süryanilerin Ekonomik Faaliyetleri: Mardin Süryanileri Üzerine Nitel Bir Analiz” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

- Destekleyici yardımların ve teşviklerin Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinde sınırlı kaldığı görülmüştür.

Economic Activities in the Context of Cultural Economics: A Study on the Syrians of Mardin*

İsa BUCAK | <https://orcid.org/0000-0002-8281-2744> | E-Mail:

isabbucak@gmail.com

İnönü üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı Adı,
Malatya, Türkiye

Abstract

Economic activities have long constituted one of the central social issues occupying humankind in the struggle for survival. However, it is noticeable that there an insufficient number of studies in the literature on the economic activities of the Syrians in Turkey in general and in the province of Mardin in particular. The aim of this study is to examine how cultural differences, which fall within the scope of cultural economics, shape the economic activities of the Syrians. In this study, data were obtained through face-to-face interviews using a semi-structured questionnaire, which is one of the qualitative research methods, with Syrians in the province of Mardin. The data were subsequently transferred into the qualitative analysis software MAXQDA 24, coded, and subjected to content analysis. The analysis identified three principal themes: causes of migration, cultural ties, and Syriac occupations. The findings demonstrate that migration, cultural bonds, and supportive assistance play a decisive role in the sustainability of the Syrians' economic activities.

Keywords: Economics, Cultural Economics, Syrians, Economic Activities.

Highlights

- The significance of cultural differences on the economic activities of Syrians has been examined within the context of cultural economics.
- A relationship has been identified between the economic activities of Syrians and their cultural ties.
- It has been determined that migration affects economic activities.
- Supportive aid and incentives have been found to have a limited impact on the economic activities of Syrians.

Citation

Bucak, İ. (2026). Economic Activities in the Context of Cultural Economics: A Study on the Syrians of Mardin. *Artuklu Kaime*, 17, 65-97. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1711186>

Date of Submission 01.06.2025
Date of Acceptance 06.02.2026
Date of Publication 31.03.2026

Giriş

Kültürün ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar, sosyal bilimler literatüründe farklı bakış açıları sunmaktadır. Fellner (2008), ekonomik analizlerinde kültürün ölçülebilir sonuçları olacağını ve kültürün toplumların kurumlar oluşturmasında yön verici bir rol oynadığını vurgulamıştır. Rao ve Sen (1997), topluma ait olan değerlerden biri olan kültürün iktisadi kalkınma sürecine etki edeceğine işaret etmişlerdir. Fernandez (2008), kültürün ekonomik sonuçlar üzerinde etkilerini ampirik olarak belirlemede “kültür önemli ise ne kadar önemlidir” düşüncesinden hareketle, kültür ve kurumların birbirinden bağımsız değişkenler olmadığını ve kurumları düşünenin bir yolunun da kültürle birlikte ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, kültürün ekonomik faaliyetler üzerindeki sürdürülebilirliğinin ve etkisinin önemi açıkça görülmektedir.

Toplumun bir parçası olan sosyal bilimciler, toplumsal sorunları gözlemleyen ve irdeleyen çalışmalar yaparak toplumun içinde kalmaktadırlar. Sosyal bilimlerin toplumu anlayabilme arzusu ve toplumun sorunlarını ortaya çıkarma çabası, toplumsal ilişkilerin kökenini irdelemekten geçmektedir. Bunun yanında, toplumu gözlemlemek için “kameralarını toplumun dışına yerleştirenler”, toplumsal gerçeklerden uzaklaşarak toplumsal ilişkilerle aralarına mesafe koyanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu: 2011: 28). Bu bakımdan, bu çalışma toplumsal ilişkilerin kökeninde yer alan iktisadi davranışları anlama kapasitesini ortaya koyması ve problem tanımlaması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel ilgi konusu, Mardin Süryanilerinin ekonomik faaliyetlerini ve toplumsal ilişkilerindeki konumlarını sürdürmede geliştirdikleri stratejileri anlamak olmuştur.

Bu çalışmada, kültürel iktisadın kapsamına giren kültürel farklılıkların ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediği ve oluştuğu ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı, işgücünde yer alan Mardin Süryanilerinin ekonomik faaliyetlerini kültürel iktisat perspektifinden irdelemektir. Bu nedenle çalışmada i) göçlerin ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediği, ii) Mardin’de yaşayan Süryanilerin ürettikleri ekonomik faaliyetlerin günümüze kadar nasıl devam ettiği, iii) ekonomik faaliyetler bakımından Süryanileri diğer bölge insanlarından farklı kılan kendine has özelliklerin neler olduğu, iv) Mardin ilinde ekonomik faaliyetleri destekleyici yardımların ve teşviklerin Süryanilerin ekonomik etkinliğini nasıl etkilediği ve şekillendirdiği soruları ele alınmıştır. Mardin bölgesindeki en eski kavimlerden olan Süryanilerin ekonomik yaşam biçimlerini inceleyen yeterli araştırmanın olmayışı kültürel iktisadın çalışma alanında yer alan kültürel farklılıkların ekonomik faaliyetler üzerindeki önemini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada, Mardin ilindeki Süryanilerin ekonomik faaliyetleri kapsamında nitel bir analiz yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mardin ilindeki seçilmiş bazı Süryani meslek erbapları, akademisyenler, kamu kurum ve kuruluşları temsilcileri, din görevlileri ve turizm rehberleri ile görüşmeler yapılarak veriler elde edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan bilgisayar destekli MAXQDA 24 nitel veri analiz programında kodlanmıştır. Devamında ise kodlama sonucunda tema ve alt temalar oluşturularak veriler içerik analizi ile incelenmiştir. Bu çalışmanın bölümlerinde kültürel iktisadın genel çerçevesi, tarihte Süryaniler ve ekonomik faaliyetleri ile araştırmanın analiz kısmı, değerlendirmeler ve sonuçlar aktarılmıştır.

1. Kültürel İktisadın Genel Çerçevesi

İktisat dünyasında düşünce tarihi boyunca birçok önemli iktisatçı ve sosyal bilimcinin gündeminde yer almasına rağmen, yerleşik iktisatçıların/egemen iktisat ekollerinin ihmal ettiği kültür ve insan faktörlerinin, kültürel farklılıkların iktisadi davranışlar üzerindeki evrimsel etkisinin analiz edildiği kültürel iktisat çalışmaları son yıllarda yoğunluk kazanmıştır.

İktisadi düşünce tarihinde insanı rasyonel bireye indirgeyen, kültürel alt yapıları ve sosyo-kültürel yönleri hesaplarına dahil etmeyen neoklasik iktisat akımının genel geçerlilik iddiasına karşı duran Thornstein Veblen, Max Weber ve özellikle Joseph Shumpeter, analizlerinde kültür ve iktisat arasındaki ilişkiye yer vermişlerdir. Kültürel iktisat varsayımlarında, iktisadi davranışlarda kültürel farklılıkların evrimsel etkisi analiz edilirken, iktisadi davranışların mekâna bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği varsayılmaktadır (Baç, 2007: 15).

İktisat tarihi, geniş araştırma alanına sahip olması bakımından toplumsal hayat içinde yer alan iktisadi yaşam formunu, nerede ve hangi yüzyılda bulunursa bulunsun çağın tipik insanının davranış biçimlerini, tercihlerini ve bütün bunları kapsayan yaşayış normlarının toplamını ifade etmektedir (Ülgener, 1981: 11-13).

İktisat sosyolojisi, neoklasik iktisadi kuramın temelinde yatan aşırı matematiksel, soyutlamalara ve rasyonaliteye dayanan metodolojik bireyselci yaklaşımına karşın, iktisadi tercih ve davranışların sosyo-kültürel hayattan ayrı tutulamayacağını; bireylerin iktisadi değişim süreçleri içerisinde toplumdan soyutlanmış bir biçimde davranışlar sergilemelerinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. İktisadi olaylar bulunan mekâna ve zamana bağlı olarak gelişim ve değişim gösterdiği için, kültür, değer ve sosyal normlar gibi karmaşık unsurların iktisadi alandaki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir (Kitapçı, 2018: 24).

İktisat yazınında kültürel iktisat, “toplumların nesiller arası değerlerini, inançlarını ve tercihlerini ya da davranış kalıplarını kapsayan kültür ile şimdiki ya da geçmişten gelen kurumların birbirleriyle olan ilişkisinden kaynaklı ekonomik gelişmeyi araştırma alanı” olarak tanımlanır (Yay, 2021: 27).

Kültürel iktisat, sosyal sermaye iktisadi ile birlikte şekillenen ve iktisadın yeni bir yaklaşımı olmasının yanında, kültürün iktisadi yaşam üzerindeki etki ve sonuçlarını ele almaktadır. Dolayısıyla kültürel iktisadın temel konusu özetle, kültür ve iktisat ilişkisi biçiminde göze çarpmaktadır. Kültürün iktisadi analizi son yıllarda büyük ilgi gören çalışma konuları arasında yer almaktadır. Söz konusu çalışmalar, kültürün iktisadi yaşamı ve birçok iktisadi değişkeni etkilemesinin yanında, iktisadi büyüme ve kalkınma hızını artırması bakımından ulusların zenginliğini etkilediğini göstermektedir (Aktan vd., 2021: 165).

Diğer taraftan, Ahmet Güner Sayar’ın çalışma alanına bakıldığında; “kültür iktisadi” ya da “kültürel iktisat” (economics of culture/cultural economics) öne çıkmaktadır. Sayar, toplumsal kültürü oluşturan enformel kurumlar kapsamında gelenek, inanç ve değerler ile sosyo-ekonomik olarak adlandırdığı formel kurumların insan yaşamı üzerindeki toplumsal değişimini irdeleyerek akademik hayatını şekillendirmiştir. (Yay, 2021: 28).

Guiso vd. (2006) çalışmasında, yakın zamana kadar ekonomistlerin ekonomik olguların belirleyicilerinden biri olarak kültürü kabul etmekte isteksiz olduklarını ifade

etmiştir. Bunun sebebini, kültür kavramının belirsizliği, test edilebilirliği ve hipotez kurmanın zorluğuna dayandırmaktadır. Son gelişmelerle birlikte, daha iyi tekniklerin ve daha fazla verinin elde edilmesi sayesinde insanların tercihlerindeki ve inançlarındaki farklılıkları ortaya koyarak ekonomik olgularla ilişkilendirmek mümkün kılınmıştır. Böylelikle test edilebilen ve hipotez kurulabilen kültürel farklılıkların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Fernandez (2008) araştırmasında, kültürün ekonomik sonuçlarının arka planında yer alan kurumları ve ekonomik değişkenleri birbirinden ayrı olarak ele almanın zorluğuna değinmiştir. Kültürün ekonomik sonuçlar üzerindeki etkilerini ampirik olarak belirleme ve “kültür önemli ise ne kadar önemlidir” sorusunu tartışmaya açmıştır. Bu bakımdan, kültürün ve kurumların birbirinden bağımsız değişkenler olmadığını, kurumların kültürle birlikte ele alınması gerektiğini aktarmıştır. Dolayısıyla hangi kurumların nasıl kurulduğuna ve dönüştüğüne dair süreçlerin sadece toplumun yaşadığı sorunlarla değil, aynı zamanda o dönemin inançlarına, tercihlerine ve kültürüne bağlı olduğunu göstermiştir.

North'un (1990) tanımına göre kurumlar, “toplumda oyunun kurallarını oluşturan ve insan etkileşimlerini şekillendiren, insanlar tarafından oluşturulmuş kısıtlar” olarak ifade edilmiştir. Kurumlar, insan etkileşimini şekillendirmek amacıyla insanlar tarafından oluşturulan her türlü kısıtı kapsamaktadır. Çalışmalarında kurumları formel mi ya da enformel olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, insanlar tarafından oluşturulan kurallar formel kısıtlar olarak kabul edilirken, diğer taraftan enformel kısıtlar ise gelenekler ve davranış kodları şeklinde ele alınmaktadır. Bu kurumlar, politik, sosyal ve ekonomik alanlardaki insanî mübadelelerde teşvik yapılarını belirleyerek ekonomik davranışların yönünü tayin etmektedir (North, 1990: 3-4).

Günümüz dünyasında, kültür-iktisat etkileşiminin kesişim alanında yoğunlaşan birçok araştırma grubu bulunmaktadır. Varlığını sürdüren bu gruplar, dini kurumlar ve inancın yanı sıra davranışlarda iktisadi yöntemlerin ve değerlendirmelerin kullanılmasıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde ne kadar yaygın hale geldiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu araştırma grupları, Mercatus Center George Mason Üniversitesi bünyesinde yıllık olarak düzenlenen araştırma konferanslarında odak noktası olarak belirlenen din, ekonomi ve kültür konularında çalışmalar yürütmüştür. Bu araştırma grupları:

- James M. Buchanan Center for Political Economy,
- ERel (Economics of Religion)
- ASREC (Association for the Study of Religion, Economics and Culture)

olarak din, ekonomi ve kültür çalışmaları üzerine disiplinler arası çalışmaları destek amacıyla kurulmuştur (Baç, 2007: 16).

Bu gelişmeler ışığında, kültürel iktisat perspektifinden bakıldığında kültür ve kurumlar arasındaki etkileşim, ekonomik faaliyetlerin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Süryani toplumunun tarihsel süreç içerisinde geliştirdiği kültürel normlar, inanç sistemleri ve toplumsal kurumlar, Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin örgütlenmesinde ve sürdürülebilirliğinde doğrudan etkili olmaktadır. Dolayısıyla kurumsal yapıdaki değişimlerin Süryanilerin ekonomik pratiklerinin zaman içinde dönüşmesine yol açabileceği ve bu durumun tarihsel değişimin anlaşılmasında kurumların belirleyici rolünü ortaya koyduğu değerlendirilmektedir.

1.1. Kültürel İktisatta Kurum Kavramı

İktisatçılar topluma uygun fikirler tasarlayarak, kurumlar aracılığıyla topluma etkin bir şekilde kodlama görevi yüklemektedirler (Yay, 2021: 31). Bunun yanında, iktisatçılar gerek geçmişte gerek günümüzde bireylerin de içinde yer aldığı ortak çalışmalarda yer alırken göstermiş oldukları çabalar çeşitli analitik sistemleri ortaya koymuştur (Barber, 1997: 31). Bu noktada, iktisatçıların ekonomik karar birimlerinin davranışlarının açıklamasında kültürün rolünü de dahil eden çalışmaları yakından izlenmektedir (Yavuzaslan, 2018: 225). Bu gelişmelerden hareketle, kültürel iktisadın kurumlarla olan ilişkisi, toplumu şekillendirmesiyle kültürel ortam içerisinde kendi varlığını devam ettirmektedir.

Kültürel iktisadın temel ilgi alanı olan toplumun bir parçası olan kültürün yanında, etkileşim içerisinde olduğu ve birbirini beslediği kurumu da bu alan içerisinde değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu bakımdan, kurumsal iktisadın ağırlık merkezinde yer alan kurum faktörü ile kültürel iktisadın merkezinde olan kültür faktörü birbirleriyle iç içe gelişimini sürdürmektedir.

Kurumsal iktisadın temel ilgi alanı olan kurumların ortaya çıkış noktasında, iktisadi hayat içerisinde kurumların ne kadar etkili olduğu ve iktisadi analizler yapılırken taşıdığı önemin derecesi belirleyici faktörlerdir. Ancak zamanla yapılan çalışmalar sonucunda bu belirleyici faktörlerde farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşma sonucunda kurumsal iktisat, yeni ve eski kurumsal iktisat olarak ikiye ayrılmıştır. Ortaya çıkan iki yaklaşımda da genel anlamda görüş farklılıkları olsa da temelde ortak noktaları, iktisadi hayatın merkezine kurumları oturtmaları ve bu kurumlara büyük önem vermeleridir (Aktan ve Yay, 2018: 68).

Acemoğlu vd. (2005) kurumları “politik ve ekonomik olarak kategorize etmenin arkasında sosyal tercihlerin oluşumu ve uygulama sistemleri” olduğunu savunurken, diğer taraftan Greif (2006) kurumları “sosyal faktörler sistemindeki insan yapısı, fiziki olmayan kurallar, inançlar ve organizasyonlar” olarak ifade etmiştir (Acemoğlu vd., 2005; Greif, 2006, aktaran Yay, 2021: 28).

Rodrik (2009), kurumların değişiminde yatan temel argümanın “iyi kurumlar nasıl elde edilir” sorusu olduğunu aktarmıştır. Bu argümana cevap olarak; i) kurumsal çeşitliliğe, ii) yerel koşullara özgü teknoloji transferine, iii) kurumlara katılımcı siyaset göstermenin, kurumların kurumsal değişime uğrayarak seviye atlamasında önemli olduğuna vurgu yapmıştır (Rodrik, 2009: 159-172).

North (2002) kurumlardaki değişimin kademeli olarak oluştuğunu ve bu oluşumun arka planında savaşların, devrimlerin ve doğal olayların etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Bu gelişmelerle birlikte feodalizmin ve büyük toprak sahipliğinin yok olmasında, teknoloji ve pazarlık gücündeki değişimin anahtarı olan aktörler arasındaki kurumsal bağların kurumların yıllar içinde derece derece değiştiğine ve evrildiğine örnek oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu değişimin sonuçları formel ve enformel kısıtlar üzerinde de etkili olacak ve birtakım değişimlere yol açacaktır. Özellikle devrim ve fethin beraberinde getirdiği kurumsal değişim, genel olarak formel kurumlarda da köklü bir değişime neden olacaktır (North, 2002: 116-117). Bu bağlamda, kurumların en az iki önemli rolü vardır: birincisi eksik piyasalara yanıt vermek, ikincisi ise tam piyasaları engelleyen bilgi sorunlarının üstesinden gelmeye yardımcı olmaktır (Gagliardi, 2008: 430).

Coase, “bireylerin mal ve hizmet akışlarını incelerken bunun kurumlarla bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve ekonomik performansın belirleyicisi olarak kurumların temel bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla ekonomik sistemlerin verimliliğine dayanan mal ve hizmetlerin akışı, bir toplumun refahını da doğrudan etkilemektedir. (Coase, 1998: 72-74). Toplumsal değerlerin biçimlenmesinde, kültür yargılarının oluşumunda neyin normal neyin sıra dışı olacağı konusunda iktisadi yapıyı etkilemesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Baş Dinar, 2015: 38) Doğal olarak, iktisat metodolojisinin gelişim sürecinde insan, doğa ve kurumlar ilişkisinin birlikteliği gözönünde bulundurulduğunda, iktisat metodolojisine ihtiyaç olduğu görülmektedir (Aktan vd., 2021: 44).

1.2. Kültürel İktisatta Kültür Kavramı

Sosyal bilimlerin temelindeki insanoğlu için kültür ayrılmaz bir parça olarak bilinmektedir. Bu bakımdan Güvenç (1979), kültürü bir toplumun kendisine özgü olan sosyal süreçlerini barındıran ve toplumsal birikim uygarlığının tarihsel izlerini oluşturan insan ve toplum teorisi olarak tanımlamıştır (Güvenç, 1979: 95).

Mayhew (1988), Veblen’i iktisat antropoloğu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın arkasındaki ana etmen, Veblen’in insanların farklı fikirlerinin ortaya çıkışının sadece yaşadığı toplumun kültürüne bağlı olmadığını, bunun yanında kültürü oluşturan insanın değişim gücünü de hesaba katmasıdır (Mayhew, 1988, aktaran Demir, 1996: 93). Bireyin sahip olduğu toplumsal sermayenin büyüklüğü, ilişki ağının genişliği ve toplumda ilişki içinde bulunduğu kişilerin iktisadi ve kültürel sermayesi ile doğru orantılıdır. Bunun nedeni, bütün ilişkilerin eşit değerde olmaması ve bazılarının getirisinin diğerlerinden fazla olmasıdır. Bundan yola çıkarak, başka sermayelerle kıyaslandığında toplumsal sermayenin çarpan etkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Bireylerin ilişki ağlarından ve bu ağda var olan kişilerin sermayelerinden vekaleten fayda sağlama kapasiteleri ne kadar büyükse, iktisadi ve kültürel sermayelerindeki verimde o derece eşitsiz bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016: 107). Dolayısıyla iktisadi ve kültürel sermayenin, kültür ve birey üzerinde doğrudan etki alanının farklı biçimde nüfuz ettiği görülmektedir.

Kurumsalcı yaklaşıma göre, bireylerin tercihlerinin oluşumunda sadece kurumlar değil, aynı zamanda kültür de yer almaktadır. Kurumsal faktörlerin bireysel tercihleri etkilediği ve iktisadi sistemlerin kültürel sistemin bir alt yapısı olduğu savunulmaktadır. Sistemlerin birbirleri ile olan ilişkileri ve değişimleri üzerinde durulması gerektiği konusunda ısrarcı bir tutum içindedirler. Bundan yola çıkarak, toplumu oluşturan bireylerin kendisi değişim gösterirken içinde buldukları toplumu da aynı zamanda değiştirdikleri görülmektedir. Aralarında ilişki bulunan davranışlar bütününe açıklanmasında bir ya da birkaç faktörün etkili olduğunu söylemek yanıltıcı sonuçlar verebileceği gibi, sürekli olarak bir değişim gerçekleştiğinden tek ve sabit bir açıklama yapılamayacağı savunulmaktadır. Bunun yanında kurumsalcılar, iktisadi süreçlerin oluşumundaki toplumsal yapı üzerinde kurumların tarihsel bir rol oynadığını belirtmektedirler (Demir, 1996: 65).

Harrison (1992), kültürün grup veya ulusal değer sistemlerini, tutumları, dini ve diğer kurumları, entelektüel başarıları, sanatsal ifadeleri, günlük davranışları, gelenekleri, yaşam tarzını ve birçok diğer özelliği tanımlayabilmesini belirsiz ve esnek bir kavram olmasına bağlamaktadır. Ancak kültür ve ilerleme arasındaki ilişki detaylıca irdelendiğinde, bu kavramın tanımı daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu bakımdan grup

veya ulusal siyasi, ekonomik ve sosyal performansı etkileyen kültürün bu yönlerine de değinmek gerekmektedir. Dolayısıyla kültür, insan deneyiminin tüm boyutlarında bireysel ve sosyal davranışları etkileyen tutarlı bir değerler, tutumlar ve kurumlar sistemidir. (Harrison 1992: 9)

Kültür, bir yandan veri olmasının yanında bir yandan da amaçlı davranışlar yoluyla değişen bir nitelik taşımaktadır. Bilgi üretiminin iktisadi boyutları, özellikle gelişmiş ülkelerde kültürel sanayiler olarak tanımlanan kültürel iktisat çatısı altında incelenmektedir ((Demir, 1996: 168-186). Bir halkın ya da toplumun yaşam tarzını ifade eden kültür kavramı, toplumsal bir kategori içinde yer almaktadır. Kültür alanında yapılan analizler, herhangi bir disiplini esas almamakta; diğer disiplinlerin ilgi alanlarından beslenerek onları teşvik eden ve disiplinlerarası bir ilham kaynağı olarak sürekli hareket halinde olan bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle kültür, herhangi bir disiplinin kökeni içerisinde yer almamaktadır (Jenks, 2007: 15-17).

Demir, kültürün bireyin üzerindeki etkisini ve ilişkiyi tanıma biçimini şu şekilde ifade etmektedir (Demir, 1996: 228).

“Her birey, bir sosyal-hukuki çerçeve içerisinde kendisini ve içinde yaşadığı ilişki biçimini tanımaktadır. Bu tanıma süreci, aynı zamanda davranma biçim(ler)inin kodlanmasını da içermektedir. Yani bilgilenme ile davranma, çoğu zaman eşzamanlı ve iç içe geçmiş vaziyette işleyen iki süreçtir. Farklı coğrafyalarda, farklı sosyokültürel iklimlerde ve farklı zaman dilimlerinde yaşayan insanların öğrenme ve davranma kalıpları da farklı olacaktır”.

Kültür insanların yaşadığı coğrafya koşullarına göre şekillenmektedir. Bu bakımdan toplumlar değiştiççe kültürel gelenekleri de değişime uğrayacaktır. Bu değişikliği neyin yönlendirdiğini saptamak için kurumların ve uygulanan kamu politikalarının rolünü irdelemek gerekmektedir. Bunun yanında, sosyal ağlar enformel kurumların güçlü bir şekilde ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu bakımdan sosyal etkileşimler, topluluklar ile enformel kurumlar arasındaki koordinasyonun mümkün kılınmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Koordinasyon ve etki mekanizması, motivasyonlardaki ve bilgilerdeki değişikliklere göre şekillenmektedir. Bu bakımdan insanlar, başkalarının değerlerini önemseyerek sosyalleşmekte ve motive olmakta, geçmişten gelen değerleri gözlemleyerek ve başkalarından dinleyerek de sosyal ağlar içerisinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla Süryanilerin kültürel mirası kapsamında ekonomik faaliyetlerinin geçmişi, bugünü ve geleceğinin konumu, sosyal ağların sağladığı koordinasyon ve motivasyondaki bilgi değişimleri çerçevesinde şekillenmektedir.

1.3. Kültür ve İktisadi Faaliyetler İlişkisi

Günümüzde kültür ve iktisat ilişkisi, ekonomik başarı kazanımı potansiyelleri bakımından giderek artan bir öneme sahiptir. Söz konusu kültürel iktisat gelişiminde yer alan iktisadi faaliyetler ve kültür birlikteliği, yıllar içinde çeşitli araştırma ve analizlere konu olmaktadır. Kültür iktisadi için vazgeçilmez öğelerden biri olan kültür, iktisadi faaliyetlerin sosyal dönüşüm üzerindeki rolü araştırıldığında belirleyici bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Toplumsal hareketliliğin artmasında, bölgesel kalkınmanın gelişmesinde ve yerel çerçevede rekabetin artmasında iktisadi faaliyetlerin çarpan etkisi göze çarpmaktadır.

Davranışsal iktisatçılar, iktisadi faaliyetler üzerinde etkili olan bazı davranış biçimlerindeki farklılıkların ekonomik açıdan ne derece önemli olduğunu kabul etmişlerdir. Bu davranış biçimlerinin kökeninde toplumdaki bireylerin tercihleri, ait olduğu kültür, davranış normları, aile yapısı, iş bölümü, cinsiyet, ırk ve din bulunmaktadır. Gary Becker iktisadi analizlere kültürel değişkenleri dahil ederek 1950’li yıllardan itibaren ailenin ekonomik yapısı, tercihlerin oluşumu ve bu tercihlerin doğurduğu davranış biçimleri ile alakalı birçok çalışma yayımlamıştır. Oyun teorisinde meydana gelen gelişmelerin de etkili olduğu ve günümüzde kültür olarak nitelenen davranış kurallarının çıkış noktasında bireysel ya da toplumsal olarak rasyonelliğin temel alınması ile ilişkilendirilen yeni bir literatür, iktisat dünyasında yerini almaya başlamıştır (Becker, 1950, aktaran Baç, 2007: 16).

Ashraf ve Galor (2011), araştırmalarında kültürel farklılıklardan kaynaklı kültürel etkileşimin ekonomik kalkınma kalıplarında çeşitliliğin artmasında etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Kültürel etkileşimin sınırlı olduğu toplumlarda, kültürel katılıkla beraber bu toplumlarda teknolojiye uyum sağlama yeteneğinde azalma olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan iktisadi faaliyetlerin etkinliğini artıran toplumlarda, kültürel farklılık düzeyine göre ekonomik kalkınmalarında farklılık olacağına işaret edilmiştir.

Guiso vd. (2006), araştırmalarında kültürü “etnik, dini ve toplumların nesiller arası hiç değiştirmeden aktardıkları inanç ve değerler olarak” ifade etmişlerdir. Roland ise (2015) kültürü, “genel olarak, belirli bir topluluktaki insanların dünyanın (hem doğanın hem de toplumun) nasıl işlediğine dair sahip oldukları değerler ve inançlar kümesi ve bu değerler kümesinden türetilen davranış normları olarak” tanımlar (Roland, 2015: 2). Castellani (2019), kültürün temel özelliklerinden kültür için şu çıkarımları ifade etmiştir: i) sosyalleşme yoluyla iletilen grupların ortak noktasıdır, ii) insan etkileşimine enformel kısıtlamalar koyar, iii) bilgiden veya beşerî sermayeden farklıdır.

Montalvo ve Reynal-Querol (2014) çalışmalarında kültürel farklılıkların ekonomik kalkınma için iyi mi yoksa kötü mü olacağı ve eğer bu farklılıklar çatışmaya yol açarsa ekonomik kalkınmayı geciktirip geciktirmeyeceği ya da kültürel çeşitliliğin yaratıcılığı teşvik ederek ekonomik refahı artırıp artırmayacağı üzerine sorular ele almışlardır. Bu bakımdan kültürel çeşitliliğin ekonomik kalkınma üzerinde hem olumsuz hem de olumlu olarak etkisi olduğunu göstermişlerdir. Bir taraftan kültürel çeşitlilik iş birliğini zorlaştırarak ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilerken diğer taraftan kültürel farklılıkların üretim fonksiyonu üzerinde farklı üretme becerileri ve sorunları çözmeye yaklaşımlarıyla inovasyon hızını artırdığını göstermişlerdir.

Alesina ve Giuliano (2015) çalışmalarında, kültürel değişkenlerin ekonomik seçimin belirlenmesinde ülkelerin gelişme hızını ve refahını etkilediğini ortaya koymuştur. Kültür ve kurumlar geri bildirimlerle birbirleriyle etkileşime girer ve gelişir. Bu bakımdan kültür, kurumların türüne göre değişir ve aynı kurumlar farklı kültürle farklı işlevlere bürünebilir. Dolayısıyla daha sonraki araştırmaların, bu gelişmelere ampirik cevaplar bulmak için hem kurumsal değişim hem de kültürel değişimin kronolojisini oluşturarak aralarındaki etkileşimi incelemesi gerekir.

Güçlü kurumların kaynağının diğer kurumlar olduğu ve gücünü, hacmine katkıda bulunan diğer kurumların oluşumundan aldığı unutmamak gerekir. Bu kurumların yapısında yer alan kültürün oluşmasına katkı sağlayan bireylerin ekonomik davranışlarını şekillendiren temel değerler, inançlar ve normlar bütünü yer almaktadır. Böylelikle oluşan kültürel yapı, enformel kurumlar aracılığıyla ekonomik hayata

yansımakta ve güven, iş birliği, ahlaki yükümlülükler gibi unsurlar ekonomik etkileşimlerin çerçevesini belirlemektedir. Kurumların etkinliği, işlem maliyetlerinin düzeyini doğrudan etkilemesiyle mübadeleyi ve uzmanlaşmayı teşvik ederek ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine ve derinleşmesine olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak, kültür ve kurumlar aracılığıyla şekillenen bu yapı, ekonomik performans ve toplumsal refah üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır.

1.4. Kültürel İktisat ve Enformel Kurumlar İlişkisi

Buğra (1995), bireyin amaç ve hedeflerinin, bireyin toplumsal ilişkisinden yola çıkarak ortak değerler, sosyal, siyasal ve kültürel unsurların etkisi ile biçimlendiğini ifade etmiştir. Bunlar yalnızca bireyin amaçlarının tek başına yeterli olmadığını; ayrıca bu amaçlara ulaşmada tercih edilen araçların kalitesinin, yani amaç ile araç arasındaki ilişkinin şeklini de değiştirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan iktisadın, kendi sınırlarının dışına çıkarak ekonomik birey dünyasından gerçek bireyin dünyasına geçmesi gerekmektedir (Buğra, 1995: 18).

Greif (1994) çalışmasında, toplumun örgütlenmesindeki karmaşık süreci sadece şimdiki ve gelecekteki ekonomik büyümenin doğal kaynaklar, teknoloji ve tercihler fonksiyonu olmadığını, toplumun örgütlenmesindeki tarihsel, kültürel, sosyal, politik ve ekonomik süreçleri de yansıttığını ifade etmiştir. Bu bakımdan karşılaştırmalı tarihsel analiz, toplumsal örgütlenme evriminin arka planındaki kurumsal evrimi ve kültürü, toplumsal organizasyonu ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesinde çeşitlilik sağlamaktadır.

North (1990), enformel kuralların kaynağının nereden geldiği hususunda, toplumların hafızasında yer edinmiş bilgilerin kodlanması ve yorumlanması sonucunda oluşan kültüre işaret etmektedir. Diğer taraftan formel kuralların kaynağının ise siyasal kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmeler olduğunu aktarmıştır. Enformel ve formel olarak kategorize edilen kısıtlar arasındaki ayırım, nitelikten ziyade bir derece farkını belirtmektedir. Kurumsal yapılar, bir uçta tabular, görenekler ve gelenekler gibi yazılı olmayan kültürel normlardan, diğer uçta ise anayasalar ve yasalar gibi açıkça kodlanmış formel kurallara kadar uzanan bir süreklilik üzerinde yer alır. Tarihsel süreçte, yazılı olmayan gelenek ve göreneklere yazılı kurallara doğru gerçekleşen bu dönüşüm uzun, düzensiz ve kademeli olmakla birlikte, genel olarak daha az karmaşık toplumlardan daha karmaşık toplumlardaki kurumsal yapılara doğru tek yönlü bir eğilim sergilemiştir. Bu dönüşüm, toplumsal karmaşıklığın artmasıyla birlikte ortaya çıkan uzmanlaşma ve iş bölümünün derinleşmesiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, kültürel olarak aktarılan enformel kurallar, zaman içinde ekonomik ve toplumsal ihtiyaçların baskısıyla formel kurumsal yapılara dönüşebilmekte; bu da kültür ile kurumlar arasındaki dinamik ve karşılıklı etkileşimi ortaya koymaktadır (North, 1990: 37-47). Diğer taraftan Lin ve Nugent (1995), kurumu insanların birbirleriyle olan etkileşimlerini yöneten ve şekillendiren, kısmen de diğer insanların ne yapacağına dair beklentiler oluşturmalarına yardımcı olan, insan eliyle tasarlanmış davranış kuralları bütünü olarak tanımlamıştır (Lin ve Nugent, 1995: 2306-2307). Başka bir deyişle, kurumlar fırsat kümesini belirleyerek belirsizliğin minimuma indirgenmesi yoluyla insan etkileşimini daha düzenli ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürebilir (Gagliardi, 2008: 437).

Ostrom (2005), devletin ya da düzgün işleyen formel kurumların bulunmadığı bir ortamda bireylerin orta malların kullanımı ve bedavacılık sorununa karşı nasıl davranışlar sergiledikleri ya da nasıl çözümler ürettiklerine dair incelemelerini, enformel

kurumları ele aldığı “Understanding Institutional Diversity” (2005) adlı kitabında değerlendirmiştir. Ortak havuz rejimlerinde bireysel olarak organize olmuş kurumsal inovasyonu inceleyen Ostrom, yaptığı saha çalışmalarında birçok alanda erişim izninin yalnızca grup üyelerine verildiğini, diğerlerinin ise dışlandığını gözlemlemiştir. Toplulukta ortaya çıkan sorunların çözümü, bu tarz yapılanmalara yol açan “yerel kolektif aksiyon” aracılığıyla sağlanmıştır (Ostrom, 2005, aktaran Dumludağ, 2014: 29).

North (2002) çalışmasında, enformel kurumların nasıl değiştiğinin ve şekillendiğinin kültürel evrimle açıklanması gerektiğine işaret etmektedir. Toplumun zamanla değişen kültürel özellikleri, kazalar, öğrenme ve doğal ayıklanma gibi etkenlerin kültürel evrime şekil verdiği belirtilmektedir. Bu değişime neyin yol açtığı net ve kesin bir biçimde açıklanamamış olsa da bunun arka planında toplumun zaman içerisinde değişen davranış formlarının ve tercihlerdeki değişimlerinin kültürü de değişime sürüklemesi sonucunda enformel kurumların değişimi kaçınılmaz olmuştur (North, 2002: 114). North’un kültürel evrim ya da kültürel değişim kavramlarına bakıldığında, temelde birden fazla konuyu önemli hale getirdiği görülmektedir. Bu bakımdan kültürel değişim olmadan, kurallar ve kurumlarla sosyal düzenin tesisinin oluşumu mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni ise sosyal, siyasal ve iktisadi sorunların tek başına yalnızca kurallar ve kurumlar yoluyla çözülemeyeceğinin farkında olunması gerektiğidir (Aktan ve Yay, 2018: 74). Bu gelişmeleri destekleyen North’un fikriyatında kurumların değişiminin aşamalı olarak gerçekleşmesindeki sürecin; davranışların birikerek ilerlemesi, öğrenilmesi ve gelişmesi şeklinde ortaya çıkan formel ve enformel kurumların birbirleriyle olan bağlantısıyla, ilintili olduğu görülmektedir (Kingston ve Cabellero, 2009: 168). Dolayısıyla enformel kurallar toplumda yer alan bireylerin tekrarlanan davranış ve etkileşimleri ile ortaya çıkmakla beraber, toplumca meşrulaştırılmış davranış normlarını kapsamaktadır (Eroğlu, 2018: 175).

Gelişmiş ekonomilerde formel ve enformel kurumlar birbirlerini tamamlayıcı rol üstlenirken, gelişmekte olan ekonomilerde ise enformel kurumlar, formel kurumların olmadığı durumlarda ikame rolü üstlenmektedir. Buradaki enformel kurumların rolleri şunlardır (Dumludağ, 2014: 27-28):

- Küçük girişimcilere yönelik formel finans mekanizmalarının yeterli olmadığı durumlarda bunlara erişim maliyetlerini düşürür,
- Düşürülen maliyetler sayesinde küçük üreticinin piyasaya girmesine olanak sağlar,
- Kapalı olan toplumsal ağlardaki sürekli iletişim, ticari faaliyet riskini düşürürken, üyelerin birbirleri ile olan bağlantı maliyetlerini de azaltır,
- Akrabalık ilişkilerindeki yakınlık ya da etnik gruba olan sadakat ve güven ilişkisi piyasadaki bilgi paylaşımı ve işlemlerde kolaylık sağlar,
- Faaliyetleri gerçekleştirmek için yapılan sözleşme şartlarını yerine getirmek, grupların kalabalıklaşması ile zor bir sürece girmekte ve ilerde yapılabilecek bir hatanın gruba üye kişinin itibarını zedeleyebilir ya da gerçekleştirilecek olan faaliyetlerden dışlanabilir.

Kültür ve kurum tanımlamalarında normların ve geleneklerin bir arada bulunmasının ortaya çıkardığı karışıklık sonucu, literatür yazınında normların ve geleneklerin etkileşim içerisinde bulunduğundan dolayı formel kurumlar kurum, enformel kurumlar kültür olarak değerlendirilerek analizlere dahil edilmektedir. Yani

kültür iktisadı (ya da kültürel ekonomi), yerleşik iktisadın gündemine 1990 yılı itibarıyla, az da olsa World Values Survey ve The General Social Survey gibi veri setlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, değerlere ya da kurumlara ilişkin toplumun iktisadi gelişimi üzerindeki etkileri; toplumsal iktisadi tercihlerin ya da davranışların inanç, değer ve kurumlar çerçevesinde analiz edildiği ampirik çalışmalarda yer edinmiştir (Yay, 2021: 28).

Avner Greif (1993), “Erken Dönem Ticaretinde Sözleşmelerin Yürürlükte Olması ve Ekonomik Kurumlar: Maghribi Tüccarların Koalisyonu” makalesinde, 11. yüzyılda enformel kurumların Maghribi ticaretindeki rolüne bakmaktadır. Greif, çalışmalarında kurumlar içerisinde inanç sistemlerinin, normların ve organizasyonların varlığının önemine vurgu yapmıştır. Kurumların bireylerin inançlarını barındırması, onların dünya görüşlerine dair normları içselleştirip başka insanların kendilerine yönelik davranışlarının nasıl olabileceği ile ilgili beklentilerini şekillendirmesine aracılık etmektedir. Çalışmalarında psikoloji, sosyoloji, antropoloji literatürüne gönderme yapan Greif, enformel kurumların varlığı ile formal kurumlara nasıl geçiş yapıldığını anlatırken oyun teorisini kullanmıştır (Greif, 1993, 2006, aktaran Dumludağ, 2014: 28).

Kültürel iktisat perspektifinden enformel kurumların iktisadi yaşam üzerindeki etkisine bakıldığında, azınlık toplulukların ekonomik faaliyetlerinin biçimlenmesinde enformel kurallar ve yerel pratik düzenlemeler belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu topluluklar arasında güven, itibar ve aidiyet gibi kültürel olarak aktarılan normlar; sözleşmelerin içeriğini, değişim ilişkilerinin sınırlarını ve ekonomik örgütlenme biçimlerini büyük ölçüde şekillendirmektedir. Bunun yanında bazı durumlarda yazılı sözleşmeler ikincil bir rol oynarken, sözlü anlaşmalar, cemaat içi yaptırımlar ve sosyal dışlanma gibi enformel kurallara dayalı yaptırım mekanizmalarının harekete geçirilmesi işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik etkileşimi artırmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında Süryani topluluğunun ekonomik faaliyetleri, kültürel iktisat perspektifinden ele alındığında enformel kuralların ve kültürel pratiklerin belirleyici olduğu bir yapıda göze çarpmaktadır. Tarihsel olarak ticaret, zanaatkârlık, kuyumculuk ve telkari gibi alanlarda yoğunlaşan Süryaniler, ekonomik ilişkilerini büyük ölçüde cemaat içi güven, itibar ve güven normları üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda yazılı sözleşmelerden ziyade sözlü anlaşmalar, aile ve kilise temelli ağlar ile cemaat içi yaptırım mekanizmalarının ön plana çıkmasıyla enformel mekanizmalar, işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik etkileşimin sürekliliği üzerinde önemli rol oynamaktadır.

Süryanilerin geçmişten kazanım elde ettikleri kültürel davranış kodları Süryanilerin toplumsal yaşam biçimlerinde önemli yer edinmiştir. Bu kültürel davranış biçimleri hem Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin devam ettirilmesinde hem de gelecek nesillere aktarılmasında etkilidir. Bunun yanında Süryani toplumunun kurduğu vakıfların, bağlı oldukları topluma gerektiğinde ekonomik faaliyetlerin durma noktasına geldiği durumlarda finansal destek sağlaması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında kurumsal hafıza olarak köprü görevi üstlenmesi önem taşımaktadır.

2. Tarihte Süryaniler ve Süryanilerin Ekonomik Faaliyetleri

2.1. Tarihte Süryaniler

Süryanilerin 1960 yıllardan itibaren başlayıp bugüne kadar süregelen göç dalgası sebebiyle bazı sorunlar ortaya çıkmış ve yaşadıkları ülkelere ya da coğrafyaya uyum sağlama süreci, Süryani aydınlarını kendilerine has yeni kimlikler ve tanımlamalar geliştirmeye itmiştir. Bunun yanında Süryani aydınları, halkın kökenini araştıran bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur. Süryanilerin tarihsel kökenlerinde yaygın olan iki temel görüş karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Süryani aydınlarının ortaya attığı ve adına “Asurcu” olarak nitelendiren grup; ikincisi ise bunlara muhalif olarak ortaya atılan ve kendilerini daha muhafazakâr olarak tanımlayan “Aramici” olarak nitelendirilen gruptur. Ayrıca bu iki gruba da karşı çıkan “Süryaniciler” merkez tarafı da kendini göstermiştir. Mezopotamya kültürünü sahiplenen Asurcular, köklerini Mezopotamya’da bulunan imparatorluklara, özellikle Asur ve Babil’e dayandırdıklarını savunmaktadırlar (Keske, 2010: 10).

Süryanilerin tarihsel kökeni sadece Arami’lere ve Asur’lara dayandığı görüşünün, Mezopotamya’nın eski tarihine bakıldığında tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Buna karşılık kökeninin tüm eski Mezopotamya halklarına dayandırılması daha uygun olacaktır. Çünkü bu halkların arasındaki uyum ve kökenlerin birbirine yakın olduğu bilinmektedir (Bülbül, 2005: 30-31).

Süryaniler, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde eşit haklara sahip vatandaşlar olarak yaşamaya devam etmişlerdir. 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması içinde Süryanilere bir azınlık statüsü verilmediği görülmektedir. Bu bakımdan şu hususların bilinmesi gerekmektedir:

- Üniter devlet yapısı içinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi eşit haklara sahip olarak yaşamlarını devam ettirmektedirler.
- Lozan Antlaşması’nda azınlık statüsü verilmemiş olması konusu bugün Süryani toplumunun üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir.
- Hıristiyan bir toplum olmaları ve kendi dini ritüelleri ile gelenek, görenek ve kültürlerini yaşatmada karşılaştıkları sorunlar söz konusu olmaktadır.
- Azınlık statüsüne sahip olmadıklarından, bugün Türkiye’de diğer azınlıkların yararlandıkları bazı haklar olan kendi okullarını kurup işletmek, kendi dilinde eğitim yapmak ve kendi din adamlarını yetiştirmek gibi konularda bir kısım talepleri söz konusudur.
- Dini ve kültürel hakların kullanımı konusunda Türkiye Cumhuriyeti yasaları çerçevesinde bir kısıtlama söz konusu değildir.
- Ancak buradaki taleplere bakıldığında, daha çok azınlık statüsü içinde ve resmi olarak bu faaliyetlerin yapılması yönündedir.
- Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Süryaniler kendi kilise ve manastırlarına sahiptir ve özgürce kendi dinlerini ve kültürlerini yaşayıp yaşattıkları görülür. Kendi kiliselerini mülk olarak edinebilirler.
- Eğitim de dahil olmak üzere diğer temel vatandaşlık haklarından Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes gibi yararlanırlar.

- Dini özgürlük yanında eğitim, ifade özgürlüğü ve ekonomik özgürlükler Süryaniler tarafından kullanılmaktadır.
- Son yapılan bir araştırmaya göre 1991 yılı itibarıyla İstanbul'da yaşayan Süryanilerin sayısı 7500 civarında kayda geçmiştir.
- Bu araştırmaya istinaden İstanbul'da yaşayan Süryanilerin ekonomik durumları genel olarak Türkiye ortalamasının üstünde olduğu görülmektedir.
- İstanbul'a daha çok Cumhuriyet döneminde ve Mardin ile Midyat başta olmak üzere değişik şehirlerden göç eden Süryanilerin büyük bir bölümü zengin ailelerden oluşmaktadır.
- Bu ailelerin %84'ünün ekonomik açıdan sorunları olmaksızın çoğunlukla kendi işyerlerine sahiptirler.
- Kültürel seviyeleri kuşaklara göre farklılık göstermekle birlikte okuma yazma oranı yüksektir.
- Türkçe'nin yanı sıra Süryanice 'den başka, bölgesel olarak Arapça ve Kürtçe de konuşulan diller arasındadır.
- Büyük şehirlerde yaşayanlar arasında Batı dillerinden en az birini konuşanların oranı yüksektir.
- Türkiye'de yaşayan Süryanilerin toplumsal faaliyetleri genellikle Kilise etrafında şekillenmektedir.
- Kilise ve manastırlarda toplumun talepleri doğrultusunda Pazar okulları, futbol kulüpleri gibi bazı faaliyetleri vardır.
- Yine ilk olarak 2005 yılında Midyat'ta, Dünya'nın değişik bölgelerinden gelen Süryanilerin de katılımıyla, 1. Süryani Bahar Şenliği yapılmıştır. Şenliğe Mardin Valiliği başta olmak üzere yerel yönetimlerin de destek verdiği ve bu etkinliğin İsveç'te yayın yapan Suroyo televizyonu tarafından naklen yayımlandığı bilinmektedir (Özdemir, 2014: 216-218).

Mardin ili, Süryanilerin tarihi boyunca yaşamlarını sürdürdükleri önemli bir yerleşim yeri olarak konumlanmasının yanında farklı etnik ve dinsel temelli toplulukları da içerisinde barındırmaktadır. Bu toplulukların ekonomik ve toplumsal oluşumları bakımından farklı özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan bölgedeki yoğun nüfus Müslüman olmasına karşın, birçok mezhep ve tarikat da bulunmaktadır. Süryanilerin Hıristiyan dinine mensup olmalarını yanı sıra kendi içlerinde çeşitli mezheplere ayrıldıkları da görülmektedir. Bunların çoğunluğu Ortodoks mezhebine bağlıdır. Devamında Keldani, Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı olan Süryaniler de varlıklarını sürdürmektedirler. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyan toplulukları haricinde, küçük bir Yezidi topluluğu da bulunmaktadır (Bilge, 1996: 84-85).

En köklü ve eski halklardan biri olan Süryanilerin yerleşim bölgesi olarak Mardin, Diyarbakır, Hatay, Elâzığ ve Adıyaman gibi şehirlerin olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi ve az sayıdan oluşan birkaç topluluğun bulunduğu Doğu Anadolu bölgesi tarihsel konumda yer almaktadır (Turgut, 2016: 76). Gelişen tarihsel olaylara paralel olarak 1960'lı yıllarda "Son Süryani Göçü" kendini göstermiş ve devam eden yıllarda bu göç hareketi hızla yükselen bir ivme kazanmıştır (Keske, 2010: 155; Turgut, 2016: 76). Bu göç süreci beraberinde İstanbul'da Süryani Cemaatinin oluşmasında da etkili olmuştur

(Bilge, 1996: 80). Mezopotamya'nın en kadim halklarından olan Süryanilerin Mardin ve çevresindeki varlığı geçmişten günümüze doğru gerileme içinde olduğu kayıtlara geçmiştir (Taşgın, 2005: 75; Bilge, 1997, aktaran Turgut, 2016: 76). Dolayısıyla Süryani göçünün temelinde sosyo-politik sorunlar çerçevesinde siyasi, ekonomik ve güvenlik sorunları yer almaktadır (Bakır, 2025: 39; Özmen, 2017: 171). Saha çalışması bulguları kapsamında katılımcılardan elde edilen ifadeler ışığında “Mardin ve çevresi 2500, İstanbul 17.500 olmak üzere yaklaşık 20.000 civarında Süryani nüfusunun olduğu” kanaatine varılmıştır (Ocak, 2026).

2.2. Süryanilerin Ekonomik Faaliyetleri

Osmanlı kayıtlarında Mardin Süryanilerinin ekonomik faaliyetleri ile ilgili yeterince kayıt bulunmamaktadır. Mardin'in ekonomik faaliyetleri kapsamında Süryanilerin durumuna ilişkin Osmanlı arşiv kayıtlarında tam olarak bilgi sunulmadığı görülmektedir. Bu bakımdan Süryanilerin ekonomik faaliyetleri ile ilgili genel çerçeveyi aşağıdaki çıkarımlardan yola çıkarak şekillendirebiliriz:

- Osmanlı kaynaklarındaki “tevziat” kayıtlarının Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki vergi miktarları,
- Osmanlı şehirlerinin resmi makam giderlerinin bu vergilerden karşılanması,
- Mardin'deki gayrimüslim tüccarların Müslüman tüccarlardan fazla olması
- 1837 -1845 yıllarında Mardin'deki gayrimüslim tüccarlara Müslüman tüccarlara kıyasla %50 daha fazla tevzii vergi düştüğünün görülmesi, Mardin'deki ticari hayatta gayrimüslimlerin rolünün önemini göstermektedir (Özcoşar: 2006: 202; Özcoşar: 2008).

Kadim Süryaniler, Nesturilerle kıyaslandığında daha şehirli ve ekonomik açıdan ticaret, el zanaatları ve esnaflıkla uğraşan bir toplum olarak bilinmektedir. Hayvancılıktan ziyade bağ ve bahçe tarımının ön planda olduğu şehirlerde Osmanlı sistemine adapte olmuş bir toplum varlığını göstermektedir (Özdemir, 2014: 68).

Diğer taraftan Yavuz -Salim tarafından Nsibin dergisi yazısında Süryanilerin aktif olduğu ekonomik faaliyetlere ilişkin döneme ait şu ifadeler yer almaktadır:

“Midyat'ta tüm zanaatkarlık işlerinin Süryanilere ait olduğu görülmekte idi. Bez ve kilim dokumacılığı, altın ve gümüş işlemeciliği, taş işlemeciliği ve bina inşaatı, lağımculuk, el basması gelişmişti. Terzilik, kunduracılıkta da ünlüydüler. Kunduracı Ya'qub son birkaç yıla kadar kundura yapmaya devam etti. Dış hekimleri ve kırık çıkık uzmanları da vardı. Süryani kadınlarının patıska üzerine işlediği çok renkli çiçek nakışları da çok ünlüydü”. (Salim, 2003: 77).

Geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların yaşayan fiziksel kalıntıları olarak tanımlanan tarihsel kaynakların, bulunduğu ilin turizminde önemli ekonomik getiri sağlayabilecek yoğunlukta ve nitelikte olduğuna işaret edilmektedir (Günel, 2006: 95). Bu bakımdan Süryanilerin ekonomik faaliyetleri kapsamında devam eden ve Süryanilerin yüzyıllardır yaşattığı sanat olan telkari, İris (2003) tarafından eserinde şu şekilde açıklanmıştır:

“Süryanilerin yüzyıllardır yaşattığı önemli sanatlardan birisi de telkariciliktir. Süryani telkari ustaları bu alandaki maharetlerini yaptıkları eserlere yansıtmış ve birbirinden kıymetli parçalar üretmişlerdir. Telkarinin sözcük anlamı, tel ile yapılan

sanattır. Ancak bu tanım, tel ile yapılan her sanatsal çalışmanın telkari olduğu anlamına gelmez. Telkariden yapılan işler sayılamayacak kadar çeşitlidirler. Sigara ağızlıklarından, tütün kutusundan, fincan zarflarından tutun da çeşitli tepsiler, kemerler, tepelikler, aynalar hep telkari tekniği ile yapılmışlardır. Bu sanatın kaynağının Mezopotamya olduğu sanılmaktadır. Buradan Uzak Doğu'ya, bir başka koldan ise Anadolu'ya ve Anadolu üzerinden de Avrupa'ya yayıldığı bilinmektedir. Yurdumuzda ise en önemli telkari merkezi Süryanilerin eskiden çokça yaşadığı Mardin'in Midyat ilçesi olmuştur. Midyat telkari işleri son derece zarif ve kıymetlidir. Bugün bu sanatı yaşatmaya çalışan az sayıda Süryani telkari ustası kalmıştır. Süryani ustaların yaptıkları parçaların değerleri bugün bile yörede anlatılmaktadır" (İris, 2003: 197).

3. Araştırma Yöntemi, Alanı ve Bulgular

3.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada Mardin ilinde bulunan Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin kültürel iktisat bağlamında incelenmesi amaçlandığından nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verilerinin elde edilmesinde yarı yapılandırılmış görüşme yöntemine başvurulmuştur. Bu görüşme yöntemi, bireyin bilgilerini, duygularını ve görüşlerini ortaya koyma yöntemi olarak bilinmektedir (Bal, 2014). Elde edilen veriler, bilgisayar destekli Maxqda 24 nitel veri analiz programına kodlanarak içerik analizi yapılmıştır. Maxqda analiz programı, araştırmacının elde ettiği verileri nitel analizde sistematik değerlendirmesine ve yorumlamasına yardımcı olan bir bilgisayar yazılımıdır (Creswell, 2013: 203). İçerik analiz ise, elde edilen verilerin derinlemesine analiz edilmesi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). Bu bakımdan Maxqda 24 veri programına görüşme sonucu elde edilen veriler kodlanmış ve kodlama uygun temalar belirlenmiştir. Bu temalar, göçün nedenleri, kültürel bağlar ve Süryani meslekleri olarak belirlenmiştir.

3.2. Araştırma Alanı

Araştırma kapsamında, derinlemesine görüşmeler Mardin ilinde yaşayan Süryanilerden seçilmiş Süryani esnaf ve halkın yer aldığı kuyumcu, gümüşçü, akademisyen ve din görevleri ile birlikte Mardin İlinin ekonomik paydaşlarından olan Dicle Kalkınma Ajansı, Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği ve Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi temsilcileri dahil olmak üzere toplam 15 (on beş) kişi ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın alanı Mardin Süryanilerinden oluşmaktadır. Bu alanın seçiminde bölgeyi tanıma ve Süryanilerin yoğun olarak burada yaşaması araştırmanın sınırları kapsamındadır. Araştırmada verilerin analizinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, analiz edilmek istenen konunun katılımcılara yol gösterici olması ve aynı tür bilgilerin elde edilmesi amacıyla önceden hazırlanmış sorulardan oluşan bir form olarak bilinmektedir (Büyüköztürk vd., 2018; Doğanay vd., 2012: 145; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Görüşme formunda göçlerin ekonomik faaliyetlere etkisine, Süryani kültürü ile ekonomik faaliyetler arasındaki bağa ve dini inançlar ile iktisadi faaliyetler arasındaki ilişki boyutuna dair sorulara yer verilmiştir.

Çalışmanın amacı etrafında şekillenen şu temalara yoğunlaşmıştır:

- Göçün nedenlerinin ana temasına ilişkin Süryanilerin görüşlerinin dağılımına ilişkin kodlama modelinin yorumlanması,
- Kültürel bağ ana temasına ilişkin Süryanilerin görüşlerinin dağılımına ilişkin kodlama modelinin yorumlanması,
- Süryani mesleklerinin ana temasına ilişkin Süryanilerin görüşlerinin dağılımına ilişkin kodlama modelinin yorumlanması.

Bu araştırma temaları ve literatüre dayalı görüşmeleri zenginleştirici alt temalar hazırlanarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme içerikleri, kültürel iktisat bağlamında dini inançlar ve iktisadi faaliyetler ilişkisi, ekonomik faaliyetlerin Süryani kültürü ile olan bağlantısı ve göçlerin ekonomik faaliyetlere etkisi gibi başlıklardan yola çıkılarak analiz yapılmıştır.

3.3. Bulgular

Araştırma kapsamında, Mardin Süryani esnaflarından seçilmiş kişilerin yanı sıra din görevlisi, turizm rehberi, akademisyen ve Süryanilerin ekonomik faaliyetlerini destekleyici ve teşvik edici kamu ve kalkınma ajansı kuruluşlarından yetkin kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcıların kültürel iktisat ekseninde Süryanilerin ekonomik faaliyetleri, göç, kültürel bağlar ve mesleklerinin detayları hakkındaki düşüncelerini anlamak üzere katılımcılarla yapılan görüşmeler tanımlayıcı olarak incelenmiş, analiz verileri ilgili literatür ışığında yorumlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Faaliyet Alanı	Tecrübe	Katılımcı Numarası
50	Erkek	Lisans	Basmacılık	25	K9
53	Erkek	İlkokul	Gümüşçülük	47	K4
45	Erkek	Lise	Gümüşçülük	30	K3
42	Erkek	Doktora	Tarım-Turizm	20	K6
48	Erkek	Lise	Gümüşçülük	38	K7
42	Erkek	Lise	Kuyumculuk	22	K5
45	Erkek	Lise	Gümüşçülük	20	K8
41	Erkek	Doktora	Akademisyen	20	K11
66	Erkek	Lisans	Din Görevlisi	51	K10
35	Erkek	Lisans	Gümüşçülük	23	K2
41	Erkek	Lisans	Gümüşçülük	35	K1
54	Erkek	Lisans	Meslek Kuruluşu	35	K12
57	Erkek	Lise	Meslek Kuruluşu	31	K13
40	Erkek	Doktora	Kalkınma Ajansı	14	K14
42	Erkek	Yüksek Lisans	Kalkınma Ajansı	16	K15

Tablo 1’de yapılan araştırma sahasında görüşülen Süryanilerin ve bilgisine başvuru alan yetkililerin demografik özellikleri gösterilmiştir. Çalışma sırasında görüşülen kişilerin yaş aralığı 35 - 66 arasındadır. Bu bakımdan Süryanilerin mesleklerini çok erken yaşta kültürel bağları gereği öğrenmeye başladıkları ve ilerleyen yaşlarına rağmen mesleklerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği üzerinde nesiller boyu mesleklerinin devamı ve yeni nesillere aktarılmasında meslek aidiyet duygusunun ön planda olduğu görülmektedir.

3.3.1. Göçün Nedenlerinin Temasına İlişkin Süryanilerin Görüşlerinin İncelenmesi

Bu bölümde Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği üzerinde göçün ne kadar etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan Süryanileri göçe sürükleyen nedenlerin ne olduğu hususunda yapılan Mardin ilindeki Süryanilerle görüşmeler kayıt altına alınarak elde edilen veriler MAXQDA 24 nitel veri analiz programı ile kodlanarak analiz edilmiştir.

Göçün ekonomik faaliyetler üzerinde hem iyimser hem de kötümser yaklaşımları mevcuttur. Göçün iyimser yaklaşımların etkilerine işçi dövizleri, diaspora ve beyin kazanımı örnek gösterilmektedir. Diğer taraftan kötümser yaklaşım olarak, ekonomik daralma ve genişleme süreçlerinin ekonomik-politik durumlara göre etkilendiği belirtilmektedir. Bu bakımdan göç alan ve göç veren ülkelerde göçün ekonomik faaliyetleri destekleyici durumlar yaratması iyimser yaklaşım iken, ekonomik faaliyetleri desteklememesinden kaynaklı olumsuz etkilemesi kötümser yaklaşım olarak karşımıza çıkar (Aktaş, 2014: 46).

Ergün ve Polat (2022) göçün ekonomik faaliyetleri etkilemesi bakımından şunları aktarmıştır:

- Gelişmiş ülkelerde göçün çekici etkisi görünür iken, gelişmekte olan ülkelerde ise göçün itici etkisinden dolayı göç veren konumda bulunmaktadır.
- Türkiye’de iç göçün temelinde bölgelerarası farklılıklar yatar.
- İç göçün nedenlerinden biri işsizlik sorunudur.
- Göç veren bölgelere yeni istihdam olanaklarının sağlanması gerekir
- Göçün kadın emeği üzerindeki belirginliği bakımından kadınların işgücüne katılım ve işgücü piyasasına girişine kolaylık sağlanması önemlidir (Ergün ve Polat, 2022: 121-122)

Tablo 2. Göçün Nedenlerin Temasına İlişkin Katılımcıların Görüşlerinin Kodlanması Modeli

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
▼ Göçün nedenleri								
● Eğitim ve Gelecek Kaygıları						■		
● Kültürel Kimliğin Korunması						■		
● Siyasi		■		■	■	■	■	
● Toplumsal Baskı	■					■		
● Güvenlik		■					■	
● Ekonomik Kriz		■				■	■	
● Avrupa ülkelerinin cezbedici refahı		■						

Tablo 2’de belirtilen göçün nedenlerinin temasına ilişkin katılımcıların görüşlerinden elde edilen verilere ilişkin kod ve alt kod bölümleri gösterilmiştir. Bu bakımdan katılımcılar göçün nedenleri olarak şunları belirtmiştir: i) Eğitim ve gelecek kaygıları, ii) Kültürel kimliğin korunması, iii) Siyasi, iv) Toplumsal baskı, v) Güvenlik, vi) Ekonomik kriz, vii) Avrupa ülkelerin cezbedici refahı.

Tablo 3. Göçün Nedenlerine İlişkin Katılımcılarından Bazılarının Kod Matrisi

	Kod	Katılımcı	
Göçün Nedenleri	Toplumsal Baskı	“Dini ayrımcılık ve baskı .”	K6
		“Bireysel kararlar çeşitli kişisel, ailevi ve toplumsal faktörlerin birleşimiyle şekillenir.”	K2
		“ Başka bir ırk ya da dine mensup insanlara yönelik yaptığımız ürün çalışmalarımızda herhangi bir haram ve yasak olmadığı için kendi inancımızda özgürce hareket edebiliyoruz. Bundan dolayı sanatkar ve sanat var. İnançlarımız çerçevesinde hareket ettiğimiz için özgürüz”.	K4
	Ekonomik Kriz; Güvenlik	“İçinde bulunan şartlara ve zamana bağlı olarak bazen ekonomik bazen de kendini güvende ve rahat hissetmek olmuştur. Daha farklı etkenlerde ortaya çıkabiliyor. Ama genel olarak sıralamak gerekirse; ekonomik ve güvenlik ilk sıraları almaktadır”.	K7

Katılımcılara “Sizce insanları göçe sürükleyen nedenler neler olabilir?” sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin katılımcıların aktardığı ifadeler kodlanarak, Tablo 3’de göçün nedenlerine ilişkin katılımcılardan bazılarının kod matrisi olarak belirtilmiştir. Bu bakımdan göçün nedenlerinden “toplumsal baskı, güvenlik ve ekonomik kriz” faktörleri katılımcılar arasında yoğun olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla göçün ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisinin aktarılan ifadelerden anlaşılacağı üzere birincil etkisi olarak, toplumsal baskı, güvenlik ve ekonomik kriz şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki göçe sürükleyen nedenlerin, aktarılan ifadelerdeki kodlama yoğunluğunun Süryanilerin yaşadığı coğrafya ve karşılıklı etkileşim halinde oldukları diğer toplulukların davranışlarına bağlı olarak oluştuğu saptanmıştır.

3.3.2. Kültürel Bağ Temasına İlişkin Süryanilerin Görüşlerinin İncelenmesi

Bu bölümde Süryanilerin meslekleri ile kültürel bağları arasında nasıl bir ilişki olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan Süryanilerin kültürel bağlarının mesleklerini etkilemesi konusunda yapılan görüşmeler kayıt altına alınarak elde edilen veriler MAXQDA 24 nitel veri analiz programı ile kodlanarak analiz edilmiştir.

Ortadoğu'nun en eski halklarından olan Süryaniler, kültürel değerlerini ve konuştuğu dili Mezopotamya coğrafyasında yaratmış ve geliştirmiştir. Süryaniler, bu coğrafyaya başka bölgelerden göç yoluyla vs. gelmemiş, tamamen yerli bir halktır. Süryaniler eski Mezopotamya halklarının, yani köklü bir kültürün mirasçılaridir. Günümüzde dünyanın değişik bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar (Everi, 2023: 25).

Tablo 4. Kültürel Bağ Ana Temasına İlişkin Katılımcıların Görüşlerinin Kodlanması Modeli

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
▼ Kültürel Bağ								
• Dini İnanç	■		■	■	■	■	■	
• Meslek	■	■	■	■	■	■	■	■
• Özgünlük	■	■	■	■	■	■	■	■

Tablo 4'de Süryanilerin meslekleriyle kültürel bağ arasındaki ana temaya ilişkin katılımcıların görüşlerinden elde edilen veriler, kod ve alt kod bölümleri şeklinde oluşturulmuştur. Dolayısıyla katılımcılardan elde edilen veriler ışığında Süryanilerin meslekleri ile kültürel bağ arasında şu kodlara ağırlık verilmiştir: i) dini inanç, ii) meslek, iii) özgünlük. Katılımcıların aktardığı ifadelerle bakıldığında “dini inanç, meslek ve özgünlük” kodlarının Süryanilerin meslekleri ile kültürel bağları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koyduğu görülmektedir. Süryanilerin aktardıkları ifadeler üzerinden göçten sonra gelişen kültürel bağ temasının, Süryanilerin ekonomik faaliyetler üzerinde ikincil olarak nüfuz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin devam ettirilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında göçün birincil, kültürel bağ teması ikincil olarak etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.3. Süryani Mesleklerinin Temasına İlişkin Süryanilerin Görüşlerinin İncelenmesi

Bu bölümde Süryanilerin mesleklerin irdelenmesi kapsamında hangi hususların öne çıktığı üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen veriler MAXQDA 24 nitel veri analiz programı ile kodlanarak analiz edilmiştir. Devamında Süryani meslekleri ana temasına ilişkin katılımcıların görüşlerinin dağılımına yönelik kod-alt kod bölümleri modeli incelenmiştir. Bu bakımdan katılımcıların görüşlerinden elde edilen veriler ışığında Süryani meslekleri ana teması şu alt kodlarla kodlanmıştır;

- Yıl,
- Faaliyet alanı,
- Güçlükler,

- Destekleyici yardım,
- Vergi muafiyeti,
- Ekonomik faaliyetlerde azalma,
- Ekonomik faaliyetlerde rahatlama,
- Ekonomik faaliyetlerde kısıtlama,
- Ekonomik faaliyetlere karşı gelme,
- Göç,
- 2000 yılı öncesi ve sonrası,
- Kural koyma,
- Ekonomik bakış,

şeklinde görüşme içerikleri kodlanarak görüşme sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir.

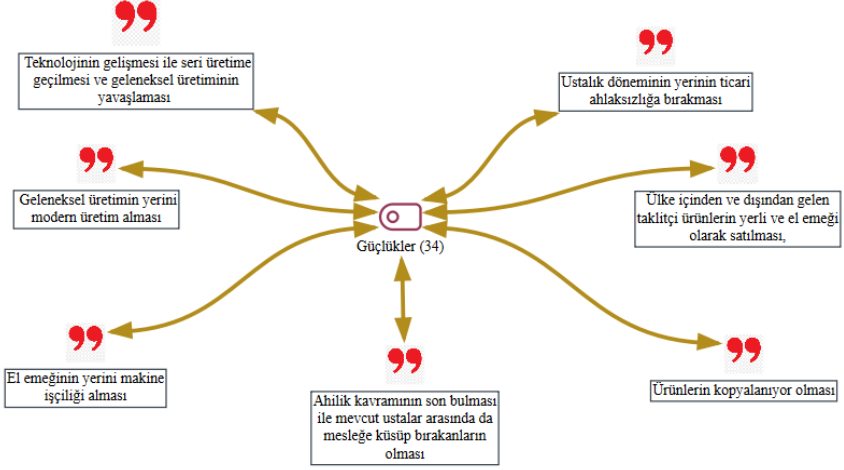
Tablo 5. Süryani Mesleklerin Temasına İlişkin Katılımcıların Görüşlerinin Kodlanması Modeli

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
▼ Süryani Meslekler								
● Nesil	■	■	■	■	■	■	■	■
● Yıl	■	■	■	■	■	■	■	■
● Faaliyet Alanı	■	■	■	■	■	■	■	■
● Güçlükler	■	■	■	■	■	■	■	■
● Destekleyici Yardım	■	■	■	■	■	■	■	■
● Vergi Muafiyeti	■	■	■	■	■	■	■	■
● Ekonomik Faaliyetlerde Azalma	■	■	■	■	■	■	■	■
● Ekonomik Faaliyetlerde Rahatlama	■	■	■	■	■	■	■	■
● Ekonomik Faaliyetlerde Kısıtlama	■	■	■	■	■	■	■	■
● Ekonomik Faaliyetler Karşı Gelme	■	■	■	■	■	■	■	■
● Göç	■	■	■	■	■	■	■	■
● 2000 öncesi ve sonrası	■	■	■	■	■	■	■	■
● Kural Koyma	■	■	■	■	■	■	■	■
● Ekonomik Bakış	■	■	■	■	■	■	■	■

Tablo 5’de gösterilen Süryani mesleklerin ana temasına ilişkin katılımcıların görüşlerin dağılımından elde edilen veriler ışığında ağırlıklı olarak şu kodlar etrafında yoğunluk olmaktadır. Bunlar:

- Faaliyet alanı,
- Güçlükler,
- Destekleyici yardım,
- Vergi muafiyeti,

- Ekonomik faaliyetlerde azalma
- Göç, şeklinde yoğun olarak kodlandığı görülmektedir.

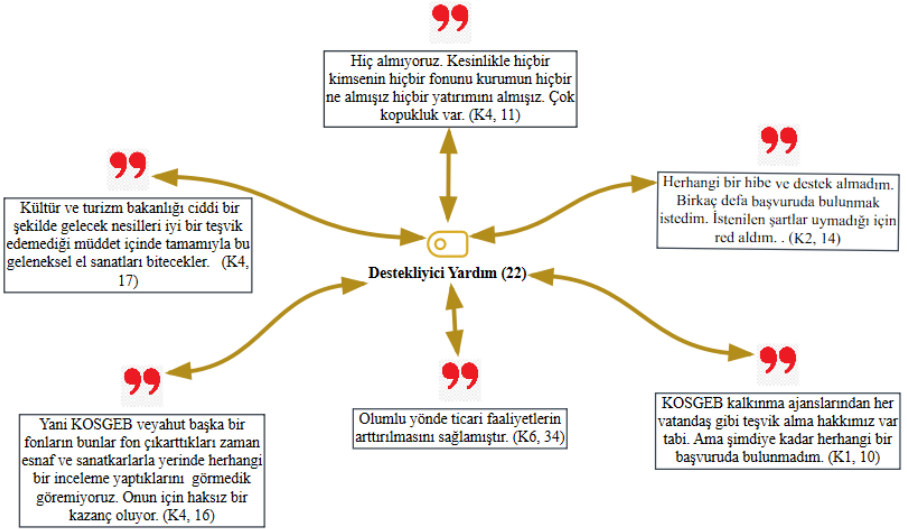

Şekil 1. Güçlükler Temasına İlişkin Seçilmiş Kodlu Bölümler

Şekil 1’de gösterilen “güçlükler” alt temasına ait kodlu bölümler, Süryanilerin mesleklerinizde ne gibi güçlükler yaşıyorsunuz ve hangi güçlüklerle karşılaşıyorsunuz sorusuna verilen cevapların kayıt altına alınıp elde edilen verilerin Maxqda 24 nitel veri analiz programında kodlanmasıyla elde edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler ışığında, Süryanilerin meslekleri icra ederken özetle şu güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir:

- Geleneksel üretimin yerini modern üretimin alması,
- Teknolojinin gelişmesi ile seri üretime geçilmesi ve geleneksel üretimin yavaşlaması,
- El emeğinin yerini makine işçiliğinin alması,
- Ahilik kavramının son bulması ile mevcut ustalar arasında mesleğe küsen ve bırakanların olması,
- Ürünlerin kopyalanıyor olması,
- Ülke içi ve dışarıysından gelen taklitçi ürünlerin yerli ve el emeği olarak satılması,
- Ustalık döneminin yerini ticari ahlaksızlığa bırakması,

şeklinde sıralanabilmektedir.

Şekil 2. Destekleyici Yardımlar Temasına İlişkin Seçilmiş Kodlu Bölümler

Şekil 2’de gösterilen “destekleyici yardımlar” alt temasına ait kodlu bölümler, Süryanilerin mesleklerini sürdürürken;

- Herhangi bir Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı’ndan (KOSGEB) ya da kalkınma ajanslarından teşvik ekonomik yardımlar söz konusu oluyor mu?
- Süryani vakıfların ticari faaliyetlerinizi destekleyici yardımları var mı?
- İlgili bakanlık, KOSGEB, kalkınma ajanslarından hibe destek gibi ekonomik teşvikler alıyorsunuz?
- Yaptınız iş ile alakalı vergi muafiyeti desteği oluyor mu?
- Mardin İli ekonomik faaliyetleri destekleyici yardımlar ve teşvikler Süryanilerin ekonomik etkinliğini nasıl etkilemiştir?

sorularına ilişkin cevapları içermektedir.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar kayıt altına alınarak elde edilen veriler MAXQDA 24 nitel veri analiz programında kodlanmıştır. Katılımcıların meslekleri ile alakalı destekleyici yardım alt temasına ilişkin aktardıkları bazı ifadeler şunlardır:

- “Yani KOSGEB veyahut başka fonların, bunlar fon çıkarttıkları zaman esnaf ve sanatkarlarla yerinde herhangi bir inceleme yaptıklarını veyahut da o düzen ve nizamla hazırladıklarını görmedik, göremiyoruz. Bu paranın nereye aktarıldığının uzmanlar tarafından iyi takip edilmesi gerekiyor. Ben fona karşımı (K4, 16)”.
- “Yararlanamıyoruz ki. Şu anda adam bize yabancı dil şartı koyuyor. Fon ile ilgili formları doldurmak için üniversite mezunu olman gerekiyor. Biz bu forumları dolduracak bilgi ve donanıma sahip değiliz. Üniversite mezunu değiliz. Biz nasıl alacağız. Çok büyük bir eksiklik var (K4, 13)”

- “2011 yıllarında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile bu mesleği icra edenlerin vergi muafiyetinin getirildiği söylendi, yazıldı. Yani öyle bir kanun çıktı. Biz bundan yararlanmak için ne yaptysak olmadı. Öyle sıkıntılar yaşadık, ne yaptysak olmadı. (K3, 7)”
- “Hiç almıyoruz. Kesinlikle hiçbir kurundan, hiçbir fon ya da yatırım desteği olmadık. Çok kopukluk var (K4, 11)”
- “Kültür ve Turizm Bakanlığı, gelecek nesilleri yeterince teşvik edemediği takdirde bu geleneksel el sanatları tamamen yok olacaktır. Bizleri bugün sözlü olarak, canlı şekilde görebilirsiniz ama gelecek nesiller bizi kitapların yazılarının üzerinden anlamaya çalışacak (K4, 17)”
- “KOSGEB ve Kalkınma Ajanslarından her vatandaş gibi teşvik alma hakkımız var tabi. Ama şimdiye kadar herhangi bir başvuruda bulunmadım (K1, 10)”
- “Şu ana kadar herhangi bir teşvik almadım (K6, 32)”

Destekleyici yardım alt temasına ilişkin yapılan görüşmeler neticesinde, Süryanilerin mesleklerinin sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere aktarılması hususunda destekleyici yardım konusunda aşağıdaki hususlar üzerinde durulmuştur:

- İlgili bakanlıkların teşvik, hibe vb. programlarına başvuru şartlarının ağır olmasından dolayı destekleyici yardımlara başvuramadıkları ve başvursalar dahi kabul alamadıkları,
- Destekleyici yardımların ekonomik faaliyetlerini artırmada yardımcı olduğu,
- Süryani vakıflarla koordinasyon içinde oldukları ve vakıfların gerektiğinde ihtiyaç dahilinde destekleyici yardımda bulunabileceği ve diğer hususlarda da yanlarında oldukları ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Süryanilerin ekonomik faaliyetlerin devamında Kalkınma Ajansları ve ilgili meslek kuruluşlarının da önemli rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan Mardin İlinde bulunan Dicle Kalkınma Ajansı bünyesindeki Araştırma ve Planlama Birimi, Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği ve Mardin Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatifi gibi meslek kuruluşları ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bölgeler arası dengesizlikleri gidermek amacıyla bölgelerin kalkınmasını amaçlayan kalkınma ajansları, ekonomik faaliyetleri desteklemesi yönünden bağlı oldukları bölgelerin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda kurulan Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA) TRC3 Düzey 2 Bölge İllerini kapsayan Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt’te bölgeler arası dengesizliği gidermek amacıyla sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yerel ve bölgesel aktörleri kapsayıcı uygulamalar ile ekonomik faaliyetleri destekleyici ve teşvik edici programları yürütmektedir (DİKA, 2024: 2). Bu bakımdan DİKA şu destekleri bölge paydaşlarına ekonomik faaliyetleri destekleyici olarak sunmaktadır:

- Ajans Destekleri,
- Açık Destek Programları,
- Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı (SOGEP)
- Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı (CMDP) (DİKA, Destekler: <https://www.dika.org.tr/destekler>).

DİKA' nın bölgedeki ekonomik faaliyetleri desteklemesi bakımından, bünyesinde bulunan Araştırma ve Planlama Birimi ile 20 Mayıs 2024 günü gerçekleştirilen görüşme kapsamında, "DİKA' nın kurulduğu günden bugüne kadar Mardin İli sınırları içinde vermiş olduğunuz proje bazlı destekler hakkında bilgi talep ediyorum" dilekçesi ile başvuruda bulunarak bilgi talep edilmiştir. Dilekçe sonucunda gönderilen proje bilgilerinin içeriğinden Süryanilerin almış olduğu proje kapsamı ve içerikleri araştırılmıştır. Elde edilen proje bilgileri sonucunda tek olan "NİNVE GIDA MEŞRUBAT TARIM TURİZM MEDİKAL SAN.TİC.LTD.ŞTİ bünyesinde Kültürel Süryani Şarap Evi'nin proje başvurusuna ve sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülmesinde ve diğer nesillere aktarılmasında yardımcı olacak destekleyici yardımların, Süryanilerin de görüşmelerde aktardığı gibi "başvuru şartlarının ağır ve katı olması" hususu nedeniyle bakanlıkların destekleyici yardım başvurularında sınırlı kaldığı, elde edilen proje bilgilerinde de görülmüştür.

Mardin İli meslek kuruluşlarından olan Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği ve Mardin Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatif yetkilileri ile 26-28 Haziran 2024 tarihleri arasında, yapılan görüşmelerde, araştırmanın içeriği hakkında bilgi verilmiş ve kendilerinden araştırma kapsamında bilgi talep edilmiştir. Bu bakımdan yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde Süryanilerin krediye erişim ve kullanım sıklığı ile Süryani esnaf sayısı hakkında bilgiler talep edilmiştir. Mardin Esnaf ve Sanatkâr Kredi ve Kefalet Kooperatif yetkilisine "Süryani esnafların kredi kullanım sıklığı nasıl ve kredi kullandırmada kolaylıklar sağlıyor mu" sorusunu yönelttiğimizde, yetkili sunları aktarmıştır:

"Var tabi kardeşimiz. Onlar bizim vatandaşımız. Süryanilerle aynı tarih ve aynı kültürle yaşıyoruz. Mardin'in en yerlileriyiz. 700-800 yıllık geçmişimiz var. 15 sene nasıl kredi kullanmışlarsa şimdi de geçen sene de aynı kredi kullanmışlar. İhtiyacı olana gelip kullandırıyoruz. Ayrımcılık yok. Vermiyoruz gibi ya da bu sene vermeye başladık gibi bir durum yok. Hiçbir ayrımcılık yok. İhtiyacı olana veriyoruz".

Tablo 6. Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliği Bünyesindeki Esnaf Dağılımı

Oda Adı	Esnaf Sayısı
Mardin Demirciler Esnaf ve Sanatkârlar Odası	421
Mardin Berberler ve Kuaförler Esnaf ve Sanatkârlar Odası	372
Mardin Marangozlar ve Mobilyacılar Esnaf ve Sanatkârlar Odası	261
Mardin Şoförler ve Otomobilciler Esnaf Odası	1411
Mardin Fırıncılar Lokantacılar Tatlıcılar Esnaf ve Sanatkârlar Odası	470
Mardin Bakkallar ve Sebzeciler Esnaf Odası	764
Mardin Kahveciler Esnaf Odası	395
Mardin Oto Tamircileri Esnaf ve Sanatkârlar Odası	504
Mardin Terziler Esnaf ve Sanatkârlar Odası	546
Toplam	5145

Diğer taraftan Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği yetkilisi ile yapılan yüz yüze görüşmede Mardin İlindeki esnaf sayısı içinde Süryani esnaf sayısının kaç olduğu sorulmuştur. Yetkili Süryani esnaf sayısı hakkında bilgilerinin olmadığını ve herhangi bir din, dil ve ırka göre esnaf sayısı tutulmadığını ifade etmiştir. Yetkiliden alınan bilgiler kapsamında Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliğinin bünyesinde bulunan esnaf dağılımı Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablo 6’a göre Mardin Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliği bünyesindeki esnaf dağılımı 28 Haziran 2024 tarihi itibarıyla “5145” esnaf olarak kayıtlara geçmiştir.

Sonuç

Bu çalışma kültürel iktisadın alanı kapsamında toplumun aktörlerinden olan farklı kültürlerin ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkisini Mardin Süryanileri örneğinde değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışma ile analiz edilen kültürel farklılıkların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri nitel araştırma yöntemi ile incelenmiştir. Beraberinde alan araştırması ile kültürel iktisadın alanı içerisinde yer alan kültürel farklılıklar, dini inanışlar ve kültürel bağ ile ekonomik faaliyetler ilişkisine yönelik tanımlayıcı bulgular elde edilmiştir. Bu çalışma Mardin İlindeki seçilmiş Süryani esnafı, akademisyen, din görevlisi, turizm rehberi ve kamu kuruluşları ile sınırlıdır. Araştırma bulgularına göre kültürel farklılıklar ile ekonomik faaliyetler arasında ilişki olduğu görülmüştür. Süryanilerin kültürel bağları gereği dini inanış, özgünlük ve mesleki bağlılık temalarının ekonomik faaliyetleri üzerinde doğrudan etkili olduğu saptanmıştır. Bunun yanında göçlerin Süryanilerin ekonomik faaliyetlerini azalttığı ve mesleklerini devam ettirmede güçlükler yaşadıkları görülmüştür. Elde edilen bulgular ışığında, göçlerin meydana gelmesinde “toplumsal baskı, ekonomik kriz ve güvenlik” gibi olguların yoğun olarak görüldüğü aktarılmıştır. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği üzerinde etkili olan “destekleyici yardımların” Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinde sınırlı olduğu aktarılmasına rağmen, ekonomik faaliyetlerin devamında ve canlanmasında yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Toplumu şekillendirme konusunda güçlü bir araç olan kültür, iktisadi faaliyetleri oluşturmada insanoğlunun yaşam alanında önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında toplumsal bağların oluşmasında etkili olan kültürel farklılıkların, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği üzerinde katkı sunduğu görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak Mardin Süryanilerinin kültürel farklılıklarının Mardin ili ekonomisine katma değer kattığı yapılan saha çalışması ile ortaya konulmuştur. Süryanilerin kültürel farklılıklarının sonucu ortaya çıkan iktisadi faaliyetlerinin hem Süryani el sanatlarında hem de mimarisinden kaynaklı oluşan tarihsel ve kültürel birikimlerin buldukları coğrafyanın ekonomisine olumlu yönde bir ivme kattığı görülmektedir.

Her toplumun kültürüne ait kendine has özellikleri olması, ekonomik başarı kazanımının sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Alan çalışması bulgularında bu sürdürülebilir ekonomi başarısı kazanımının doğal öğrenme süreçleri yerine kopyalama yoluyla sekteye uğrayabileceği tespit edilmiştir. Bunun yanında her toplumun kendine has çizgileri olduğu ve toplumdaki sanatkarların geçmişe ait izleri geleceğe taşıyan kültürel değerlerinin yalnızca kendilerine ait sanatkarların çalışmalarından ayırt edilebileceği gösterilmektedir.

Ayrıca kültürel bağların ekonomik faaliyetlerin diğer nesillere aktarılmasında da önemli bir nokta olduğu da vurgulanmıştır. Süryanilerin kendilerine has ekonomik

faaliyetleri özgün yapma biçimleri bakımından diğer bölge insanlarından ayrışmanın temelinde, Süryani kültürünün ve toplumun benzersiz özelliklere sahip olması önemli yer tutmaktadır. Bu özellikler arasında ticarete uzmanlaşma, ağ kurma, çok dilli ve çok kültürlü etkileşim yer almakta olup kültürel farklılıkların ekonomik faaliyetler üzerinde kontak görevi üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Mardin ilindeki ekonomi paydaşlarının kültürel farklılıklarının, bölge ekonomisine daha fazla turist çekme ve bölgenin kültürel destinasyonu tanıtmada Süryanilerle daha fazla etkileşim kurulması gerekliliği önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra DİKA ve KOSGEB gibi kalkınma kuruluşlarının, Süryani esnafların gerekli mali yardımlara erişim ve kullanım konusunda mevzuatların esnek hale getirilmesi hem Süryanilerin mesleklerinin devamı hem de bölge ekonomisindeki kültürel farklılıkların bölge ekonomisine katma değer oluşturması açısından göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Çalışmanın bulgularında katılımcılar, göçün işgücü piyasasına katılımında hem nitelikli hem de niteliksiz iş gücü sağlayabileceğini, farklı beceri ve deneyimlerle insan sermayesi zenginleştirebileceğini ve göçmenlerin beraberinde getirdikleri kültürel farklılıkların yenilikçi fikirler ve çeşitlilik getirerek ekonomik faaliyetlere etki edebileceğini belirtmişlerdir.

Çalışma bulguları ışığında, Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında göç birincil faktör olarak saptanmıştır. Diğer taraftan göçten sonraki faktörün ise kültür olarak ikinci sırada yer aldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla iktisadi faaliyetlerin azalmasında göç önemli oranda etki ederken, kültürün bu faaliyetlerin sürdürülmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında ikinci planda yer aldığı tespit edilmiştir. Özetle, göç hem Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin azalmasında hem de Süryani kültürünü etkilemesi bakımından Süryanilerin sosyal ve iktisadi yaşam dönüşümlerinde belirgin rol oynamıştır.

Çalışmanın bulguları başka bir açıdan ele alındığında, katılımcıların teknolojinin gelişmesi ile sahip oldukları mesleklerin yok olacağını ve gelecekte bu işi yapacak iş gücü bulamayacaklarını düşündükleri saptanmıştır. Teknolojinin sürekli gelişim göstermesi ve makineleşmenin artması ile el becerisine dayalı ürünlerin yerini kopya ürünlere bırakması, telkari işini yapan sanatkarların beceri ve yetkinlik düzeyleri gibi işgücü yapısı içerisinde birçok faktörü de etkilemektedir. Bu bakımdan çalışmanın bulguları da katılımcıların teknolojik gelişmelerin hızla artması sonucu makineleşen işgücü dünyasında el becerilerinin gelecek nesillere aktarılması bağlamında birçok yönden etkilendiğini göstermektedir.

Çalışma bulguları kapsamında kültür ile birlikte günümüz ekonomik faaliyet yapısının birçok yönden değişime uğrayacağı ve günümüzdeki farklı kültürel yapıların değişen teknolojik gelişmelere göre korunması gerektiği saptanmıştır. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişmelerin bireysel el becerilerine dayalı sanatkarların varlığını tehdit edeceği ve özgün el becerisi ürünlerinin yerine otomasyona ve seri üretime dayalı imitasyon/fabrikasyon ürünlerin artmasının beklendiği sonuca ulaşılmıştır.

Genel olarak katılımcıların teknolojik gelişmelere bağlı makineleşme ile birlikte el beceri ürünlerinin imalatında gerek özgün ürünlerin kontrolünde gerekse sanatkarların varlığının devam ettirilmesi konusunda telkari sanatının geleceği hususunda ve değişen koşullara uyum sağlayabilmesi adına endişelerinin olduğu saptanmıştır. Katılımcılar, el sanatkarlarının ve kültürel varlıkların korunması ve geleceğe aktarılmasında ilgili

bakanlıkların gerekli denetim ve düzenlemeleri yapmasının, bu sanatkarların değişen işgücü koşullarında rahat hareket etme ve sanatlarının kaybolma riski endişesini ortadan kaldıracığını ifade etmişlerdir.

Genel olarak katılımcılar teknolojik gelişmelerin getirdiği makineleşme ile birlikte el sanatlarının varlığını korumaya yönelik planlamaların gerek ilgili bakanlıklar gerekse yerel yönetimler tarafından yeterince desteklenmesi konusunda farkındalığın artırılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Katılımcılar, el sanatlarının kültürel miras olarak korunmasının önemini vurgulamış, denetim mekanizmaların artırılmasıyla farklı kültürlerle ait sanatkarların kaybolmasının önüne geçilebileceğini ifade etmişlerdir.

Çalışma bulguları göstermektedir ki günümüz koşullarında ekonomik faaliyetlerde kültür olgusunun önemini göz ardı etmek mümkün değildir. Mevcut kültürel değerlerimizden olan el sanatkarlarının varlığının devamı için kısa vadeli politikalar yetersiz olabileceken, geleceğin sanatkarlarının eğitilmesi noktasında bölgesel, ulusal hatta küresel eğitim politikaları oluşturulması gerekmektedir. Ancak bu şekilde farklı kültürlerle ait mesleklerin devamına katkı sağlanabilecek ve yeni nesillere aktarılmasında rol oynayarak kültür ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişki sürdürülebilirlikte.

Çalışmanın önerileri kapsamında, göçün ve kültürel bağın etkisiyle Süryanilerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere aktarılması hususuna dair uygulanabilecek politikalar konusunda bazı kılavuz öneriler bulunmaktadır. Bu bağlamda, kültürel farklılıkların Süryanilerin ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmeleri adına genel önerileri şu şekildedir:

- Mevcut el sanatkarlarının korunması,
- Teknolojik gelişmelerin getirdiği makineleşme sürecinde el sanatları ürünlerinin kopya ürünlere karşı korunmasına yönelik politikaların hazırlanması ve uygulanması,
- Sanatkarların değişen koşullara göre taleplerinin değerlendirilmesi,
- Yeni nesillerin mesleklerinin devamı ve sürdürülebilirliği konusunda gerekli işgücü koşullarının iyileştirilmesi,
- Süryanilerin kültürel miraslarının korunmasına yönelik ilgili bakanlıkların gerekli denetim ve kontrol mekanizmalarının görünür şekilde uygulanması,
- Mevcut el sanatkarlarının ve yetişen sanatkarların gelişen teknolojiye uyum sağlaması bakımından eğitim politikalarının geliştirilmesi gerektiği şeklinde sıralanabilmektedir.

Çalışma sonucunda yukarıda belirtilen öneriler, göçün oluşturduğu iktisadi ve sosyal değişimlere uğrayan Süryanilerin ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi ve gelecek nesillere aktarması konusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Teknolojinin getirdiği makineleşme koşullarına uyum sağlayabilmek ancak değişen şartlara göre pozisyon almak ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Süryanilerin mevcut el sanatkarlarının korunması, mesleklerinin değişen koşullara göre uyum göstermesinin sağlanması, yetişen el sanatkarların da teknolojiye yatkınlığının geliştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle kültürel farklılıklar hem iktisadi faaliyetler hem de toplumsal hareketler üzerinde daha belirgin bir rol oynayacaktır.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme																														
Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR danışmanlığında 2025 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız “Kültürel İktisat Perspektifinden Süryanilerin Ekonomik Faaliyetleri: Mardin Süryanileri Üzerine Nitel Bir Analiz” başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.																														
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate																														
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.																														
Yazar Katkıları	<table><tr><td>Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)</td><td>Yazar-1 (%60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Danışman (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Veri Toplanması (CRediT 2)</td><td>Yazar-1 (%60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Danışman (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)</td><td>Yazar-1 (%60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Danışman (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)</td><td>Yazar-1 (%60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Danışman (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)</td><td>Yazar-1 (%60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Danışman (%40)</td><td></td></tr></table>	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%60)	-		Danışman (%40)		Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%60)	-		Danışman (%40)		Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60)	-		Danışman (%40)		Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60)	-		Danışman (%40)		Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%60)	-		Danışman (%40)	
Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%60)	-																													
	Danışman (%40)																														
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%60)	-																													
	Danışman (%40)																														
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60)	-																													
	Danışman (%40)																														
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60)	-																													
	Danışman (%40)																														
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%60)	-																													
	Danışman (%40)																														
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.																														
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.																														
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir																														
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO																														
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.																														

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding																														
Ethical Statement	This study was prepared based on the master’s/doctoral thesis titled “Economic activities of Syriacs from the perspective of cultural economics: A qualitative analysis on Syriacs of Mardin” which we presented/completed on 2025 under the supervision of Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR. It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.																														
Similarity Scanning	Done – iThenticate																														
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.																														
Author Contributions	<table><tr><td>Design of the Study (CRediT 1)</td><td>Author-1 (%.60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Supervisor (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Veri Toplanması (CRediT 2)</td><td>Author-1 (%.60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Supervisor (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)</td><td>Author-1 (%.60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Supervisor (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)</td><td>Author-1 (%.60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Supervisor (%40)</td><td></td></tr><tr><td>Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)</td><td>Author-1 (%.60)</td><td>-</td></tr><tr><td></td><td>Supervisor (%40)</td><td></td></tr></table>	Design of the Study (CRediT 1)	Author-1 (%.60)	-		Supervisor (%40)		Veri Toplanması (CRediT 2)	Author-1 (%.60)	-		Supervisor (%40)		Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%.60)	-		Supervisor (%40)		Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Author-1 (%.60)	-		Supervisor (%40)		Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Author-1 (%.60)	-		Supervisor (%40)	
Design of the Study (CRediT 1)	Author-1 (%.60)	-																													
	Supervisor (%40)																														
Veri Toplanması (CRediT 2)	Author-1 (%.60)	-																													
	Supervisor (%40)																														
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%.60)	-																													
	Supervisor (%40)																														
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Author-1 (%.60)	-																													
	Supervisor (%40)																														
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Author-1 (%.60)	-																													
	Supervisor (%40)																														
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.																														
Funding	No external funding was used to support this research.																														
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used																														
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO																														
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.																														

Kaynakça | References

- Aktan, C. C., & Yay, S. (2018). Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi Douglass C. North'un İktisat Bilimine Katkıları: Yeni İktisat Tarihi ve Kurumsal İktisat. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 62-82.
- Aktan, C.C. & Yay, S. & S. Göcen (ed.) (2021). İktisat ve Metodoloji, (İktisat Biliminde Kapsam, Yöntem ve Sınırlar). İzmir: SOBIAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, ekitap Serisi.
- Aktaş, M. T. (2014). Göç olgusu ekonomik kalkınmada itici güç olabilir mi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 37-48.
- Alesina, A., & Giuliano, P. (2015). Culture and Institutions. *Journal of Economic Literature*, 53(4), 898-944.
- Ashraf, Q., & Galor, O. (2011). Cultural Diversity, Geographical Isolation, and the Origin of the Wealth of Nations. NBER Working Paper No. 17640.
- Baç, M. (2007). İktisadi Analizin Disiplinlerarası Uygulamalarında Durum ve Öngörüler. *Türkiye Bilimler Akademisi: İktisat Öngörü Çalışması 2003-2023*, 1-22.
- Bakır, M. Şirin. (2025). Türkiye'nin sosyo-politik dönüşümü ve Süryaniler: Mardin il örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı.
- Bal, H. (2014). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Barber, W. J. (1997). *İktisadi Düşünce Tarihi (2. Baskı)*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Baş Dinar, G. (2015). İktisadi sosyolojiden yeni iktisat sosyolojisine: İktisat ve sosyoloji ilişkisinin değişen yüzü. *Sosyoekonomi*, 23(26), 25-44.
- Bilge, Y. (1996). *Süryaniler: Anadolu'nun Solan Rengi*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bülbül, M. (2005). *Türkiye'nin Süryanileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal kitabevi.
- Coase, R. (1998). The New Institutional Economics. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 88(2), 72-74.
- Demir, Ö. (1996). *İktisatta yöntem tartışmaları*. Ankara: nugVadi Yayınları.
- Dicle Kalkınma Ajansı, DİKA, Destekler, <https://www.dika.org.tr/destekler>.
- Dicle Kalkınma Ajansı, DİKA, Kurumsal Faaliyet Raporları, 2024 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.dika.org.tr/dokumanflipbook/faaliyet-raporlari/14/0>.
- Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Salı, J., & Akbulut, Y. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Anadolu Üniversitesi, Eskişehir*.
- Dumludağ, D. (2014). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar (ss. 15-36). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ergün, S., & Atay Polat, M. (2022). Göç, Cinsiyet ve İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye'de Gelişme Düzeyine Göre Bölgelerin Kıyaslanması. *Göç Dergisi*, 9(1), 107-126.
- Eroğlu, M. Y. (2018). Kurumsal İktisatta Açılan Yeni Bir Pencere: Douglass C. North Perspektifinden Kurumların Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 163-178.
- Everi, N. (2023). *Süryani Köyleri: Tarihin Sessiz Tanıkları*. İstanbul: E Yayınları.
- Fellner, A. (2008). *Role of Culture in Economic Development: China Study of China and*

- Latin America. USF Tampa Graduate Theses and Dissertations.
<https://digitalcommons.usf.edu/etd/236>.
- Fernandez, R. 2008. Culture and Economics, (Ed.S. N. Durlauf & L. E. Blume), The New Palgrave Dictionary of Economics, New York: Oxford University Press. 330-340.
- Gagliardi, F. (2008). Institutions and economic change: A critical survey of the new institutional approaches and empirical evidence. *The Journal of Socio-Economics*, 37(1), 416-443.
- Greif, A. (1993). Contract enforceability and economic institutions in early trade: The Maghribi traders' coalition. *The American economic review*, 525-548.
- Greif, A. (1994). Cultural beliefs and the organization of society: A historical and theoretical reflection on collectivist and individualist societies. *Journal of political economy*, 102(5), 912-950.
- Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes?. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 23-48.
- Güvenç, B. (1979). İnsan ve kültür (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- Harrison, L.E. (1992), Who Prospers? How Cultural Values Shape Economic and Political Success. New York: Harper Collins, Basic Books.
- Işık O. & Pınarcıoğlu M.M. (2011). Nöbetleşe Yoksulluk (8. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İris, M. (2003), Bütün Yönleriyle Süryaniler, Ekol Yayıncılık, İstanbul.
- Jenks, C. (2007). Altkültür: Toplumsalın Parçalanışı. (Çev. Nihal Demirkol), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jourdain, A., & Naulin, S. (2016). Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları. (Çev. Öykü Elitez). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keske, M. (2010). "Mardin'de Süryaniler: nüfus hareketlilikleri ve nedenleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kingston, C., & Caballero, G. (2009). "Comparing Theories of Institutional Change", *Journal of Institutional Economics*, 5(2): 151-180.
- Kitapçı, İ. (2018). İktisat Sosyolojisi: İktisadi Davranışlara Sosyolojik Bir Bakış. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 23-41.
- Lin, J. Y., & Nugent, J. B. (1995). Institutions and economic development. *Handbook of development economics*, 3, 2301-2370.
- Montalvo, J. G., & Reynal-Querol, M. (2014). Cultural Diversity, Conflict, and Economic Development, in *Handbook of the Economics of Art and Culture*, 485- 506.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- North, D. C. (2002). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans. (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları,
- Özcoşar, İ. (2006). "19. yüzyılda Mardin Süryanileri". Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Özcoşar, İ. (2008). Bir yüzyıl bir sancak bir cemaat 19. yüzyılda Mardin Süryanileri. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Özdemir, B. (2014). Süryanilerin Dünü Bugünü I. Dünya Savaşında Süryaniler (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özmen, A. (2017), Umudu Uzakta Aramak: Süryanilerin Turabdin'den Göçü, *Turkish Studies*, 12/2, 167-178.
- Rao, M. G., & Sen, K. (1997). Internal migration, center-state grants, and economic growth

- in the states of india: A comment on Cashin and Sahay. Staff Papers (International Monetary Fund), 44(2), 283-288.
- Rodrik, D. (2009). Tek Ekonomi – Çok Reçete: Küreselleşme, Kurumlar, ve Ekonomik Büyüme. (N. Domaniç, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.
- Roland, G. (2015). Economics and culture. Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource, 1-18.
- Salim, Y. (2003). Dört Dilli Midyat'ın Öyküsü. Nsibin, 18(69), 75-78. <https://drive.google.com/file/d/1-7ILPsDgss2BLVqsCaiKeGDOg5USxycy/view>.
- Turgut, R. (2016). Bir halkın göç hikayesi: Süryanilerin XX. yüzyılda Türkiye'den Avrupa'ya göç süreci. Mukaddime, 7(2), 275-294.
- Ülgener S. F. (1981). İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. (2. Baskı). İstanbul: Der yayınları.
- Yavuzaslan, K. (2018). Deneysel İktisat ve Kültürel Farklılıkların Deneysel İktisatla İfadesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33,217-231
- Yay, T. (2021). Kültür İktisadı ve İktisat Kültürü: Ülgener-Sayar Araştırma Programının Metodolojik Temelleri Üzerine. SIYASAL: Journal of Political Sciences, 30(1), 23–43.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Çok Kutupluluğun Eşiğinde Orta Doğu: 2013 Sonrası Çin İle Gelişen İlişkiler ve Bölgesel Yansımalar

Dr. Gökhan ERELİ | <https://orcid.org/0000-0003-4670-7688> | E-Posta: gokhan.ereli@alumni.metu.edu.tr

Bağımsız Akademisyen, Dr, Uluslararası İlişkiler, Ankara

Geliş Tarihi 27.02.2026
Kabul Tarihi 14.03.2026
Yayın Tarihi 31.03.2026

Atıf Bilgisi

Erelı, G. (2026). Çok Kutupluluğun Eşiğinde Orta Doğu: 2013 Sonrası Çin İle Gelişen İlişkiler ve Bölgesel Yansımalar. Artuklu Kaime, 17, 98-112. <https://doi.org/10.55119/artuklukaima.1899160>

Öz

Bu çalışma Çin Devlet Başkanı Şi Cınping'in döneminde (2013-) Ortadoğu bölgesi ile Çin'in ilişkilerini ele almaktadır. Makale, Çin'in Ortadoğu ile geliştirdiği ekonomik, diplomatik ve enerji temelli angajmanların, bölgenin siyasi ve ekonomik dinamikleri üzerindeki etkilerini ve bu etkileşimin sınırlarını analiz etmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), enerji güvenliği, ticaret ve altyapı yatırımları çerçevesinde değerlendirilen Ortadoğu-Çin ilişkileri, Ortadoğu ülkelerinin dış politika ortaklarını çeşitlendirme stratejisi ve ekonomik iş birliği arayışları bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma, Çin'in Ortadoğu'daki varlığının mevcut ilişkiler ağı içerisinde büyük ölçüde ekonomi ve enerji odaklı bir etkileşim sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda makale, Ortadoğu-Çin ilişkilerinin, bölge ülkeleri açısından sınırlı fakat büyüyen bir iş birliği alanı oluşturduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu-Çin ilişkileri, Kuşak ve Yol Girişimi, Enerji Güvenliği, Şi Cınping, Dış Politika Çeşitlendirmesi.

Öne Çıkanlar

- Temel Tez: Çin'in 2013 sonrası Ortadoğu varlığı, sadece ekonomik bir genişleme değil, küresel güç dengelerini etkileyen stratejik bir derinleşme sürecidir.
- Çin-Ortadoğu enerji ilişkileri, geleneksel petrol ticaretinden teknoloji transferi ve yeşil enerji iş birliğini kapsayan çok katmanlı bir modele dönüşmüştür.
- Pekin yönetimi, "iç işlerine karışmama" ilkesini korurken bölgesel krizlerde aktif arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık rolü üstlenmeye başlamıştır.
- Kuşak ve Yol Girişimi, bölge ülkelerinin modernleşme vizyonları ile Çin'in dijital ve teknolojik ekosistemini birbirine bağlayan temel unsur haline gelmiştir.
- Ortadoğu, ABD'nin güvenlik şemsiyesi ile Çin'in ekonomik nüfuzu arasında bir "hibrit rekabet sahası" olarak yeniden şekillenmektedir.

The Middle East on the Threshold of Multipolarity: Evolving Relations with China and Regional Implications Post 2013

Dr. Gökhan ERELİ | <https://orcid.org/0000-0003-4670-7688> | E-Mail: gokhan.ereli@alumni.metu.edu.tr

Bağımsız Akademisyen, Dr, Uluslararası İlişkiler, Ankara

Abstract

This study examines the relations between the Middle East and China during the era of Chinese President Xi Jinping (2013-). The article analyzes the impacts of China's economic, diplomatic, and energy-based engagements with the Middle East on the region's political and economic dynamics, as well as the limitations of this interaction. Evaluated within the framework of the Belt and Road Initiative (BRI), energy security, trade, and infrastructure investments, Middle East-China relations are addressed in the context of Middle Eastern countries' strategies to diversify foreign policy partners and their pursuit of economic cooperation. The study reveals that China's presence in the Middle East offers an interaction largely focused on economy and energy within existing networks of relations. In this context, the article argues that Middle East-China relations constitute a limited but growing area of cooperation for the countries of the region.

Keywords: Middle East-China Relations, Belt and Road Initiative (BRI), Energy Security, Xi Jinping Era, Foreign Policy Diversification.

Highlights

- Core Thesis: China's post-2013 presence in the Middle East represents a process of strategic deepening that redefines global power balances, rather than mere economic expansion.
- China-Middle East energy relations have evolved from traditional oil trade into a multi-layered model encompassing technology transfer and green energy cooperation.
- While maintaining its "non-interference" principle, the Beijing administration has begun to assume an active role in mediation and facilitation regarding regional crises.
- The Belt and Road Initiative has become a pivotal element linking the modernization visions of regional states with China's digital and technological ecosystem.
- The Middle East is being reshaped as a "hybrid competition arena" between the U.S. security umbrella and China's economic influence.

Citation

Ereli, G. (2026). The Middle East on the Threshold of Multipolarity: Evolving Relations with China and Regional Implications Post 2013. *Artuklu Kaime*, 17, 98-112. <https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1899160>

Date of Submission 27.02.2026
Date of Acceptance 14.03.2026
Date of Publication 31.03.2026

Giriş

Son yıllarda küresel güç dengelerinde yaşanan dönüşüm, Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politika önceliklerinde bir yeniden konumlanmayı beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu, sahip olduğu enerji kaynakları, stratejik deniz yolları ve Asya-Avrupa-Afrika eksenindeki coğrafi konumunun siyasi etkisi ile Çin dış politikasında giderek daha merkezi bir yer edinmeye başlamıştır. Xi Jinping'in 2013'te iktidara gelmesinden itibaren Çin, Orta Doğu'ya yönelik stratejisini bölgedeki devletler sisteminin yapısal özellikleriyle uyumlu, uzun vadeli ve çok boyutlu bir angajman modeli olarak yürütmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) kapsamında Ortadoğu'da geliştirilen altyapı yatırımları, liman projeleri ve lojistik koridorlar, bölgenin Çin açısından küresel bağlantısallık stratejisinin kilit halkalarından biri olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Körfez ülkeleriyle derinleşen enerji ilişkileri, Ortadoğu'nun Çin'in arz güvenliği ve ekonomik sürdürülebilirlik hedefleri bakımından taşıdığı stratejik önemi daha da artırmaktadır.

Xi Jinping dönemi Çin dış politikası, "Çin özelliklerine sahip büyük güç diplomasisi" anlayışı temelinde ülkenin yeni küresel konumuna uygun bir diplomatik kimlik inşa eden; çevre diplomasisini güçlendiren, büyük güçlerle ilişkileri yeniden tanımlayan ve küresel siyasette proaktif ve başarı odaklı bir strateji izleyen bir yönelimi temsil etmektedir. (Durmaz, 2024: 457). Xi Jinping dönemi Çin dış politikasının söylemsel çerçevesi, "karşılıklı fayda", "barışçıl kalkınma", "çok taraflılık" ve "iç işlerine karışmama" ilkeleri etrafında şekillenmektedir. (Jinping, 2024). Bu ilkeler, Ortadoğu'nun kronik çatışmalarla, rekabet halindeki bölgesel aktörlerle ve dış müdahalelere açık siyasal yapısıyla uyumlu bir diplomatik yaklaşım sunmaktadır. Çin'in söz konusu yaklaşım doğrultusunda izlediği temkinli ve dengeli dış politika, bölgedeki farklı devletler ve bloklarla eşzamanlı ilişkiler geliştirebilmesini mümkün kılarken, Ortadoğu ülkeleri açısından da Batı merkezli ittifak ve ortaklık modellerine alternatif bir dış politika seçeneği olarak değerlendirilmiştir. Artan ticaret hacmi, uzun vadeli enerji anlaşmaları ve karşılıklı yatırım projeleri Ortadoğu-Çin ilişkilerinin maddi temelini oluştururken, kültürel ve akademik temaslar daha sınırlı ölçekte olmakla birlikte bu ilişkileri tamamlayıcı bir yumuşak güç boyutu kazandırmaktadır.

Bu makale, Xi Jinping dönemi boyunca Ortadoğu-Çin ilişkilerinin temel dinamiklerini bölgesel bağlam içinde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı, Ortadoğu'daki Çin varlığının mevcut siyasal ve ekonomik yapılar içinde artan fakat kontrollü bir etkileşim alanı meydana getirdiğidir. Bu etkileşimin kapsamı ve sürekliliği ise Ortadoğu'daki yapısal istikrarsızlıklar, bölgesel rekabetler ve küresel güç mücadelesinin seyri gibi faktörlere doğrudan bağlı olarak şekillenmektedir.

Çin'in Ortadoğu ülkeleri ve Ortadoğu bölgesi ile tarihsel angajmanlarının İpek Yolu'na (Silk Road) kadar dayandığı yaygın şekilde kabul edilmektedir (Lons vd., 2019). Temel olarak Orta Asya, İran ve Mezopotamya üzerinden Doğu Akdeniz'e uzanan çoklu ticaret güzergahlarını kapsayan İpek Yolu, binlerce yıllık ticari, kültürel ve sosyal etkileşimi ve Çin'in bölge olan ilişkisini şekillendirmiştir (Major, t.y.). 20. yüzyıla kadar Çin'in Ortadoğu ile kurduğu temaslar, ağırlıklı olarak ticari ilişkiler ve kültürel etkileşimler şeklinde dolaylı biçimde gelişmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde Çin'in bölge ülkelerine yönelik politikası bölgedeki ve genel olarak uluslararası siyasi sistemdeki tarafsızlık politikasını etkilemeyecek yakınlıkta ilişkilerdi. Soğuk Savaş döneminde Çin gerek ABD gerekse de Sovyetler Birliği ile dengeli bir ilişki kurmuş, aynı zamanda her iki kutba da siyasi meyil göstermeyen ülkelerden oluşan Bağlantısızlar Hareketi ile de

yakın bir politika izlemeye gayret etmiş, dolayısıyla Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri de bu yönde gelişmişti (Hassan, 1976). 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile birlikte Çin artan enerji ihtiyaçları doğrultusunda, bölge ülkelerinin yanında İran ile de enerji sektörünü kapsayacak şekilde yakın ilişkiler geliştirmişti (Sahriatinia, 2011). 2013 sonrası dönemde ise Xi Jinping döneminde Çin'in Ortadoğu politikası, genel dış politika eğilimleri olan aktiflik yanlısı (proactive) ve iddialı (assertive) bir anlayışı yansıtmaktadır (Johnston, 2013). Çin, özellikle 2000'li yıllardan itibaren Ortadoğu siyaseti ile gerek diplomatik anlamda gerekse de ekonomik anlamda daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Xi Jinping'in 2013 yılında KYG'yi duyurması ile birlikte Ortadoğu ülkelerine Çin tarafından yapılan altyapı yatırımları artırılmış ve Ortadoğu ülkeleri ile ticaret hacmi artmıştır.

1. Çin'in ekonomik ve stratejik çıkarları açısından Ortadoğu'nun önemi

Çin dış politikası açısından Ortadoğu'nun barındırdığı enerji kaynakları ve bölgenin bir uluslararası ticaret, enerji ve ulaşım rotası olması bölge ile kurulan ilişkilerin parametrelerini belirleyen önemli unsurlardır. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Ortadoğu'yu Çin'in ekonomik ve stratejik ilişkilerini geliştirebileceği bir bölge olarak değerlendirmektedir. 2013 yılında devlet başkanlığı görevine gelen Xi Jinping döneminde duyurulan KYG bağlamında Ortadoğu ülkeleri ile kurulan ilişkilere yeniden önem atfedildiği ifade edilebilir (China Daily, 2023a). Çin, Ortadoğu ülkeleri ile, enerji ihtiyacını karşılamanın da ötesinde, bölge ülkelerinin altyapı projeleri ve yatırımlar yoluyla ekonomi-politik çerçevesinde destekleme üzerine ilişkiler kurmaktadır (China Daily, 2023a). Çin'in bölge ülkeleriyle ikili ticari ilişkilerini geliştirmek ve bölgedeki bölgesel/uluslararası örgütler ile ticaret temelli ilişkilerini devam ettirebilmek amacıyla, bölgenin daha güvenli olmasını tercih etmektedir (Eslami ve Papageorgiou, 2023). KYG'nin temel amaçları arasında uluslararası ticaretin kolaylaştırılması gibi hedeflerin olması ile birlikte, Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerini belirleyen konular arasında ekonomik saikler ve enerji güvenliği gibi boyutlar yer almaktadır.

Fakat özellikle altyapı projelerinin ve yatırımlarının siyasi/askeri anlamda korunmasının gerekliliği ve uluslararası siyasetin doğası gereği, Çin'in bölge ülkeleriyle siyasi/askeri ve stratejik ilişkilerini gelişmesi de gerekmiştir (The Economist, 2022). Nitekim, Çin'in siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirdiği bir alt bölge olarak Körfez bölgesi ön plana çıkmaktadır (Rakipoğlu, 2023). Bölgeye dair siyasi ve askeri bir vizyona sahip olan Çin'in Ortadoğu'daki çatışma ortamlarına aktif bir şekilde askeri taraf olmadığı görülebilir. Bu eksen üzerinde Çin, Ortadoğu Barış Süreci konusunda gerek İsrail ile gerekse de Filistin siyasi çevreleri ile ilişkilerini iyi tutabilmiş ve hem Suudi Arabistan ile hem de İran ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirmiştir (Shotter ve Yang, 2023). 2023 döneminde ise Çin'in Ortadoğu'daki siyasi/askeri vizyonunun bir sonucu olarak, Suudi Arabistan ve İran arasındaki 2016 yılından bu yana devam eden gerginlik dönemi Umman ve Irak'ın da kolaylaştırıcılığında sona erdirilmiş ve Suudi Arabistan ile İran, bölgesel normalleşme ikliminin de bir sonucu olarak, siyasi normalleşmelerini sağlamış ve diplomatik misyonlarını yeniden göreve başlatmışlardır (Baker, 2023).

2. Xi Jinping'in Ortadoğu ile ilişkiler konusunda söylemi

Xi Jinping döneminde Çin'in Ortadoğu politikası, Çin'in temel dış politika parametrelerini de yansıtmaktadır. Bu doğrultuda Çin, Ortadoğu ülkeleri ile karşılıklı fayda ve barışçıl kalkınmaya dayalı stratejik iş birliğini hedeflemektedir (Diplomat

Magazine, 2022). Lider düzeyi dış politika analizinin verimli olduğu Çin dış politikasında, Ortadoğu'nun jeopolitik anlamda bölge istikrarı açısından ve uluslararası/küresel güvenlik açısından önemi Xi Jinping tarafından vurgulanmaktadır (The State Council- People's Republic of China, 2023). Bu bağlamda Çin'in Xi Jinping döneminde Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu ilişkilerin gerek çok taraflı karakteri (multilateralism) gerekse de çok boyutlu bir dış politikayı (multidimensional foreign policy) yansıttığı görülebilir (Al Shaher, 2023).

Çin'in Ortadoğu politikasının temel boyutlarından birisini, bölge ülkeleriyle ekonomik iş birliği oluşturmaktadır. Bu noktada, KYG platformu çerçevesinde bölge ülkeleri ile ticaret, yatırım ve altyapı projeleri gerçekleştirilmekte ve bu projeler üzerine ekonomik-ticari ilişkiler inşa edilmektedir (Dunne, 2021). Çin'in Ortadoğu'ya yönelik ticaret, yatırım ve altyapı projeleri yine Çin'in Afrika'ya yönelik izlediği politikayı hatırlatacaktır. Dolayısıyla gerek Ortadoğu gerekse Afrika politikasındaki benzerlikler, Çin dış politikasındaki tutarlılığa da işaret etmektedir (Dollar, 2019). Ortadoğu'ya yönelik üç boyutlu politikada, enerji ihtiyacının giderilmesi amacıyla enerji kaynaklarına erişim, küresel kapitalist sistem çerçevesinde bölge ülkeleri ile gerek kamusal gerekse de özel sektördeki projeler dahilinde ticaret hacminin artırılması ve bölgesel ekonomik entegrasyonun geliştirilmesi, Çin'in hedeflerini oluşturmaktadır (Guo ve Fidan, 2023).

Ekonomi ve ticaret odaklı ilk boyutun ardından bölge ülkelerinde ve bir bütün olarak bölgede siyasi istikrarın tesisi ve barışın korunmasının önemi vurgulanmaktadır (Noor, 2023). Çin, Ortadoğu'daki çatışmalarda askerî olarak taraf olmayı tercih etmemekte aynı zamanda uluslararası hukukun üstünlüğüne yönelik söylemsel stratejiler geliştirmektedir (The Economist, 2021). 2020'li yıllardan sonra gerçekleştirilen Çin-Körfez ve Çin-Arap Ülkeleri Zirvesi gibi toplantıların ardından yayınlanan ortak bildirimlerde, Çin'in bölgesel sorunlar için uluslararası hukuku ve diyalogu bir çözüm olarak sunduğunu göstermektedir. Çin dış politikasında uluslararası hukuka yapılan atıflar çerçevesinde iç işlerine karışmama prensibi, bölgesel meselelerin çözümünde arabuluculuk, kolaylaştırıcılık ve diyalog süreçlerinin işletilmesi gibi prensipler yer almaktadır (Li, 2019).

Bir üçüncü boyut ise, Çin'in enerji kaynaklarına erişimi üzerinden enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik boyuttur (Calabrese, 2022). Çin dünyada en çok enerjiye ihtiyacı olan ülkelerden birisi olarak, enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını takip etmekte ve bu noktada alternatif enerji kaynaklarına yatırımlar yapmaktadır (Schonhradt, 2023). Bu bağlamda, Çin, enerji iş birliğini artırmak için Ortadoğu ülkeleri ile petrol ve doğal gaz anlaşmaları yapmış ve enerji sektöründe teknoloji transferi ve yatırımlarını teşvik etmiştir (Lucente, 2023). Bu anlamda Suudi Arabistan ve BAE gibi büyük petrol üreticileri ile petrol üzerinden bir alışveriş kurulurken, İran ve Katar ile de başta doğal gaz olmak üzere bir ticaret gerçekleştirilmektedir. Çin'in Suudi Arabistan ve BAE'den petrol ithalatı son on yılda belirgin biçimde artmıştır. 2016 yılında Çin Gümrük verilerine göre Rusya'dan yapılan sevkiyatlar yaklaşık 1,05 milyon varil/gün seviyesine yükselirken Suudi Arabistan 1,02 milyon varil/gün ile ikinci sırada yer almış ve Suudi ihracatı bir önceki yıla göre %0,9 artış göstermiştir. (Aizhu ve Meng, 2017). Çin dünyanın en büyük ikinci petrol alıcısı ve en hızlı büyüyen ithalatçılarından biridir. Bu bağlamda, Suudi Arabista'nın küresel ham petrol piyasalarındaki yaklaşımı, uzun vadeli pazar ilişkilerini korurken rekabetçi konumunu sürdürmeye yönelik stratejik fiyatlandırma politikalarıyla şekillenmektedir. Nitekim Ocak 2026'da Suudi Arabistan'ın Çin'e tahsis ettiği petrol miktarı 49,5 milyon varile ulaşarak Ekim 2025 tarihinden bu yana en yüksek altı aylık seviyeye çıkmış ve

önceki iki ayda 40 milyon varilin altında kalan sevkiyatlara kıyasla önemli bir artış göstermiştir. (Hidayat, 2025). Benzer şekilde Çin'in BAE'den petrol alımları da son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. Çin Gümrük verilerine göre Ekim ayında ithalat 2024'ün aynı dönemindeki 2,05 milyon tondan 3,82 milyon tona çıkarak neredeyse iki katına yaklaşmıştır. Bu gelişmeler Çin'in artan enerji talebi ve Körfez ülkeleriyle derinleşen enerji ticaretinin son on yılda önemli ölçüde genişlediğini göstermektedir.

Xi Jinping'in Ortadoğu politikası aynı zamanda sosyo-kültürel etkileşimlere önem vermektedir. Kültürel değişim, turizm, eğitim ve akademik iş birliği gibi alanlarda da Çin'in Ortadoğu ile ilişkilerindeki söylemi önemli bir yer tutmaktadır (Daher, 2009). Xi Jinping, kültürel alışverişin, sosyal iletişimin ve karşılıklı anlayışın artırılmasının, uluslararası ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayacağını vurgulamıştır (Huang, 2016). Bu doğrultuda Çin, Ortadoğu ülkeleriyle kültürel etkinlikler, sanat ve spor etkinlikleri, öğrenci değişim programları ve akademik iş birliği projeleri gibi alanlarda iş birliğini teşvik etmektedir (Zreik, t.y.). Örneğin Çin ve BAE arasındaki akademik iş birliği en ileri düzeydeki örneklerden birisidir. 2024 başında Khalifa Üniversitesi ile Şanghat Jiao Tong Üniversitesi arasında kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır. Bu minvalde, Ortadoğu Kültürel ve Eğitsel Değişim Merkezi (Middle East Hub for Cultural and Educational Exchange) kuruldu. (Khalifa University, 2026). Aynı zamanda, Suudi Arabistan, 2023-2024 döneminde Çin ile eğitim alanındaki bağlarını en hızlı güçlendiren ülkelerden birisi olmuştur. 2022 yılında başlayan pilot uygulama ile Suudi Arabistan Çinceyi resmi müfredatına dahil etti ve Suudi Arabistan'a 800 Çince öğretmeni gönderilmesi planlanmıştı (Al Ansari, 2022). Aynı zamanda Körfez ülkeleri başta olmak üzere, Ortadoğu ülkelerinde yaşayan Çin vatandaşlarının sayısının artış göstermesi, bütün bu sosyokültürel iklimi destekleyici bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Duan ve Baycar, 2025).

3. Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi

Xi Jinping yönetiminin Ortadoğu politikası, Çin'in bölgedeki ekonomik varlığını güçlendirmeye yönelik olan ve ekonomik iş birliği ile ticaretin öneminin vurgulandığı bir stratejiyi yansıtmaktadır. 18-19 trilyon doları aşan bir ekonomik büyüklük ile ABD ile bir siyasi/ticari-jeopolitik rekabet içerisinde olan Çin açısından, kurulabilecek her ekonomik birliktelik kritik önemdedir. Dolayısıyla Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler, enerji kaynaklarına ulaşımın güvenli hale getirilmesi, enerji iş birliği, ticaret, yatırım, teknoloji transferi ve bütün bunların yanında KYG çerçevesinde ortaklık üzerinde ilerletilmektedir (Imran, 2023). Ekonomik rekabette teknolojik gelişmelerde ön alma meselesinin önemli hale gelmesi, aynı zamanda Çin'in son teknoloji ürünlere ve teknoloji geliştirmeye büyük zaman ayırmasını beraberinde getirmiş ve bu teknolojik boyutu dış politikasında araçsallaştırması sonucunu doğurmuştur.

Bu doğrultuda Çin, Ortadoğu ülkelerinin ve spesifik olarak Körfez ülkelerinin enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar yapmakta, petrol ve doğal gaz gibi enerji ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü bölgeden karşılamaktadır (Webster ve Pelayo, 2023). Çin ile enerji ticareti açısından ve bu ticaretin karşılaştırmalı büyüklüğü çerçevesinde Körfez ülkelerinin en büyük rakibi ise Rusya'dır. (Telci ve Rakipoğlu, 2021). Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte Batılı kurumlar tarafından yaptırımlara maruz kalan Rus petrolünün en büyük alıcısı olarak Çin ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bölge ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları, ikili ticaret hacimlerini genişletmiş ve Çin'in bölgedeki pazara erişimini kolaylaştırmıştır. 2022 yılına bakıldığında, Çin'in Arap

dünyası ile gerçekleştirdiği ticaret hacminin 430 milyar dolar, Suudi Arabistan ile gerçekleştirdiği ticaretin büyüklüğünün 108 milyar dolar ve BAE ile gerçekleştirdiği ticaretin büyüklüğünün ise 70 milyar dolar seviyelerinde olduğu görülmektedir (CGTN, 2023). Dolayısıyla bütün parametreleri bir kenara bırakarak, Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile temel angajmanının ekonomik ve ticari olduğu ve burada petrol devleri Suudi Arabistan ve BAE gibi Körfez ülkelerinin kritik bir yer tuttuğu görülebilir (Erel, 2019).

3.1. Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) ve Ortadoğu'ya etkileri

KYG 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından başlatılan ve Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsayan kapsamlı bir ekonomik ve altyapı proje ağıdır (Chang, 2019). KYG'nin amacı bölgesel bağlantıların artırılması yoluyla, Asya, Afrika ve Avrupa arasında ticaretin teşviki, altyapıların geliştirilmesi ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesidir (Chang, 2019). KYG, aynı zamanda Yeni İpek Yolu (New Silk Road) olarak da adlandırılmakta ve Çin'in tarihi iddialarının günümüze yansıtılmış şeklini ortaya koymaktadır (Bruce-Lockhart, 2017). Dolayısıyla KYG'nin Çin'in ABD karşısında küresel liderlik ve ekonomik etki gücünü artırma çabalarının bir parçası olarak görülebilir. Bütün bu noktada, KYG'nin gerek Körfez bölgesine gerekse de bir bütün olarak Ortadoğu'ya etkilerinin çeşitli boyutlarda olduğu ifade edilmelidir.

KYG'nin temel amacı gereği, Çin-Ortadoğu ilişkilerinin geliştirilmesi, KYG'nin Ortadoğu'ya yönelik stratejisinin temel hedefini oluşturmaktadır. Ortadoğu bölgesinde, Körfez alt-bölgesinin dünya enerji talebinin belirli bir bölümünü karşılayan bir bölge olması ve Çin'in artan enerji ihtiyacı, Çin-Körfez ve Çin-Ortadoğu ilişkilerinin enerji güvenliği temelinde devam etmesine zemin hazırlamıştır (Torres, 2023). Bu bağlamda, KYG kapsamındaki altyapı projeleri, ticaret koridorları ve diğer platformlar ile gelişmeler, bölge ülkeleri ile Çin arasındaki ticareti kolaylaştırmak ile kalmamış, aynı zamanda ekonomik entegrasyonu teşvik etmiştir. Bölge ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonun teşviki ve Çin ile ticaretin kolaylaştırılması ve daha az maliyet ile gerçekleştirilmesi çerçevesinde, Çin'in limanlara, demiryolu hatlarına, karayollarına ve enerji tesislerine yaptığı yatırımları artırmıştır (Funairole, vd., 2023). Aynı zamanda bu yatırımlar, bölge ülkelerinin ekonomik büyümesinin gerçekleştirilmesini ve ticaret potansiyelinin artırılmasını sağlamıştır. KYG çerçevesinde gerçekleştirilen altyapı projelerinin ticaretin kolaylaştırılmasına, lojistik maliyetlerin düşürülmesine ve bölgesel entegrasyonun artırılmasını belirli derecelere kadar sağladığı ifade edilebilir (Freeman, t.y.).

KYG'nin Ortadoğu'daki bir diğer boyutu ise, Çin'in Ortadoğu ülkelerine yönelik yatırım fırsatlarını artırması olmuştur. Her ne kadar Çin'in enerji güvenliğini sağlama yönünde kritik etkiye sahip olsa dahi KYG, bölge ülkelerinin ekonomik kaynaklarını çeşitlendirme çabalarına katkıda bulunarak, petrol ve doğal gaz gibi kaynaklara bağımlılıklarını azaltma çabalarını desteklemiştir (Acar, 2022). Bütün bunların yanında KYG, Çin'in bölgedeki jeopolitik etkisini artırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. KYG kapsamındaki projeler, Çin'in bölge ülkeleriyle stratejik iş birliğini güçlendirmesine olanak tanımış ve Çin'in bölgede daha fazla etki sahibi olmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, bazı eleştirilere göre, KYG'nin bölgedeki ekonomik bağımlılığı artırabileceği ve Çin'in politik etkisini artırarak bölgesel dengeyi etkileyebileceği endişeleri bulunmaktadır. Ancak, bölgedeki bazı ülkeler arasındaki jeopolitik çekişmeler ve güvenlik endişeleri, KYG'nin bu hedeflerine ulaşmasını zorlaştırabilir.

4. Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerinin değerlendirilmesi

Xi Jinping yönetiminin Ortadoğu politikaları çerçevesinde bölge ülkeleriyle kurduğu diplomatik angajmanlarda, enerji iş birliğinin artırılması meselesine odaklanılmıştır. Diplomatik faaliyetlerin büyük bölümünü kapsayan temel meselelerden birisi haline gelen enerji anlaşmaları, Suudi Arabistan, BAE, Katar ve İran gibi enerji üreten ülkeler ile gerçekleştirildi (Gambrell, 2023). Bunun dışında Xi Jinping döneminde Çin, Ortadoğu ülkeleri ile yürüttüğü diplomatik faaliyetlerinde ticaret ve yatırım ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. Şi ayrıca, Ortadoğu ülkelerini KYG çerçevesinde iş birliğine teşvik etti. KYG, bölgesel bağlantıları artırmayı, ticareti teşvik etmeyi ve altyapı projelerini geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir strateji olmaya devam etti. 2025 yılında Çinli China Gezhouba Group, Kuveyt'teki South Saad Al-Abdullah konut projesi kapsamında yaklaşık 23,500 konut parselinin yol, su, elektrik ve kanalizasyon gibi tüm temel altyapı işlerini içeren 557 milyon dolarlık iki büyük ihaleyi kazanmıştı. (ICE, 2025).

Jeopolitik dengeler açısından bakıldığında Şi döneminde Çin, bölgedeki jeopolitik dengeleri dikkate alan bir diplomatik angajman politikası izledi. Bölge ülkeleri ile iş birliği içerisinde hareket edilmeye çalışıldı. Özellikle İran Nükleer Anlaşması (JCPOA-Kapsamlı Ortak Eylem Planı) gibi gelişmelerde diplomasi ve arabuluculuk çalışmalarında bulundu (Garver, 2018) Aynı zamanda Çin, İsrail-Filistin meselesi gibi meselelerde aktif bir rol oynadı (Gallagher, 2023). Aynı zamanda Xi Jinping döneminde Suriye krizi de, Çin'in bölgeyle ilişkilerinde önemli bir rol oynadı (Moritsugu, 2023). Çin, Suriye krizinin barışçıl bir çözüm bulması için BM nezdinde diplomatik girişimlerde bulundu ve uluslararası toplumun yanı sıra bölge aktörleriyle de diyalogo teşvik etti (Sun, 2014).

4.1. Çin'in Ortadoğu'ya enerji bağımlılığı

Son on yılda Çin, hızlı ekonomik büyümesi ve sanayileşmesi nedeniyle Ortadoğu'nun petrol ve doğalgazına giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılığın çeşitli boyutları bulunmaktadır. Çin, dünyanın en büyük ham petrol ithalatçısıdır ve ham petrol ithalatının önemli bir kısmı Ortadoğu'dan gelmektedir (Tugendhat, 2022). Suudi Arabistan, Irak, BAE ve İran gibi ülkeler, Çin'e ham petrol tedarikinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu Ortadoğu petrolüne bağımlılık, Çin'in iç üretiminin artan talebi karşılamakta zorlanması nedeniyle büyümüştür. Kararlı ve kesintisiz bir enerji arzını sağlamak için Çin, Ortadoğu'nun petrol ve doğalgazına erişimini sağlama çabaları içine girmiştir. Bu, Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ve ekonomik ilişkilere girmeyi, aynı zamanda bölgedeki petrol ve doğalgaz altyapısı ile keşif projelerine yatırım yapmayı içermiştir (Yetiv ve Lu, 2007). Çin'in Ortadoğu enerjisine olan bağımlılığı, küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomisine büyük etkisi olabileceği anlamına gelmektedir (Cerdan, 2023). Daha yüksek petrol fiyatları, Çin için artan enerji maliyetlerine yol açabilir ve ticaret dengesini ve enflasyonu etkileyebilecektir. Ortadoğu petrolüne aşırı bağımlılığın risklerinin farkında olan Çin, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek için farklı adımlar atmıştır. Bu, yenilenebilir enerji, nükleer enerji gibi alanlara yatırımları içermektedir ve Afrika, Orta Asya ve Güney Amerika gibi diğer bölgelerden enerji kaynaklarını güvence altına alma çabalarını içermektedir (Barlett, 2023). Çin'in Ortadoğu enerji kaynaklarına olan giderek artan bağımlılığı, jeopolitik endişelere yol açmıştır. Bu, Çin'in bölgenin istikrarına daha fazla

ilgi göstermesine ve belirli dönemlerde Çin'i çeşitli Ortadoğu ülkeleri arasında hassas bir denge kurmaya zorlamıştır. Özetle, Çin, son on yılda hızlı ekonomik büyüme ve sanayileşme nedeniyle Ortadoğu'nun petrol ve doğalgazına giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, Çin'in enerji güvenliği ve Ortadoğu'daki rolü için önemli ekonomik, diplomatik ve jeopolitik sonuçlar doğurmuştur.

5. Çin'in Ortadoğu politikasında küresel enerji eğilimlerinin yeri

Küresel enerji eğilimleri ve gelişmeleri, Çin'in Ortadoğu enerji politikalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Çin, bu eğilimleri yakından takip etmektedir ve politika ve stratejilerini adapte etmek için bu eğilimlere yanıt vermektedir. Temel veriler değerlendirildiğinde Çin, dünyanın en büyük petrol ithalatçısıdır ve küresel petrol fiyatlarının dalgalanmaları enerji maliyetlerini ve ekonomik istikrarını doğrudan etkiler (British Petroleum, 2011). Petrol fiyatlarının keskin bir şekilde yükselmesi, Çin'in enerji bütçesini zorlayabilecek, ticaret dengesini ve enflasyonu etkileyebilecektir. Dünya, karbon emisyonlarını azaltma ve iklim değişikliği ile mücadele etme çabaları çerçevesinde temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapma yönünde çaba harcamaktadır. Bu gelişmeler, Çin'in enerji politikalarını da etkilemektedir. Bu gelişmeler, Çin'in Ortadoğu'daki enerji ortaklıklarını ve yatırımlarını etkilemekte, potansiyel olarak daha temiz enerji projelerine doğru bir kayma yaşanabilecek dönemlere geçilebilecektir (The Economist, 2020). Çin, Ortadoğu enerji kaynaklarına yüksek derecede bağımlı olduğu için, bu gelişmeleri yakından takip etmektedir ve enerji güvenliği önlemlerini stoklama, tedarikçi çeşitlendirmesi veya tedarik rotaları boyunca güvenlik önlemleri alınması gibi önlemlere de başvurabilecektir.

Enerji teknolojilerindeki gelişmeler ve enerji depolama çözümleri küresel enerji dinamiklerini değiştirmektedir. Çin, bu teknolojik dönüşümlerin enerji tedarikine olan etkilerini stratejik bir yaklaşımla değerlendirmekte ve enerji politikalarını bu değişimlere doğrudan uyarlamaktadır. Dünya genelinde fosil yakıtlardan sürdürülebilir enerji kaynaklarına doğru gerçekleşen geçiş süreci enerji alanındaki jeopolitik dengeleri yeniden yapılandırmaktadır. Çin'in Ortadoğu'daki enerji stratejileri enerji üreten ve tüketen ülkeler arasındaki evrilen dinamikleri temel bir veri olarak kabul etmektedir. Bu durum diplomatik angajman modellerinin dönüşmesine, yatırım önceliklerinin farklılaşmasına ve enerji projeleri üzerindeki iş birliği biçimlerinin yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Küresel enerji eğilimleri uluslararası enerji anlaşmalarının ve organizasyonların kurumsal yapısını belirlemektedir. Çin bu uluslararası çerçevelere katılarak veya Ortadoğu'daki enerji çıkarlarını korumak için bu yapılar içerisinde stratejik ortaklıklar kurarak küresel enerji yönetimi ile entegrasyonunu sürdürmektedir. Çin'in enerji politikaları genel ekonomik ve ticari ilişkiler ağı ile kopmaz bir bağ içerisindedir. Küresel enerji piyasasındaki dönüşümler Çin'in Ortadoğu'daki ticaret politikalarını, doğrudan yatırımlarını ve stratejik ortaklıklarını şekillendirerek ülkenin enerji güvenliği stratejisinin temel parametrelerini belirlemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Xi Jinping liderliğindeki Çin'in Ortadoğu politikasında yaşanan yapısal dönüşümü ve bu değişimin küresel jeopolitik sistem üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Yapılan analizler neticesinde, Çin'in bölgedeki varlığının yalnızca ekonomik bir genişleme değil, aynı zamanda stratejik bir derinleşme süreci olduğu ve

KYG'nin bu sürecin temel taşıyıcısı haline geldiği tespit edilmiştir. İnceleme boyunca Çin'in enerji güvenliğini sağlamak amacıyla geleneksel enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji ve farklı iş birliği modellerine geçiş yaparak enerji diplomasisini çeşitlendirdiği ortaya konulmuştur.

Makale kapsamında elde edilen bulgular, Çin'in Ortadoğu'daki aktörlerle kurduğu ilişkilerde "tarafsız angajman" ve "çatışma arabuluculuğu" modellerini bir denge unsuru olarak kullandığını göstermektedir. Pekin yönetiminin İran gibi bölgesel güçlerle kurduğu yeni nesil ortaklıklar, Çin'in ekonomik çıkarlarını çeşitlendirme ve riskleri minimize etme stratejisinin doğrudan bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Çin, bölgedeki karmaşık siyasi krizlere doğrudan taraf olmaktan kaçınarak ekonomik yatırımlar ve altyapı projeleri üzerinden yumuşak güç kapasitesini artırmayı hedefleyen rasyonel bir dış politika izlemiştir. Orta Doğu – Çin ilişkilerinde gözlemlenen bu niteliksel dönüşüm, bölgesel aktörlerin dış politika tercihlerinde stratejik bir ortaklık arayışı ve riskten kaçınma arayışı olarak değerlendirilmelidir. 2013 sonrası süreçte, bölge aktörlerinin Batılı müttefikleriyle yaşadıkları dönemsel güven krizleri ve stratejik özerklik arayışları, Çin'in sunduğu "ideolojik şart koşmayan ekonomik ortaklık" modelini daha cazip bir alternatif haline getirmiştir.

Analiz edilen veriler ışığında, enerji teknolojilerindeki paradigma değişiminin ve şale petrolü gibi alternatif üretim modellerinin Çin'in bölgeye yönelik güvenlik doktrinini yeniden şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Çalışma, Çin'in Ortadoğu enerji piyasasına bağımlılığının devam ettiğini ancak bu bağımlılığın artık teknolojik iş birliği ve yeşil enerji geçişini de kapsayan çok katmanlı bir yönetim modeline dönüştüğünü kanıtlamıştır. Bu durum, Çin'in küresel enerji yönetimindeki rolünü pekiştirirken bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini daha kalıcı ve kurumsal bir zemine oturtmuştur. Bu bağlamda, Çin'in bölgedeki varlığı artık yalnızca bir enerji alıcısı veya altyapı müteahhidi olmanın ötesine geçerek 5G teknolojileri, yapay zeka destekli şehir yönetim sistemleri ve dijital finansal entegrasyon gibi alanları kapsayan bir "Dijital İpek Yolu" boyutuna evrilmiştir. Bu teknolojik angajman, Ortadoğu devletlerinin modernleşme vizyonları ile Pekin'in teknolojik yayılmacılık hedefleri arasında organik bir birliktelik oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, Çin'in Ortadoğu'daki artan etkisinin ABD gibi küresel güçlerle yaşanan rekabeti yeni bir safhaya taşıdığını ve bölgenin istikrarının Çin'in küresel stratejik hedefleri için hayati bir önem kazandığını ortaya koymaktadır. Çin'in geleneksel "iç işlerine karışmama" ilkesinin, bölgesel krizlerde artan bir "yapıcı müdahaleciliğe" dönüşme eğilimi bu rekabetin bir parçasıdır.

Çin'in gelecekteki bölgesel rolünün ekonomik yatırımların ötesine geçerek teknolojik inovasyon, iklim değişikliği ile mücadele ve diplomatik arabuluculuk ekseninde derinleşeceği öngörülmektedir. Çin'in Ortadoğu politikası, bölgesel dinamiklerin ötesinde küresel güç dengelerinin yeniden tanımlandığı temel bir parametre olarak işlev görmeye devam etmektedir. Ortadoğu, önümüzdeki on yıllarda ABD'nin askeri-güvenlik şemsiyesi ile Çin'in ekonomik-teknolojik ekosistemi arasında bir "hibrit rekabet sahası" haline gelecektir. Bu çalışma, Çin'in bölgedeki ayak izinin derinleşmesinin 21. yüzyılın küresel yönetim kodlarını da kökten değiştireceği sonucuna varmaktadır.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.
Author Contributions	Article prepared by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça | References

- Acar, N. (2022). İran-Suudi Arabistan rekabeti karşısında Çin dış politikası. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 9(1), 187-216.
- Aizhu, C. ve Meng, M. (2017, 23 Ocak). Russia beats Saudi Arabia as China's top crude oil supplier in 2016. Reuters. <https://www.reuters.com/article/markets/currencies/russia-beats-saudi-arabia-as-chinas-top-crude-oil-supplier-in-2016-idUSKBN1570VI/>
- Al Ansari, H. (2022, 19 Eylül). Teaching Chinese in Saudi Arabia. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/sada/2022/09/teaching-chinese-in-saudi-arabia>
- Al Shaher, S. (2023, 19 Eylül). Al-Assad's Beijing visit: A stepping stone to a strategic partnership between the two nations. Modern Diplomacy. <https://modern diplomacy.eu/2023/09/19/al-assads-beijing-visit-a-stepping-stone-to-a-strategic-partnership-between-the-two-nations/>
- Baker, P. (2023, 11 Mart). Chinese-brokered deal upends Mideast diplomacy and challenges U.S. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/03/11/us/politics/saudi-arabia-iran-china-biden.html>
- Barlett, K. (2023, 3 Mayıs). Why China is investing in Africa's green energy future. VOA News. <https://www.voanews.com/a/why-china-is-investing-in-africa-s-green-energy-future/7077468.html>
- China overtakes USA as top energy consumer as world demand grows strongly, says BP in 60th year of global energy [Basın bülteni]. (2011, 8 Haziran). BP <https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/china-overtakes-usa-as-top-energy-consumer-as-world-demand-grows-strongly-says-bp-in-60th-year-of-global-energy.html>
- BRI brings development of China and Middle East closer than ever. (2023, 10 Mayıs). China Daily. http://english.scio.gov.cn/m/beltandroad/2023-05/10/content_85278499.htm
- Bruce-Lockhart, A. (2017, 26 Haziran). China's \$900 billion New Silk Road. What you need to know. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2017/06/china-new-silk-road-explainer/>
- Calabrese, J. (2022, 12 Temmuz). China prioritizes short-term energy security: Implications for sino-middle east relations. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/china-prioritizes-short-term-energy-security-implications-sino-middle-east-relations>
- Cerdan, M. (2023, 2 Şubat). The petroyuan and China's influence in the Gulf. Atalayar. <https://www.atalayar.com/en/articulo/economy-and-business/the-petroyuan-and-chinas-influence-in-the-gulf/2023020211550181152.html>
- Chang, Y. Y. (2019a). Understanding the Belt and Road Initiative (BRI): An initiative to make China great again? European Journal of East Asian Studies, 18(1), 7-10.
- China aims to cut its net carbon-dioxide emissions to zero by 2060. (2020, 24 Eylül). The Economist. <https://www.economist.com/china/2020/09/24/china-aims-to-cut-its-net-carbon-dioxide-emissions-to-zero-by-2060>
- China in the Middle East: More strategic partnerships and cooperation. (2022, 1 Mayıs). Diplomat Magazine.
- China Gezhouba wins \$557M Kuwait construction deals. (2025, 17 Mart). Italian Trade

- Agency. <https://www.ice.it/it/news/notizie-dal-mondo/281056>
- China thinks it can avoid Middle Eastern traps that caught America. (2021, 8 Nisan). The Economist. <https://www.economist.com/china/2021/04/08/china-thinks-it-can-avoid-middle-eastern-traps-that-caught-america>
- China wants to increase its military presence abroad. (2022, 5 Mayıs). The Economist. <https://www.economist.com/china/2022/05/05/china-wants-to-increase-its-military-presence-abroad>
- China-Arab States Expo: Countries call for closer cooperation under BRI framework. (2023, 21 Eylül). CGTN. <https://news.cgtn.com/news/2023-09-21/China-Arab-States-Expo-Cooperation-under-BRI-framework-1njWIR4VzUY/index.html>
- Daher, M. (2009). China and the Middle East: Establishing a new partnership. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 3(1), 19.
- Dollar, D. (2019, Eylül). Understanding China's belt and road infrastructure projects in Africa. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/understanding-chinas-belt-and-road-infrastructure-projects-in-africa/>
- Duan, J. ve Baycar, H. (2025). Prioritized intermediate zone: China's new third worldism in the Middle East. *Middle East Critique*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/19436149.2025.2528172>
- Durmaz, F. (2024). Çin dış politikasında devamlılık ve değişim: Mao Zedong'dan Xi Jinping'e. *Mülkiye Dergisi*, 48(2), 435-469.
- Dunne, C. W. (2021, 13 Ocak). China's belt and road initiative and US Middle East policy. Arab Center Washington DC. <https://arabcenterdc.org/resource/chinas-belt-and-road-initiative-and-us-middle-east-policy/>
- Ereli, G. (2019). Gelişmekte olan BAE ve Çin ortaklığının seyri. *Star Açık Görüş*. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/gelismekte-olan-bae-ve-cin-ortakliginin-seyri-haber-1473442/>
- Eslami, M. ve Papageorgiou, M. (2023, 2 Haziran). China's increasing role in the Middle East: Implications for regional and international dynamics. *Georgetown Journal of International Affairs*. <https://gjia.georgetown.edu/2023/06/02/chinas-increasing-role-in-the-middle-east-implications-for-regional-and-international-dynamics/>
- Freeman, C. W., Jr. (t.y.). China and the economic integration of Europe and Asia. Middle East Policy Council. <https://mepc.org/speeches/china-and-economic-integration-europe-and-asia>
- Funaiole, M. P., Hillman, J. E., Bermudez, J. S., Jr. ve Hart, B. (2023, 3 Şubat). Dire straits: China's push to secure its energy interests in the Middle East. Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/dire-straits-chinas-push-secure-its-energy-interests-middle-east>
- Gallagher, A. (2023, 22 Haziran). Is China preparing to make a run at Israeli-Palestinian peace? United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2023/06/china-preparing-make-run-israeli-palestinian-peace>
- Gambrell, J. (2022, 9 Aralık). China's Xi vows to buy more Mideast oil as US focus wanes. AP News. <https://apnews.com/article/business-china-dubai-united-arab-emirates-government-and-politics-5f7b0a7b4458f77341079d8e3d8f8a8b>
- Garver, J. W. (2018). China and the Iran nuclear negotiations: Beijing's mediation effort. J. Reardon-Anderson (Ed.), *The red star & the crescent: China and the Middle East içinde* (s. 123-149). Oxford University Press.
- Guo, X. ve Fidan, G. (2023). China's belt and road initiative (BRI) and Turkey's Middle Corridor: "Win-win cooperation?". Middle East Institute.

- <https://www.mei.edu/publications/chinas-belt-and-road-initiative-bri-and-turkeys-middle-corridor-win-win-cooperation>
- Hassan, A. D. (1976). China and non-alignment. *India International Centre Quarterly*, 3(3), 66.
- Hidayat, M. (2025, 9 Aralık). Saudi crude oil supply to China reaches record 49.5M barrels. *Discovery Alert*. <https://discoveryalert.com.au/strategic-pricing-mechanics-global-energy-markets-2025/>
- Huang, C. (2016, 22 Ocak). Back to the future: Chinese President Xi Jinping's Middle East visit and his Middle Kingdom dream. *South China Morning Post*. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1903828/back-future-chinese-president-xi-jinpings-middle-east>
- Imran, M. (2023, 24 Ağustos). Belt and Road Initiative in the Middle East: Boosting connectivity and promoting economic growth. *Modern Diplomacy*. <https://moderndiplomacy.eu/2023/08/24/belt-and-road-initiative-in-the-middle-east-boosting-connectivity-and-promoting-economic-growth/>
- Johnston, A. I. (2013). How new and assertive is China's new assertiveness? *International Security*, 37(4), 7-8. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00115
- Khalifa University and Shanghai Jiao Tong University Sign Agreement, and Launch Middle East Cultural and Educational Exchange Hub. (2026, 28 Ocak). Khalifa University. <https://www.ku.ac.ae/khalifa-university-and-shanghai-jiao-tong-university-sign-agreement-and-launch-middle-east-cultural-and-educational-exchange-hub>
- Li, J. (2019, 27 Ağustos). Conflict mediation with Chinese characteristics: How China justifies its non-interference policy. *Stimson Center*. <https://www.stimson.org/2019/conflict-mediation-chinese-characteristics-how-china-justifies-its-non-interference-policy/>
- Lons, C., Fulton, J., Sun, D. ve Al-Tamimi, N. (2019, 21 Ekim). China's great game in the Middle East. *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/
- Lucente, A. (2023, 20 Haziran). China signs major LNG deal with Qatar as Beijing's Gulf push continues. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2023/06/china-signs-major-lng-deal-qatar-beijings-gulf-push-continues>
- Major, J. (t.y.). Geographical setting of the silk roads. *Asia Society*. <https://asiasociety.org/geographical-setting-silk-roads>
- Moritsugu, K. (2023, 22 Eylül). Syria and China announce strategic partnership as Asian Games diplomacy kicks off. *AP News*. <https://apnews.com/article/china-syria-assad-visit-f9757659e2f4951662973163359d997f>
- Noor, M. A. (2023, 15 Mart). Progress made toward peace in Middle East. *China Daily*. <https://www.chinadaily.com.tr/a/202303/15/WS641113aba31057c47ebb4885.html>
- Rakipoğlu, M. (2023). Dış politikada korunma (hedging) stratejisi: Soğuk Savaş sonrası Suudi Arabistan'ın ABD, Çin ve Rusya ile ilişkileri [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Sakarya Üniversitesi Açık Erişim. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/102628>
- Sahriatinia, M. (2011). Iran-China relations: An overview of critical factors. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), 57-58.
- Schonhradt, S. (2023, 30 Ocak). China invests \$546 billion in clean energy, far surpassing the U.S. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/china-invests-546-billion-in-clean->

- energy-far-surpassing-the-u-s/
Shotter, J. ve Yang, Y. (2023, 14 Haziran). China steps up diplomacy with offer to mediate in Israeli-Palestinian conflict. The Financial Times. <https://www.ft.com/content/85f59686-a5dd-4bdd-8c6d-857d6da3435a>
- Sun, Y. (2014, 15 Aralık). China's approach to the Syrian crisis: Beyond the United Nations. Stimson Center. <https://www.stimson.org/2014/chinas-approach-syrian-crisis-beyond-united-nations/>
- Telci, İ. N. ve Rakipoğlu, M. (2021). Hedging as a survival strategy for small states: The case of Kuwait. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10(2), 213-229. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.960945>
- Torres, J. I. C. (2023, 7 Mayıs). China's consolidation in the Middle East. Atalayar. <https://www.atalayar.com/en/articulo/politics/chinas-consolidation-middle-east/20230503141550184152.html>
- Tugendhat, H. (2022, 19 Aralık). China's overreliance on Gulf oil is a vulnerability for everyone. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2022/12/chinas-overreliance-gulf-oil-vulnerability-everyone>
- Webster, J. ve Pelayo, J. (2023, 5 Nisan). China is getting comfortable with the Gulf Cooperation Council. The West must pragmatically adapt to its growing regional influence. The Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/china-is-getting-comfortable-with-the-gulf-cooperation-council/>
- Xi says China ready to contribute more to Middle East peace, development. (2023, 28 Mart). The State Council - The People's Republic of China. http://english.www.gov.cn/news/topnews/202303/28/content_WS6422896cc6d0f528699db911.html
- Xi, J. (2024, 28 Haziran). Carrying forward the five principles of peaceful coexistence and jointly building a community with a shared future for mankind [Konuşma metni]. Ministry of Foreign Affairs - People's Republic of China. https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyjh/202406/t20240628_11443852.html
- Yetiv, S. A. ve Lu, C. (2007). China, global energy and the Middle East. *Middle East Journal*, 61(2), 199-200.
- Zreik, M. (2021). Academic exchange programs between China and the Arab region: A means of cultural harmony or indirect Chinese influence? *Arab Studies Quarterly*, 43(2), 172-188. <https://doi.org/10.13169/arabstudquar.43.2.0172>

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Körfez İşbirliği Konseyi ve Üyelerinin Suriye Devrimi Süreci Politikaları

Mustafa ÖZTOP | <https://orcid.org/0000-0001-5894-1290> | E-Posta:
mustafaoztop88@gmail.com

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Ankara, Türkiye

Geliş Tarihi 17.02.2026
Kabul Tarihi 23.03.2026
Yayın Tarihi 31.03.2026

Atıf Bilgisi

Öztop, M. (2026). Körfez İşbirliği Konseyi ve Üyelerinin Suriye Devrimi Süreci Politikaları. Artuklu Kaime, 17, 113-125.
<https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1891613>

Öz

Bu makalede, Suriye’de 2011 yılında meydana gelen halk hareketlerinden Suriye Devrimi’ne kadar geçen süreçte Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin Suriye konusunda nasıl bir politika izledikleri ele alınmıştır. Bu kapsamda, KİK’in ve KİK üyesi ülkelerin bu dönemde geliştirdikleri tutum ve yaklaşımları ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Suriye’de 2011 yılında meydana gelen halk hareketleri sonrası ilk etapta KİK, ülkede istikrarın sağlanması yönünde arabulucu bir rol üstlenmek istemiştir. Ancak Esad yönetiminin halka gösterdiği artarak devam eden şiddet ve baskı, bazı ülkelerin Esad yönetimi karşısında konumlanmasına neden olmuştur. İran’ın Şam yönetimine verdiği destek Suudi Arabistan’ın rejim karşıtlarını desteklemesini beraberinde getirir de Ortadoğu’da gerçekleşen halk hareketlerine karşı monarşileri korumaya yönelik gösterilen reaksiyon, Körfez içi rekabet, iç savaşın uzamasının yanı sıra bölgesel ve küresel politikalarda yaşanan değişim Suudi Arabistan’ın pozisyonunda revizyonu getirmiştir. Katar, Suriye’de gerçekleşen olaylarda halkın yanında konumlanmış ve El Cezire kanalı ile bölgede olan biteni dünyaya aktarma arayışıyla gelişen süreç, Esad rejimi karşısında açık bir pozisyon almayı beraberinde getirmiştir. Umman mevcut pozisyonunu koruma eğiliminde Esad yönetimi ile ilişkilerini tamamen koparmaktan olabildiğince uzak kalmış ve yeniden ilişkilerin tesisinde belirleyici aktörlerden biri olmuştur. Bahreyn, bölgedeki değişime ayak uyduracak şekilde ve Arap Birliği ve KİK’in yaklaşımlarına göre ayrışan bir profil ortaya koymaktan uzak durmuştur. Kuveyt ise gerilim ve kutuplaşmalardan uzak durmuş, insani yardımlara ve çatışmanın çözümüne odaklanmıştır. Sonuç olarak KİK ülkelerinin bu yaklaşımları çerçevesinde KİK’in politikaları değişim gösterse de çoğunlukla birbiriyle farklılaşan görüş ayrılıklarının politikaya dönüşmesi ise zaman almıştır. Bu tablo içerisinde Suriye’de Ahmed el Şara liderliğindeki yönetimin bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma eğilimi, KİK’in ilerleyen süreçte ortak bir perspektif

ortaya koymasđ için önemli bir fırsat olarak kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Körfez İşbirliği Konseyi, Suriye, Arap Baharı, Esad Yönetimi.

Öne Çıkanlar

- Çalışmada, Suriye Devrimi sürecinde bölgedeki aktörlerden biri olarak Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin politikaları incelenmiştir.
- Bu süreçte bir bütün olarak ve üye devletlerin politikaları ve varsa bu politikalarda gerçekleşen değişim ele alınmıştır.
- Devrim sürecinde KİK ve üye devletlerin politikalarında genellikle değişim öne çıkmaktadır.
- Suriye konusunda zaman zaman görüş ayrılıkları yaşanmıştır ancak değişimin son aşaması başlanan noktaya yakın olmuştur.
- Katar, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in olayların ilk başlangıcında sergilediği tutum devrime yakın süreçte yine benzer tutumlara dönüşmüş bu da KİK'in genel politikasında bu yaklaşımın ağırlık kazanmasını sağlamıştır.
- Suriye'de Ahmed el Şara liderliğindeki yönetim KİK ile uyumlu bir yaklaşım içinde görünmekte bu durum da KİK ülkelerinin Suriye politikasında ayrışmadan ziyade ortak politikaların öne çıkacağına işaret etmektedir.

The Gulf Cooperation Council and its Members' Policies on the Syrian Revolution Process

Mustafa ÖZTOP | <https://orcid.org/0000-0001-5894-1290> | E-Posta: mustafaoztop88@gmail.com

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Ankara, Türkiye

Abstract

This article examines the policies pursued by the Gulf Cooperation Council (GCC) countries regarding Syria during the period from the popular uprisings in Syria in 2011 to the Syrian Revolution. Within this scope, the stances and approaches developed by the GCC and its member states during this period are examined under separate headings. Following the popular uprisings in Syria in 2011, the GCC initially sought to play a mediating role in restoring stability in the country. However, the Assad regime's increasing violence and oppression against the people led some countries to take a stance against the Assad regime. Although Iran's support for the Damascus regime prompted Saudi Arabia to support the regime's opponents, the reaction to protect monarchies against the popular movements in the Middle East, Gulf rivalry, the prolongation of the civil war, and changes in regional and global policies led to a revision of Saudi Arabia's position. Qatar has positioned itself alongside the people in the events unfolding in Syria. The process of seeking to convey what is happening in the region to the world through Al Jazeera has led to Qatar taking a clear stance against the Assad regime. Oman has tended to maintain its current position, refraining as much as possible from completely severing relations with the Assad regime and has been one of the decisive actors in re-establishing relations. Bahrain has refrained from presenting a profile that diverges from the approaches of the Arab League and the GCC, adapting to the changes in the region. Kuwait, meanwhile, has stayed away from tensions and polarization, focusing on humanitarian aid and resolving the conflict. Consequently, while GCC policies have shifted within the framework of these approaches, it has taken time for the differing views to translate into policy. Within this context, the tendency of the Ahmed al-Shara-led administration in Syria to establish close relations with regional countries presents an important opportunity for the GCC to develop a common perspective in the future.

Keywords: Gulf Cooperation Council, Syria, Arab Spring, Esad Administration.

Highlights

- The study examines the policies of the Gulf Cooperation Council countries as one of the actors in the region during the Syrian Revolution.
- The policies of the member states as a whole and any changes in these policies have been addressed.
- Changes in the policies of the GCC and its member states generally stand out during the revolution.
- There were occasional differences of opinion on Syria, but the final stage of change was close to the starting point.
- The stance taken by Qatar, Saudi Arabia and Kuwait at the outset of events reverted to similar stances closer to the revolution, which ensured that this approach gained prominence in the GCC's general policy.

- The Syrian regime, led by Ahmed al-Shara, appears to be taking an approach consistent with that of the GCC, indicating that the GCC countries' policies on Syria will be characterised by common policies rather than divergence.

Citation

Öztop, M. (2026). The Gulf Cooperation Council and its Members' Policies on the Syrian Revolution Process. *Artuklu Kaime*, 17, 113-125.
<https://doi.org/10.55119/artuklukaime.1891613>

Date of Submission 17.02.2026
Date of Acceptance 23.03.2026
Date of Publication 31.03.2026

Giriş

Suriye’de 2011 yılında başlayan protestolar bir iç savaşa dönüşmüş ve bölgeyi derinden etkileyen sonuçlar meydana getirmiştir. Bu süreçte bölgedeki diğer aktörler de Suriye’deki gelişmeler karşısında bir tutum geliştirmiş ve siyaset yürütmüştür. Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan, Umman, Katar ve Kuveyt’in de aralarında bulunduğu Basra Körfezi’ne kıyısı bulunan Arap ülkelerinden oluşan Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) de bölgedeki uluslararası örgütlerden biridir. KİK ülkeleri, Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaşın ilk yıllarında genel olarak belirgin bir ayrışma yaşamamıştır. Ancak ilerleyen süreçte KİK ülkelerinin pozisyonları farklılık göstermeye başlamış ve bazı dönemlerde de derin ayrılıklara dönüşmüştür.

Suriye halkının otoriter Baas rejimine karşı hürriyet ve devlet yönetiminde söz sahibi olma talebi, rejimin katliamlara varan bir tavır sergilemesiyle karşılık bulmuştur. Ülke içinde başlayan derin ayrışma, rejim karşıtı muhalif yapılanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu derin ayrışma sonrası Suriye’de yaşanan kriz ve iç savaşın sona erdirilmesi için pek çok girişim yapılmıştır. KİK ülkelerini de içinde bulunduran Arap Birliği, Esad yönetiminin Suriye halkının yönetiminde söz sahibi olma ve özgürlük taleplerini şiddet ve baskı politikalarıyla bastırma adımlarını gerekçe göstererek 12 Kasım 2011 tarihinde Suriye’nin birliğe üyeliğini askıya almıştır (The Guardian, 2011). Bunun yanında üyeliği askıya almadan Suriyeli yetkililerle pek çok görüşme gerçekleştiren Arap Birliği, Suriyeli yetkililerin sözlerini tutmaması üzerine 27 Kasım 2011’de ikinci bir karar alarak Suriye’ye siyasi ve ekonomik yaptırım uygulanmasına yönelik tutumunu netleştirmiştir (Al Jazeera, 2011).

Suriye’de yaşanan kriz ve çatışmaları sonlandırma girişimlerinden biri de Suriye’nin Dostları Toplantısı olmuştur. İlki Tunus’ta gerçekleşen toplantı, dış aktörlerin de tavırlarının netleşmesinde etkili olmuştur. Toplantının ikincisi İstanbul’da Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği, Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği ve KİK temsilcilerinin bulunduğu toplam 83 ülke ve uluslararası örgütün de katılımıyla gerçekleşmiştir. Ancak özellikle Suriyeli muhalif gruplar bu toplantılardan bekledikleri sonuçları elde edememişlerdir. İç savaşın ilk dönemlerinde algı ve etki bakımından oldukça iyi bir noktada olan Suriyeli muhalif grupların en büyük iki beklentisi, Suriye’nin temsilcisi olmak ve silah sahibi olmaktı (Al Jazeera Turk, 2012).

Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaşın başlangıcında meydana gelen tepkilerin doğal ve bölgesel tepkiler olduğu ilerleyen süreçte değişen politikaların ise hegemon aktörlerin konumlanması (Öztop ve Çelik, 2025) ve bu konumlanmaya bağlı bir pragmatizm çerçevesinde iç savaşın küresel yansımalarına şekillendiği düşünülmektedir. Bu bağlamda ilk toplantılar hem Suriye için hem de dünyadaki uluslararası örgütleri temsil açısından geniş bir temsil sahaptır. İlerleyen süreçte Suriye’deki gelişmelere karşı gösterilen tepkiler, KİK üyesi ülkelerin bölgesel bir refleksi olmasının ötesinde küreselleşen bir mesele karşısında doğru tarafta olmak ve savaşın zararlarından en az etkilenecek şekilde konumlanmak şeklini almıştır. Elbette bu tablo tüm ülkeler için aynı şekilde tezahür etmemiş ve bazı farklılıklar göstermiştir. Ancak Katar’ın baştan sona büyük ölçüde değişmeyen tutumu dışında tablo bu şekilde değerlendirilebilir.

1. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi

İlk meydana geldiğinde Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmalarına karşı KİK üyesi ülkelerin geliştirdiği yaklaşım, Suriye’deki gelişmeler konusunda

politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ortadoğu'da yaşanan halk hareketleri, yönetimlerin Suriye'deki ve bölgedeki gelişmelere karşı bir tutum sergilemesinde belirleyici olmuştur çünkü bazı yönetimler bu halk hareketlerini, kendi rejimlerine tehdit olarak görmeye başlamışlardır. KİK ülkelerinden Katar hem Ortadoğu'daki halk hareketlerini hem de Suriye'deki gelişmeleri farklı bir yaklaşımla karşılamış ve bu farklı yaklaşım çerçevesinde politika yürütmüştür. Bu politikayı tek başına halk hareketlerini tehdit olarak gören yönetimlerin karşısında konumlanmak şeklinde okumak bu politikayı yeterince açıklayamamaktadır. Ayrıca olayların başlangıcında Suudi Arabistan ve BAE'nin Suriyeli muhalifleri destekleyen eğilimi de bölgedeki istikrarın korunması ve İran'ın Esad rejimini himaye etme politikası ile açıklanabilir. Umman'ın Suriye'deki gelişmeler karşısında yaklaşımı ise oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada KİK ülkelerinin Suriye politikaları incelenmiş ve üye ülkeler arasındaki ortak yaklaşımlar ve farklılaşan politikalar üzerinde durulmuştur. Bu anlamda KİK'in ortak bir politika geliştirme kabiliyeti ya da KİK'in bölgedeki Suriye krizi karşısında nasıl bir refleks gösterdiği ele alınmıştır.

2. Katar

Katar, Suriye'de yaşanan gelişmelere İran'ın bölgedeki etkisi nedeniyle ihtiyatlı yaklaşmıştır. Buna mukabil Suriye'de tansiyon yükseldikçe ve gelişmeler Suriye halkına zarar veren bir boyut kazandıkça Katar, tavrını Şam rejimi karşısında konumlanarak şekillendirmiştir. Katar'ın bu politikası, El Cezire kanalının yayın politikası ile kendini göstermiştir. Suriye'de yaşanan hareketlilik sonrası bölgeye muhabir gönderen El Cezire kanalının muhabiri Şam Havaalanı'na vardktan sonra kaybolmuş ve yaklaşık bir hafta sonra Suriye yönetimi, bu muhabirin ellerinde olduğunu doğrulamıştır. İlerleyen süreçte gösteriler karşısında daha sert karşılıklar veren Suriye yönetimine karşı Katar, Şam'daki büyükelçiliğini kapatmıştır. Katar bununla da yetinmeyip Kasım ayında Suriyeli muhaliflerin Doha'da büyükelçilik açmasını teklif etmiştir.

19 Aralık 2011 tarihinde Kahire'de Suriye ile Arap Birliği arasında Arap gözlemcilerin Suriye'de görev yapmalarına ilişkin imzalanan mutabakat doğrultusunda gözlemci heyetin oluşturulması ve heyetin Şam yönetimi yanlısı tutumları, Katar ve Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Rejim karşıtı grupların da raporda suçlu gibi gösterilmesi nedeniyle büyüyen gerginlik Suudi Arabistan (France 24, 2012) ve ardından da diğer Körfez ülkelerinin misyondaki gözlemci heyetlerini ve desteklerini çekmeleri (Los Angeles Times, 2012) ile sürmüştür. Bu gelişmeler daha çok Nasır dönemi Arap Milliyetçiliği ekseninde politikalara yakın bir tutum içinde olan Mısır ve Cezayir gibi ülkelerin Suriye'deki rejim yanlısı tutumlarına Arap Milliyetçisi politikalar karşısında tavır alan Kral Faysal dönemi Körfez ülkeleri politika refleksleri ile açıklanabilir. Mısır ve Cezayir'in Beşar Esad yanlısı tutumuna Suudi Arabistan ve Katar'ın gösterdiği refleks bu tarihi dinamikleri hatırlatmaktadır. Ancak Katar'ın yaklaşımını sadece tarihi bir perspektifle açıklamak yeterli olmayabilir (Çavuşoğlu, 2020).

Bu anlamda Katar'ın 2011 yılı sonrası Suriye politikasının bölgede olayların büyümesi sonucu yaşanan gelişmelerden etkilenecek şekilde şekillendiği söylenebilir. Bölgede yaşanan gelişmeleri, El Cezire muhabiri üzerinden anlamaya ve anlatmaya çalışan Katar'ın, Suriye yönetiminin halkına ve basın camiasına, baskı ve şiddet içeren muameleleri sonrası yaklaşımlarını belirginleştirmeye başladığı görülmektedir. Diğer yandan, Arap Birliği'nde Suudi Arabistan ile aynı yönde alınan karar, Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye'deki iç savaşın ilk yıllarında oldukça yakın bir anlayış içinde

olduğunu göstermektedir. Bunun yanında KİK'in de bu iki ülke paralelinde hareket etmesi ilk dönemde KİK'in belli bir bütünlük içinde hareket ettiğine işaret ediyor.

3. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşının başlangıcında izlediği politikanın Katar ve Türkiye ile oldukça yakın olduğu görülmektedir. Çünkü hem Arap Birliği'nden Katar ile gözlemci ve destek çekme kararı hem de bu gelişme sonrası 3 Ağustos 2012 tarihinde Suudi Arabistan tarafından hazırlanan Suriye karar tasarısının, 193 ülke arasında Türkiye'nin de destek verdiği 133 ülke tarafından evet oyu verilerek Birleşmiş Milletler Genel Kurulu oylamasında kabul edilmesi (BBC, 2012) bu durumun göstergeleri olarak yansımıştır.

Ancak ilerleyen yıllarda Suudi Arabistan'ın Suriye politikası başta olmak üzere bölgede Katar ve Türkiye ile ilişkiler konusunda farklılaşan bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu anlamda özellikle 5 Mart 2014'te Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'in ortak bir açıklama ile Katar'dan büyükelçiliklerini çektiklerini duyurması, özellikle KİK üyesi bu üç ülkenin Suriye başta olmak üzere bölge politikalarında Katar'dan ayrışan pozisyonunu yansıtan bir gelişme olarak yerini almıştır. Bu üç ülke Katar'a ilişkin kararlarına, KİK'te imzaladıkları güvenlik anlaşmasına Katar'ın sadık kalmamasını gerekçe göstermişlerdir. Esasen bu gelişme 2011 yılında başlayan Arap Ayaklanmalarının merkezinde Müslüman Kardeşler'in olduğunun öne çıkarılması ve bu ayaklanmaların otoriter rejimleri hedef alması ile birlikte okunduğunda Katar'ın hem bu ayaklanmalardan endişe etmeyen nadir Arap ülkelerinden biri olması (Akkaş, 2025) hem de Müslüman Kardeşler ile iyi ilişkiler içinde bulunmasının süreç içinde Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı Körfez ülkelerini rahatsız ettiği görülmektedir. Çünkü Katar, bölge halkı nezdinde daha fazla itibar kazanmaya başlamış ve Türkiye ile geliştirdiği ilişkilerle bölgede adından daha sık söz ettiren aktörlerden biri haline gelmiştir.

İlerleyen süreçte, KİK ülkeleri arasında yaşanan ayrışma, Katar'a uygulanan ambargo ile derinleşmiştir. 5 Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan öncülüğündeki bazı Arap ülkeleri Katar'a ambargo uygulama kararı almıştır (Washington Post, 2017). KİK ülkeleri bölgesel bir konu haline gelen Suriye hususunda ortak bir politika inşa etmek bir yana, adeta birbirleriyle mücadeleye yoğunlaşan bir görünüm sergilemişlerdir. Bu anlamda, Suriye'deki iç savaşın başladığı ilk yıllarda İran'ın desteklediği Suriye yönetimi ve Arap Milliyetçisi cumhuriyetçi rejimlerin karşısında konumlanmayı tercih eden Suudi Arabistan'ın, birkaç yıl sonra politikasını bölgedeki Arap Ayaklanmalarının mimarı olarak gördükleri ve bu aktörlere destek veren Türkiye ve Katar karşısında konumlanarak değiştirdiği gözlenmektedir. Bu politikanın ortaya çıkmasında Suudi Arabistan'ın iç politikasında yaşanan değişim ve Müslüman Kardeşlerin bölgede sıkça adının duyulmasının da etkili olduğu söylenebilir.

4. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)

BAE, iç savaşın başından bu yana Suriye rejimi ile ilişkilerini tamamen kesmeden sürdürmüştür ve bu nedenle de BAE'de Esad yönetimine ait diplomatik unsurlar çalışmaya devam etmiştir (Akkaş, 2024). BAE, Ortadoğu'da Suriye ile eşzamanlı yaşanan ayaklanmaları monarşi rejimlerine tehdit olarak görmüş ve bu tehdide karşı politikalar üretmek bir yaklaşım sergilemiştir. Bunu yaparken zaman zaman KİK ülkelerinin politikaları ile dikkat çekici bir ayrılığa düşmeden politika yürütmeyi benimsemiştir.

2018 yılı sonlarında BAE, Şam'daki büyükelçiliğini yeniden açarak Esad rejimi ile KİK ülkeleri ve Arap Birliği'nin yeniden ilişki kurabilmesi yönünde adım atmıştır. 2023 yılında Esad rejiminin Arap Birliği'ne dönüşü hususunda öne çıkan ülke BAE olmuştur. Bu nedenle Esad rejiminin birliğe dönüşünün BAE Dışişleri Bakanı Enver Karkaş olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir (GZT, 2023). Suriye'de Baas rejiminin çökmesi ve Beşar Esad'ın ülkeyi terk etmesi sürecinde BAE'nin sağduyu çağrısı yapması da BAE'nin Suriye'de yaşanan gelişmelere ilişkin tavrını göstermektedir. Bu gelişmelerden hareketle BAE'nin zaman zaman Suudi Arabistan ve Katar'dan farklılaşan politikalar izleme eğiliminde olduğu görülmektedir. Aslında bu tablo Körfez'de ABD-İsrail-BAE ve Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşmanın bölge politikalarına yansımalarının bir sonucudur. Bu dönemde BAE politikaları Suudi Arabistan'ı ikna ile hem İsrail ile ilişkilerde hem de Ortadoğu'da etkin hale gelmiştir.

5. Umman

Umman, 2011 yılında başlayan iç savaşın ardından Suriye yönetimi ile diplomatik ilişkilerini koparmadan sürdüren az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur. Arap Birliği ve KİK, 2011 ve 2012 yıllarında örgüt olarak Suriye yönetimi ile ilişkilerini kesmiştir. Ancak Umman, Suriye konusunda içinde bulunduğu örgütlerden ayrışan bir tavır sergilemiştir. Daha da dikkat çeken bir gelişme olarak 2011'de başlayan olayların ardından Esad yönetiminin Dışişleri Bakanı Velid Muallim, 2015 yılında ilk kez bir Körfez ülkesi olan Umman'a ziyaret gerçekleştirmiştir (AA, 2015). Bu durum, Suriye'deki olaylar karşısında Umman'ın KİK ülkelerinden ayrışan bir örnek sergilediği gelişme olarak kendini göstermektedir.

Umman ile Suriye arasında gerçekleştirilen ziyaretler, 2018 ve 2019 yılında da devam etmiştir. Gizli olarak gerçekleşen görüşmelerin bölgenin güvenliği ve istikrarını sağlama konulu olduğu açıklansa da bu görüşmelerin arkasında Esad yönetimi ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin yeniden tesis edilmesi çabası olduğu muhtemel görülmüştür (Ayverdi, 2020). Diğer yandan Umman'ın Esad yönetimi ile karşılıklı ziyaretlerin yanında Suriye muhalefeti ile de ziyaretler gerçekleştirdiği belirtilmiştir (Alkhazaleh, 2020). Bu gelişmelerin ardından Suriye, 7 Mayıs 2023 tarihinde 22 üyeli Arap Birliği'ne 12 yıl sonra yeniden kabul edilmiştir. Umman'ın, 12 yıl sonra gerçekleşen bu gelişmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu tabloya bakıldığında, Beşar Esad yönetimi ile Arap Birliği ve Körfez ülkelerinin yeniden iletişim kurmasında BAE ve Umman'ın başı çektiği görülmektedir. BAE bu konuda ilk adım atan ülke olmuş ve Umman kendi politikasına uygun şekilde daha yavaş adımlar atsa da sürecin şekillenmesinde önemli bir rol almıştır.

6. Kuveyt

Kuveyt, diğer Körfez ülkelerinin Suriye'de açık bir tavır belirlemeleri ve taraf olmalarına rağmen krizi derinleştireceğini düşünerek silahlı taraflar arasındaki çatışmaları desteklemekten uzak durmuş ve daha çok insani yardımlarla politikalarını yürütmüştür (Reuters Staff, 2020). Bu anlamda Kuveyt, komşu Arap ülkelerine göç etmek zorunda kalan Suriyeli sığınmacıları desteklemek için mali yardımda bulunmuştur.

Kuveyt'in politikası açık taraf olmaktan uzak olsa da Esad yönetimine karşı alınan kararda KİK ile uyumlu ve Suriye muhalefeti ile ilişkiler konusunda istekli olarak görülebilir. Bölgede kriz ve iç savaşın derinleşmesinden endişe eden Kuveyt, sorunların dışında kalarak hiçbir ülkenin doğrudan hedefi haline gelmemek üzere kurulu bir denge politikası yürütmektedir (Parlar, 2022). Bu anlamda Kuveyt, Suriye politikasını daha çok insani yardımlar ve çözüm arayışları üzerine şekillendirmiştir.

Kuveyt, 2018 yılında bazı Arap ülkelerinin Beşar Esad yönetimi ile yakınlaşmaya yönelik girişimlerine Arap Birliği'nin karar şartını koymuştur (Rakipoğlu, 2018). Bu yaklaşım, Kuveyt'in Suriye politikasını konumlandırmak açısından önemli bir çerçeve çizmektedir. İlerleyen süreçte 61 yıllık Baas rejiminin çökmesinin ardından Kuveyt yönetimi, Suriye'de yaşanan gelişmeleri temkinli olmakla birlikte yapıcı bir söylem kullanarak değerlendirmiş ve Suriye tarihinin yeniden yazıldığını vurgulamıştır (Akkaş, 2024). Yani Kuveyt yönetimi güvenlik politikaları nedeniyle tarafsız bir politika izlemeyi benimsemiştir ancak diplomasi anlamında Esad rejimine uzak Suriye muhalefetine ise nispeten yakın bir pozisyon almıştır.

7. Bahreyn

Bahreyn, Suriye'deki olayların başlamasıyla birlikte büyükelçisini geri çeken ilk ülkelerden biri olmuştur. 2022 yılında ise Bahreyn Büyükelçisi, Beşar Esad'a güven mektubu sunmuş (Rast Haber, 2022) ve BAE, Umman'ın yanı sıra diğer bazı Arap ülkelerinin Esad ile normalleşme adımlarına destek veren bir politika izlemiştir. Bu anlamda diplomatik temsilciliğini 2018 yılında yeniden açan Bahreyn, 2020 yılında Umman'ın ardından Suriye'de büyükelçi ataması gerçekleştirmiştir (Euronews, 2021).

2023 yılında, Arap Birliği'nde alınan kararlar Beşar Esad yönetiminde Suriye'nin birliğe yeniden katılımı, Arap Birliği'nin otuz ikinci zirvesinin yapıldığı Suudi Arabistan'da Mayıs ayında gerçekleşmiştir. Bir sonraki zirve toplantısı Bahreyn'de gerçekleştirilmiş ve bu zirveye Bahreyn Kralı, Beşar Esad'ı davet etmiştir. Bahreyn'in başkenti Manama'da düzenlenen otuz üçüncü Arap Birliği zirvesine Beşar Esad da katılım göstermiştir. Ahmed el Şara liderliğinde kurulan yeni Suriye hükümetine Bahreyn destek vermektedir. Bu anlamda Bahreyn'in Suriye politikasının KİK ülkeleri ve bölgesel gelişmelerden etkilenerek şekillendiği söylenebilir. Çünkü KİK ve Arap Birliği'nde Beşar Esad ile yakınlaşma adımlarına destek olan Bahreyn'in yeni Suriye yönetimine bu kadar hızlı uyum sağlaması ve destek vermesi daha çok Suudi Arabistan'ın Şara yönetimi ile yakın ilişkiler kurmasıyla açıklanabilir görünmektedir. Suudi Arabistan'ın bu politikasında ise Şara'nın Suudi Arabistan doğumlu olması ve Suudilerle yakın ilişkiler kurma eğilimi etkili olmuş görünüyor. Suudi Arabistan'ın kendisiyle yakın ilişkiler içinde olmak isteyen Suriye'deki yönetimi elinde tutan bir aktörle yaklaşması da Suudi pragmatizmi ile açıklanabilir.

Sonuç

KİK ülkelerinin 2011 yılında başlayan iç savaşın ardından Suriye politikalarında genellikle bir değişimin olduğu görülmektedir. Bu noktada KİK ülkeleri arasında baskın hale gelen yaklaşım, KİK'in politikasını şekillendirmiştir. Suriye iç savaşının ilk yıllarında KİK'in politikası, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, bölge halkı ve uluslararası toplumun Beşar Esad yönetimine gösterdiği tepki çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politikanın şekillenmesine bazı cumhuriyetçi Arap milliyetçisi ülkelerin Esad yönetimi yanlısı tutumu engel olamamıştır. İlerleyen zaman diliminde ise, Körfez içi siyasette İran'a karşı tavır ve Müslüman Kardeşler politikaları bir ayrışmaya neden olmuştur. Bu

ayrışmada Katar tereddütsüz Suriyeli muhalifleri ve Müslüman Kardeşleri desteklemeye devam ederken; Suudi Arabistan Esad rejimi ile yakınlaşma eğilimine girmiş ve Müslüman Kardeşleri düşman olarak görmüştür. Burada İran'ın desteklediği bir Suriye yönetimi ile ilişkileri yakınlaştırma eğilimi, Müslüman Kardeşlerin oluşturduğu tehdide göre daha zayıf bir tehdit olarak görülmüş olmalı ki Suudi Arabistan ve BAE burada böyle bir tercih yapmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan öncülüğünde Katar'a başlatılan ambargo ve ABD Devlet Başkanı Trump ile Suudi Arabistan, BAE ve Mısır arasında kurulan Küre İttifakı Katar'a karşı sert uygulamalara neden olmuş bölge gerilim dolu bir dönem geçirmiştir (Öztop, 2019, 220). Ancak Trump döneminde özellikle Suudi Arabistan'ın bu ittifaka verdiği desteğe mukabil hedeflerine ulaşmada zayıf kalması sonucu bölgede bir yumuşama dönemi başlamış ve bu dönemin de gidişatına uygun olarak Katar ve Türkiye ile ilişkilerin yumuşatılması benimsendiği gibi Suriye'de Beşar Esad yönetimi ile ilişkiler de yumuşatılmak istenmiştir.

Umman'ın KİK'ten belirgin şekilde ayrışan ancak bu ayrışmaya rağmen görüş ayrılığına düştüğü ülkelerle gerilim yaşamaktan uzak politikası ise dikkat çekicidir. Bahreyn ve Kuveyt daha çok güvenlik merkezli ve diğer aktörlerin olası baskılarından kaçınmaya odaklı bölge politikalarının şekillenmesine göre bir politika benimsemişlerdir. Bahreyn nispeten Esad yönetimi ile yakınlaşan bir pozisyona sürüklense de, Kuveyt bu yakınlaşmayı olabildiğince ötelemeye çalışmıştır. BAE'nin KİK'ten ayrışan politikalar hususunda daha sert ve hızlı bir politika yürüttüğü görülmektedir. Bu durum BAE'nin kendi politikalarını kapasitesini aşan bir şekilde işbirliği içinde olduğu aktörlerin yönlendirmesiyle bir politika geliştirdiğini göstermektedir. Bu politikaların bir sonucu olarak bugünkü tabloda karşımıza çıkan yeni gerçeklik olarak Suriye'de Ahmed el Şara liderliğinde meydana gelen yönetim öncelikler belirlese de bölge ülkeleri ile uyumlu bir politika izlemek istemektedir. Bu anlamda ilerleyen süreçte KİK ülkelerinin Suriye politikasında ayrışmadan ziyade ortak politikaların öne çıkacağı değerlendirilebilir.

Sonuç olarak KİK'in ve KİK üyesi ülkelerin politikaları önce bölgesel dinamikler ve KİK'in kendi içindeki etkenler üzerinden şekillenmiş ve daha doğal bir seyir izlemiştir. Ancak ilerleyen süreçte Ortadoğu'da etkisi artan Küre İttifakı ve bu ittifakın şekillenmesinde öne çıkan aktörlerin aldığı pozisyon çerçevesinde bir değişim göstermiştir. Bu değişimde Suriye'deki istikrarsızlığın küresel etkileri ve iç savaşın seyrini etkileyen Rusya ve İran'ın bölgedeki varlığı ve bu varlık karşısında ABD ile ilişkiler çerçevesinde şekillenen politikalar etkili olmuştur. Yani politika değişiminde bölgesel dinamiklerden küresel dinamiklere bir yönelim olduğu gibi bölgede kurulan ittifaklar da belirleyici olmuştur.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek yazar tarafından hazırlanmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Lisans logosu da kullanılabilir
Dizinleme Bilgisi	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information

Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee permission.
Author Contributions	Article prepared by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license. License logo may also be used
Indexing Information	ProQuest, ERIH PLUS, DOAJ, EBSCO
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça | References

- Akkaş, Betül Doğan, (2025).Körfez İşbirliği Konseyi Ülkelerinde Hegemonya, Güç ve Kriz Dinamikleri: Siyasal Kompleks Yaklaşımı, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 12 (2), 145-170. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5251522>
- Anadolu Ajansı, (2015). Suriye Dışişleri Bakanı Muallim Umman Sultanlığı'nda, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-disisleri-bakani-muallim-umman-sultanliginda/18926>
- Akkaş, Betül Doğan, (2024). Körfez Ülkeleri ve Suriye'deki Son Gelişmeler, Milli İstihbarat Akademisi, https://mia.edu.tr/uploads/f/krfez-lkeleri-ve-suriyedeki-son-gelismeler_1.pdf?v=1734096555
- Alexandra Zavis and Patrick J. McDonnell, Los Angeles Times, (2012). Gulf States withdrawing monitors from Syria and urge UN Action, <https://www.latimes.com/world/la-xpm-2012-jan-24-la-fg-syria-monitors-20120125-story.html>
- Al Jazeera, (2011). Arab League approves Syria sanctions, <https://www.aljazeera.com/news/2011/11/28/arab-league-approves-syria-sanctions>
- Al Jazeera Turk, (2012). Tunus'taki toplantı hayal kırıklığı, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/tunustaki-toplantı-hayal-kirikligi>
- Alkhazaleh, Shahrazad Ali Abdel Rahman, (2020). Oman Foreign Policy Towards the Arab Spring in the Framework of Strategic Hedging, Yüksek Lisans Tezi, <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/896ff059-aa21-407e-b43c-15adbc1ffd65/content>
- Al Mulla, Yasmena, (2020). Kuwait marks 6th anniversary of Emir's recognition by UN as 'Humanitarian Leader, Gulf News, <https://gulfnnews.com/world/gulf/kuwait/kuwait-marks-6th-anniversary-of-emirs-recognition-by-un-as-humanitarian-leader-1.73728331>
- Ayverdi, Rumeysa, (2020). Umman Sultanlığı'nın Ortadoğu'daki Arabulucu Rolü, Yüksek Lisans Tezi, <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/97001/T09593.pdf?sequence=1>
- BBC, (2012). Syria Crisis: UN Assembly Condemns Security Council, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-19106250>
- Euronews, (2021). Bahreyn 10 yıl sonra Suriye'ye yeniden büyükelçi atadı, <https://tr.euronews.com/2021/12/31/bahreyn-10-yil-sonra-suriye-ye-yeniden-buyukelci-atad>
- Çavuşoğlu, Esra (2020). Yükselişten Krize Katar'ın Liderliği, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 7 (1), 81-109. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1112554>
- France 24, (2012). Arab League divided over future of Syria mission, <https://www.france24.com/en/20120122-arab-league-holds-talks-considers-extending-syria-monitoring-mission-assad-crackdown>
- GZT, (2023). Suriye'nin Arap Birliğine Katılmasına Hangi Ülke Nasıl Tepki Verdi?, <https://www.gzt.com/mecra/suriyenin-arap-birligine-yeniden-katilmasina-hangi-ulke-nasil-tepki-verdi-3746197>
- Öztop, Mustafa, (2019). Suudi Arabistan Dış Politikasında Muhammed bin Selman'ın Bumerang Etkisi, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 6 (1), 203-230.

- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/744206>
- Öztop, Mustafa ve Çelik Ahmet Hüsrev, (2025). Müslüman Devletler Arasında Siyasi Parçalanma ve Hegemonya İlişkisi, *Eskiyeni Dergisi*, 59 Aralık 2025, 1457-1478, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4766541>
- Parlar, Derya Sürmelioglu, (2022). Şeyh Sabah el-Ahmed el-Cabir es-Sabah Dönemi Küçük Ülke Kuveyt'in Dış Politikası, *Erciyes Akademi Dergisi*, 36 (4), 1861-1881. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2705697>
- Rakipoğlu, Mehmet, (2018). Ortadoğu Yıllığı - 2018 içinde Kuveyt. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Rast Haber, (2022). Bahreyn, Suriye ile İlişkilerini Genişletmek İstiyor, <https://rasthaber.com/tr/haber/bati-asya/bahreyn-suriye-ile-iliskilerini-genisletmek-istiyor-111941>
- Reuters Staff, (2020). Amid war and turmoil, Kuwait Emir struggled for gulf unity. Reuters. <https://www.reuters.com/article/uk-kuwait-emir-sheikhsabah-idUKKBN26K2GL>
- The Guardian, (2011). Syria suspended from Arab League, <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/12/syria-suspended-arab-league>
- The Washington Post, (2017). Four Arab Nations severe diplomatic ties with Qatar exposing rift on region, https://www.washingtonpost.com/world/four-arab-nations-sever-diplomatic-ties-with-qatar-exposing-rift-in-region/2017/06/05/15ad2284-49b4-11e7-9669-250d0b15f83b_story.html